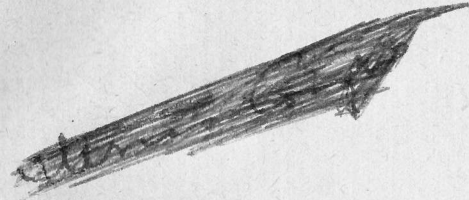
EMIL LUDWIG

IULIE 14

„N'ar fi fost nevoe de un Bismarck, ca acest războiu, cel mai stupid dintre toate, să fi fost împiedicat".

Ballin.

Traducere de
V. TURTUREANU
profesor

EDITURA
„SCRISUL ROMÂNESC" CRAIOVA

Generaţiei tinere
ca avertisment

CUVÂNT ÎNAINTE

Vina războiului cade asupra întregii Europe: cercetările făcute în toate ţările au demonstrat aceasta. Ceeace s'a spus despre vina în special a Germaniei sau despre nevinovăţia ei, sunt basme pentru copiii de dincolo şi de dincoace de Rin. Ce ţară a voit războiul? Să punem o altă întrebare: ce fel de cercuri, în toate ţările, au voit, au înlesnit şi au început războiul? Dacă s'ar face prin Europa, în loc de o secţiune orizontală, una verticală, s'ar recunoaşte că vina totală zăcea în cabinetele ministeriale, iar nevinovăţia întreagă pe străzile Europei.

Căci nicăeri omul dela maşină, din atelier, dela plug, n'a avut dorinţa sau interesul să curme pacea; peste tot păturile de jos s'au temut de războiu şi l-au combătut până'n penultima zi. Cabinetele ministeriale în schimb, statele majore cari lucrau cu ele şi cercurile interesate: miniştri, generali, amirali, furnisori, redactori, au fost mânaţi înainte de ambiţie şi teamă, de incapacitate şi lăcomie, târând după ei şi massele. Cu cât era mai mic controlul de care avea să se teamă un guvern, cu atât mai greu trage în cumpănă răspunderea sa istorică. Deaceea apasă vina, care nu se poate socoti în procente, mai cu seamă asupra Vienei şi Petersburgului; Berlinul şi Parisul le-au urmat ca secundanţi la distanţe foarte diferite, iar Londra la distanţă mult mai mare.

A înfăţişa aceasta nu ar putea fi socotit ca ceva anticipat, mai ales că aci nu vom expune situaţia economică şi politică anterioară, ci

va fi vorba numai de Iulie 14: în privința aceasta avem la îndemână nu documente sărăcăcioase, ci din contră extrem de bogate: nașterea ultimului războiu ne e mai bine cunoscută decât acea a oricărui alt războiu din istorie. Numai acela, care vrea să turbure limpezimea perspectivii europene cu sentimentalism național, ridică tot mai mult praf în jurul acestor documente. Incă în 1921, cu patru ani înaintea apariției volumului meu „Kaiserbuch", când scriam paginile ce urmează, se putea citi lămurit totul din documente; totuși am lăsat ca această negură să se împrăștie, pentrucă era greu să atribui o judecată nepărtinitoare partidelor politice, cari nu-și veniseră încă bine în fire din răsboiu. De atunci în repetatele prelucrări a fost numai puțin de îndreptat și de adăogat.

Această expunere, ca orice expunere istorică, se compune din documente și din interpretarea lor. Ca documente mi-au servit așa zisele „cărți colorate" *), obișnuite peste tot, completările lor, memoriile și alte isvoare recunoscute; numai convorbirile oamenilor de stat, pe cari ei le-au raportat guvernelor lor, de cele mai multe ori în formă indirectă, au fost transpuse întocmai în dialogul direct. Interpretările în schimb, pentru a nu obosi prin analize, le-am redat sub formă de monoloage în cari cuvântătorii își exprimă ideile și dispozițiile lor. Pentru cititori și critici aceste două feluri de expunere au fost și mai evidențiate prin caractere deosebite, *tipărindu-se toate documentele cu caractere cursive,* dându-li-se astfel putința de a le deosebi de lucrarea autorului și părerile lui. Aceasta părea recomandabil, de data aceasta, pentrucă unii istorici, cari tot mai căutau să demonstreze în mod

---

*) E vorba de cărțile—Cartea albă, Cartea verde—publicate oficial de unele guverne (N. T.)

unilateral înțelepciunea oamenilor de stat germani, au contestat expunerilor mele politice de altădată și incomode pentru ei, veracitatea isvoarelor.

In 1928, când au apărut în jurnalele americane, fragmente din cartea mea, am fost calomniat în patrie de acea parte a presei care altădată a ațâțat la războiu și care de aceea, acum, făcea propagandă pentru nevinovăția imperiului; în acelaș timp „Figaro" din Paris scria, că eu n'aș face nici o excepție dela acei cari ar dori să sustragă patria lor urmărilor înfrângerii, că ași fi atacat, prin stabilirea unei vini generale, baza tratatului dela Versailles. Astfel este atacat din două părți acela care tinde către dreptate în mod cu totul obiectiv.

Această carte e un studiu asupra stupidității celor puternici din vremea aceia și asupra instinctului, care nu dă greș, al celor lipsiți de putere. Din punct de vedere internațional se va demonstra aci cum, prin documente falșificate, prin minciuni despre provocări și prin fraze patriotice, a fost ațâțată la războiu, de către câteva duzini de conducători incapabili, o massă de 500 milioane de oameni pașnici, silitori și cuminți, războiu care nu purta în sine nimic din fatalitatea soartei. Crize economice, probleme de concurență și colonii au complicat adesea situația Europei și totuși războiul a fost evitat.

Trei oameni de stat capabili ar fi reușit încăodată să facă ceiace voia mulțimea cea mare. E o minciună că un singur popor ca atare a voit războiul sau că îl mai vrea și astăzi! Forma războiului modern a făcut iluzorie noțiunea națiunii războinice: există numai seducători cari se ascund și seduși cari cad. Niciunul din generalii cari l-au pus la cale, n'a căzut pe front. Dacă Europa nu mai vrea să se lase târâtă într'un nou războiu, ar trebui ca toate țările să primească legi, după cari fiecărui ministru să i se smulgă masca

de gaz: atunci lumea va deveni dintr'odată împăciuitoare.

Acolo unde istoria nu poate să lucreze ca pildă, ar trebui să avertizeze prin groază. Tabloul lui Iulie 14 ne arată un continent ale cărui naţiuni s'au încrezut în conducătorii lor şi au ascultat pentrucă aceştia n'au fost responsabili faţă de nici un organ central. Lipsa de control asupra fiecărui guvern în parte, a dus la anarhie. Noi ştim că acei cari mânau erau ei înşişi cei mânaţi; vina lor constă tocmai în aceia că s'au lăsat mânaţi. Graba, întâmplarea, surpriza, mai cu seamă teama tuturor de toţi, pe lângă neputinţa tocmai a celor diplomaţi, au forţat, în cele din urmă, isbucnirea unui războiu pe care o societate cuminte a naţiunilor ar fi putut să-l împiedice; că el a luat sfârşit la prima încercare a unei astfel de instanţe a fost logic şi moral.

Această carte care demonstrează simţimântul paşnic al masselor tuturor popoarelor în Iulie 14, vrea să contribue la ideia unui tribunal de arbitraj care nu este o utopie, ci devine o realitate şi nu rămâne o problemă de nerezolvat, ci este o urmare de neînlăturat a ultimei experienţe. De când Europa se compune de fapt, numai din republici, ea poate să se pue cu atât mai uşor la adăpostul catastrofelor.

Ii rămâne numai alegerea: să facă aceasta curând sau totuşi, în cele din urmă, după noi războaie.

CAPITOLUL I.

ATENTATUL.

Terasa cea largă se dogoria în razele soarelui de amiază. Jos la scară aştepta echipajul. Caii stăteau nemişcaţi ca nişte animale bine crescute la curte, iar pe capră şedea imobilizat vizitiul cu tricornul pe cap. Patru lachei străjuiau scara în sus. Trei uşi mari şi albe au fost deschise pentru a lăsa soarele de Iunie să intre în salonul roşu, al castelului Belvedere din Viena, pe care stăpânul casei trebuia să-l străbată venind dela capela sa.

Deodată uşile în castel se trântiră, se auzi uruit, troncănit şi tropăit de paşi de copil alături de paşi de bărbat, totul amestecat cu strigăte; în faţa uşei dela mijloc se ivi acum arhiducele, cu înfăţişarea masivă, cu uniforma de general strâns lipită pe corp, cu privirea misterios voalată; el părea a vedea numai puţin, ca omul care trece deodată din întunericul bisericii şi din evlavia rugăciunii singuratice, în lumea lui obişnuită, orbit de soare şi strălucire.

O femee robustă stă lângă el cu braţul sprijinit uşor de braţul lui, iar trei copii drăguţi aşteaptă sărutarea de adio. Şi astfel stau ei în cadrul portalului alb, oferind un tablou de viaţă simplă şi fericită, de care se bucură şi cei mai puternici.

Franz Ferdinand priveşte în această clipă, în jos, asupra viitoarei sale capitale — Viena — şi gânduri nehotărîte, ambiţioase şi sceptice se încrucişează în min-

tea sa. In fund, sub gardul viu, tuns, sub fântânile arcuite şi sub piramidele şi triunghiurile unor trunchiuri vii, clocoteşte marele oraş, clocot care se îndreaptă spre castelul în care el trăeşte aşteptând. Iarăşi se înfăţişează privirii lui, printre blocurile de clădiri, umărul cel înalt şi turnul falnic al bătrânei catedrale, iar la stânga se înalţă, spre azurul cerului, elegantul lanţ al munţilor. Arhiducele se întoarce şi îmbrăţişează pe Sofia care trebue să-l urmeze curând în călătorie, căci totul e pregătit. Acum el zâmbeşte, ceeace îndulceşte puţin expresia sa întunecată şi în aceiaşi clipă este înconjurat de copiii săi. Cu gândul aiurea, el îi sărută şi soarta pare că îl cruţă de presimţirea unui adio pe veci. Repede apoi se urcă în echipaj, trecând prin poarta mare a castelului pe lângă sfinxul zâmbitor de piatră.

*

Cine este bărbatul care călătoreşte acum spre mìază-zi? Un cap pătrat, dar nu tocmai brutal, se sprijină pe umeri bărbăteşti. Şi curios lucru, acest bărbat nici elegant, nici elastic, n'are nimic austriac, nimic habsburgic.

N'are nimic drăguţ în el, nimic demn de iubit; totul pare greoi şi îndărătnic: fruntea, pieptănătura şi mustaţa. Iată expresia unui om care nu cedează, care a învăţat să tacă şi să sufere, căruia îi place să stăpânească, care dispreţueşte oamenii şi preţueşte lumea numai atât întrucât îi serveşte drept fer pe nicovala sa, expresia unui om violent şi fără teamă. Dar ochiul său negru şi mare trădează un fel de moliciune pe care el însuşi n'ar voi să şi-o mărturisească, trădează o mare pasiune în iubire, trădează melancolie. Deasemenea şi evlavia lui pare veritabilă şi naturală, şi numai puţin şi sgârcenia sa. Cu greu ne-am putea închipui că acest cap ar fi capabil de veselie, căci voinţa de a stăpâni şi simţimântul dispreţului ce ex-

primă, par a-i fi fixat în mod fatal destinul. Este capul unui Moriturus.

Acum el este de 50 ani, e temut şi puternic, dar viaţa care zace îndărătul lui, n'a fost totuşi bogată în zile fericite. Ura şi invidia verilor săi împărăteşti i-au posomorît tinereţea. Când avea 20 ani, Inalţii Arhiduci, cari nu se gândeau la altceva decât cine le-ar fi mai plăcut pe tron, căutau să scape de acest om aspru. Il siliră să renunţe la coroană pentru că ar fi suferind, un candidat al morţii. In locul său veni apoi Otto, dar acesta îşi sdruncină curând sănătatea printr'o viaţă desfrânată; Franz Ferdinand însă se făcu sănătos şi în ciuda lor deveni din nou moştenitor al tronului.

Acest Habsburg era înzestrat cu destulă fantezie. Chestiunile de dragoste ce servesc prinţilor leneşi ca să-şi împodobească viaţa lor goală, pornirea acestei familii decadente de a se înviora prin legături de dragoste în popor, moda acestor arhiduci de a face colecţiuni de aventuri aşa cum se colecţionează câini şi bastoane, par cu totul străine bărbatului cu capul pătrat. Din contră, visul lui este o căsătorie din dragoste şi este hotărît de a nu îngădui, ca acest vis despre viitoarea lui fericire, să fie deformat de propria sa ambiţie. De aceea îşi alege o contesă pe care voia s'o ia în căsătorie şi numai dela ea voia să aibă copii.

Sunt tocmai 14 ani de când a trebuit să lupte cu septuagenarul împărat pentru Sofia lui. Dar acesta s'a opus hotărît. Rudolf, propriul său fiu, se omorîse pentru o femeie, pentru că n'a putut s'o ia în căsătorie ca moştenitor al tronului, şi acum un nepot oarecare pe care nu poate să-l sufere şi pe care, silit, l-a recunoscut ca moştenitor, îndrăznia să-i aducă în familie o aristocrată de rang mai mic, profanând astfel, prin sângele ei de calitate inferioară, şirul legitim al împăraţilor.

Dar nepotul nu cedă și, îndărătnic și plin de ură cum stătea înaintea bătrânului împărat, el rămase neclintit în hotărîrea sa, știind bine că dacă nu reușește acum, va reuși altădată.

Cu două zile înaintea căsătoriei sale, smulsă cu deasila, se găsea el în mica sală de consiliu dela palatul imperial, unde jură solemn în fața împăratului și a imperiului, că nici un copil ce se va naște din căsătoria cu contesa boemă, nu va avea dreptul la moștenirea Habsburgilor. Grozav moment pentru un bărbat pe care pietatea, singurătatea și poate și sentimentalitatea l-au împins la căsătorie și care acum se vede silit să alunge, din drepturile lor, pe vlăstarii unei căsătorii, înainte de a se naște.

Nu trebuia oare, cu fiecare an al căsniciei fericite, să se întărească tot mai mult dorința de a înzestra pe tovarășa sa, ai cărei copii îl iubeau din inimă și erau atât de drăguți, cu drepturi legitime, ocolind chiar căile obișnuite? Astfel se strădui el să obțină pentru ea titlul de ducesă și căută să isgonească din inima prinților de acelaș rang o superstiție, care, totuși, sub o altă formă, îl stăpânea și pe el. După câțiva ani avu fericirea ca însăși împărăteasa Germaniei să primească pe soția sa. Wilhelm II, marele aliat, de a cărui dispoziție depindeau proectele de stat ale lui Franz Ferdinand, se purtase totdeauna gentil cu Sofia și chiar dacă prietenia acestor doi bărbați, cam de aceiași vârstă, nu se întemeia pe această politețe, totuși ea ar fi fost imposibilă dacă ducesa ar fi fost ofensată vreodată de împărat; de aceea Arhiducele era recunoscător împăratului german tocmai fiindcă Franz Iosef ținea rigid la ceremonialul său și așeza pe nepoata sa, în cercurile de la curte, înapoia celei din urmă altețe de rang inferior.

Și totuși nimic nu-l înflăcăra mai mult pe Arhiduce în devotamentul și îndărătnicia sa, decât do-

rința de a-și vedea soția, împărăteasă și copiii moștenitori ai tronului. Destulă vreme îl făcuse bătrânul împărat să aștepte: acum însă era trecut de 80 ani.

De aceea ziua de azi și cea de mâine erau zile însemnate pentru el: pe soția sa, care trebuia să-l urmeze în Serbia, voia s'o ducă la Sarajevo, după inspecția corpului XV și XVI; căci nu numai la București și la Berlin, ci chiar pe pământul monarhiei, trebuia Sofia, zilele acestea, să-și facă, pentru prima dată, intrarea ei solemnă ca soție a viitorului împărat. O surpriză inspirată de imaginația lui, surpriză pe care el a ținut-o ascunsă față de dușmanii săi din Viena și a cărei taină i-a fost garantată de prieteni.

Neliniștit aleargă gândurile lui Franz Ferdinand între soarta sa personală și soarta statelor. Când se gândește la Wilhelm, îl stăpânește caracterul sever monarhic al ideilor sale și admiră în puternicul prieten un legitimism pe care, prin propria sa căsătorie, îl sdruncinase. Și ca vânător îi impune împăratul, căci amândoi nu gonesc zile întregi, ca Franz Iosef, un animal — capra neagră — care e așa de greu de vânat, ci se bucură de vânatul gonit spre ei, străbătând apoi, după vânătoare, lungul front de animale doborîte, ca și cum ar fi soldați.

De altfel fiecare atribuia celuilalt simțiminte pașnice. Când o țigancă prezise Arhiducelui că va deslănțui un mare războiu, el râse: în orice caz el nu se gândea nici la biruință, nici la lauri. Singura lui dorință era de a întări încăodată în interior această împărăție putredă și pentru aceasta găsise și calea. A lua Ungurilor, pe cari îi ura, Transilvania, a apropia sub o formă oarecare România de monarhie, a împlini Cehilor vechea lor dorință de a se încorona la Praga ca și la Budapesta, a transforma dualismul în trialism sau de a face din întreaga împărăție, compusă, dacă ar trebui, din cinci părți, un stat federal; acesta era planul său.

Ca să ajungă la această țintă, era natural ca Sârbii să fie puși la adăpost de Bulgari și de Unguri, iar credincioșii Croați să fie smulși din ghiarele Ungariei, apropiind ginţile înrudite așa fel, încât Slavii, în țara lor, să se simtă prea bine pentru a mai avea gândul să năzuiască în afară. Franz Ferdinand era prietenul Slavilor, chiar dacă nu și al Sârbilor, și dacă acum mergea la hotarul lor, avea tot dreptul să spere într'o primire bună, atât pentru el, cât și pentru soţia sa.

*

Casele scunde din Sarajevo lucesc în haina lor albă. In acoperișurile lor turtite, se reflectează albastrul cerului și în culori variate sclipesc hainele de sărbătoare ale Bosniacilor cari forfotesc în lumina de amiază, venind grăbiți în oraș, dornici de a vedea pe Domnul străin care în curând trebuia să se numească părintele țării. Multă lume se înghesue, căci astăzi sunt două sărbători: la Bosniaci vine ca oaspe moștenitorul tronului Austriei, iar Sârbii dintre ei, comemorează această zi fiindcă, acum cinci secole, străbunii lor au fost nimiciți în lupta depe câmpia Amsel. Națiunea sârbă comemorează totdeauna, prin cuvântări și cântece, cea mai mare înfrângere a ei, ca un grozav avertisment.

In acest an însă, pentru prima dată ziua de doliu s'a schimbat într'o zi de înviere, căci în sfârșit au reușit să-i bată pe Turci și pe Bulgari și acele sute de mii de conaționali, pe cari Austria îi silește să se numească supușii ei, sunt și mai îndârjiți, fiindcă tocmai se împlinesc șase ani de când Aehrenthal a furat cele două provincii ocupate, Bosnia și Herzegowina, carne din carnea lor. In această vizită a prințului străin ei văd o provocare și simbolul unei stăpâniri urîcioase pe care el le-o impune împreună cu soția sa, care nici sus la Viena nu este socotită

demnă de această mărire. Cam în felul acesta s'a vorbit cetățenilor și țăranilor de către avocați și agenți.

Și preoții ațâță azi, cu multă vioiciune, pe străzile arhipline, zăpăcind mințile supraexcitate ale acestui popor cu religii așa de diferite. Croații se roagă și se împărtășesc în biserica catolică; ortodocși în această țară sunt numai Sârbii și de zeci de ani și aci se pune mereu întrebarea: cine are mai multă putere, religia sau rasa? In ce privește credința, ei țin desigur de Europa de apus și de Austria, dar sângele îi împinge către frații lor sârbi. Astăzi îl vom întreba, se gândesc Croații în costumele lor colorate, astăzi când va fi băut la masa din conac câteva pahare din vinul nostru dulce și tare, dacă cei dela Budapesta mai au de gând să ne trateze și de aci înainte ca pe o ceată de hoți sau dacă cei din Viena ar mai vrea să-și aducă aminte de Iellacici al nostru, care a depus sabia sa însângerată pe altarul Sf. Ștefan, scăpând Austria de Ungurii răsvrătiți.

— Cât de mulți străini sunt astăzi în oraș, își zice șeful poliției, un doctor ungur, care trece tăcut pe străzile orașului. Deoarece vizita aceasta are un caracter *pur militar*, paza s'a lăsat pe seama trupelor; poliția civilă, în total 150 oameni, îngrijește, ca de obiceiu, numai de ordinea depe străzi. Cât de puțini soldați se văd, gândește șeful poliției și tace. Ce-și va închipui oare Ministrul din Viena dacă poliția nu îngrijește de siguranță? Dar guvernatorul n'a dat nici un ordin în privința aceasta. N'ar fi tocmai nimerit, a spus el, să se așeze trupe dealungul străzilor, căci Arhiducele vine cu soția sa și în cazul acesta, totul se reduce numai la intrarea triumfală a perechei moștenitoare.

Patru automobile trec repede prin suburbie și de departe se aude strigându-se, vesel nu violent, Zivio. Mașinile cotesc acum pe cheiul Appel. In primul au-

tomobil comisarul guvernului şi primarul, în al doilea perechea moştenitoare cu Potiorek, guvernatorul Bosniei şi Herzegowinei, lângă şofer contele Harrach dela corpul de automobile şi proprietarul acestei maşini; în al treilea şi al patrulea automobil, suita. Mulţimea se înghesue, strigătele se înteţesc; la cel mai depărtat hotar al împărăţiei sale, se vede Arhiducele ovaţionat; în acest colţ, aşa de mult contestat, el se găseşte alături de soţia sa şi vede cum ea răspunde la aceste ovaţii cu aere de împărăteasă. In acest moment se simte transportat, nu pentru el, ci pentru ea, căci îşi vede împlinită dorinţa nutrită de atâţia ani. Cortegiul se apropie de primărie.

Deodată, era ora zece şi jumătate, o detunătură ca de puşcă; la dreapta maşinei, în care se afla perechea moştenitoare, un corp mic cade şi loveşte partea dinapoi a automobilului, apoi ricoşează. In clipa trecerii maşinei următoare, bomba face explozie ca detunătura unui tun.

Toate automobilele se opresc. Doi ofiţeri din suită sunt răniţi. Arhiducele trimite ajutor şi Lt.-Colonelul, greu rănit, e transportat la spital. Intre acestea, atentatorul în fuga sa a trecut podul Miljacka şi este prins pe malul celălalt: e un Sârb, cetăţean austriac, tânărul culegător tipograf Cabrinovic. După zece minute cortegiul porneşte mai departe.

La primărie, primire oficială de către consiliul comunal. Arhiducele, palid la faţă şi vădit mâniat, îi apostrofează: *„Aşa dar oaspeţii se primesc aci cu bombe?"* Nimeni nu răspunde. Inspăimântat, primarul îşi ţine cuvântarea şi toţi cei de faţă ascultă neliniştiţi. Când Arhiducele vrea să răspundă, observă că vocea sa tremură şi se sileşte să o stăpânească. Soţia sa se întreţine cu doamnele înalţilor demnitari. Oare nu simt ei amândoi cât de ridicol se desfăşoară această scenă? La ce se aşteptau şi ce a ieşit în realitate!

După ce abia au scăpat dela o moarte sigură, să mai asculte acum, în această clădire scundă, căreia numai câteva covoare îi schimbă aspectul ei sărăcăcios, şi două cuvântări sarbede!

Solemnitatea se termină şi ei părăsesc primăria, ovaţionaţi şi mai frenetic de mulţime. Contele Harrach întreabă mirat pe guvernator:

„Excelenţa Voastră n'a dat oare ordin armatei să iasă pentru paza Alteţei Sale Imperiale?"

„Credeţi D-v., Domnule Conte, că Sarajevo e plin de atentatori?" răspunde înţepat guvernatorul.

Palid la faţă şi abia stăpânindu-se, Arhiducele schimbă programul. El vrea să plece singur la spital pentru a vedea pe ofiţerul rănit, iar pe soţia sa o sfătueşte să se ducă la conac unde aşteaptă dejunul. Dar ea se încăpăţânează să-l însoţească şi el cedează fără să spună o vorbă. Din prudenţă, se hotărăşte totdeodată să se schimbe itinerarul şi să se aleagă alt drum decât cel fixat înainte. Tânărul Conte Harrach, care propusese altceva, dar nu reuşise, se oferă să stea, pe scara din stânga, lângă Arhiduce. Acesta însă îi strigă supărat: *„Astea sunt copilării!"*. Ca şi mai înainte, dar mai repede, maşinile urmează una după alta.

Mulţimea este şi mai mare, şi mai neliniştită; ea strigă *Zivio,* iar când o femeie bătrână strigă în limba cehă *Nazdar,* zâmbesc şi buzele palide ale Sofiei. La începutul străzii Franz Iosef, prima în calea lor, lumea se dă înlături, fără intervenţia poliţiei, lăsând drumul liber pentru trecere.

„Printr'o greşeală fatală", primul automobil apucă după colţ în această stradă. Inşelat de aceasta, urmează şi al doilea şofer. Guvernatorul care dăduse acel răspuns înţepat, Potiorek, care este răspunzător de toate, îi arată însă greşeala şi îi ordonă să continue drumul spre chei. Din cauza aceasta maşina se apropie mult de trotoarul drept, pe când şoferul încetinează mersul.

Deodată răsună, dinspre partea dreaptă a străzii, la o depărtare nici de trei metri, două detunături. Nimeni nu pare rănit. Guvernatorul, care află prea târziu că Sarajevo e plin de atentatori, ordonă nervos șofe-rului să meargă iarăși înapoi pentru a ajunge la un alt pod. La această smucitură ducesa cade la pieptul bărbatului ei. Guvernatorul aude cum amândoi soții mai murmură câteva silabe. Abia acum își dă seama că s'a întâmplat ceva.

Arhiducele mai stă încă drept în mașină. Suita aleargă spre automobilul lui, dar nimeni nu observă că el a fost lovit, iar despre ducesă se crede că numai a leșinat. Deodată însă îl podidește sângele pe gură și se înclină. I se desface uniforma. In partea dreaptă a gâtului, din artera cea mare, țâșnește sângele mânjind haina cea verde de general și pernele mașinei.

Ducesa care șade rezemată de el, ca și cum s'ar fi pus sub ocrotirea lui, este fără cunoștiință, dar nu se observă nici o rană. Cortegiul pleacă spre palatul administrativ. Răniții sunt transportați într'o sală vecină cu sala unde sticlele de șampanie erau puse la ghiață. Medicii chemați constată că ea a fost lovită în abdomen, iar el în carotidă. Un Franciscan le dă împărtășania, apoi vine și Arhiepiscopul care-l avertizase. După un sfert de oră, moare Arhiducele Franz Ferdinand de Austria—Este, moștenitorul tronului monarhiei Habsburgilor. Câteva minute mai înainte, moare Sofia, contesă Chotek, ducesă de Hohenberg, singura ființă la care acest mizantrop ținuse, iar lumea i se împotrivise. Ultimile lui silabe i s'au adresat probabil ei și lui poate, ultimile ei murmure; nimeni n'a înțeles-o pe ea și nimeni nu-l regretă pe el. In schimb însă, în castelul Belvedere plâng copiii.

In timpul acesta mulțimea a putut prinde pe ucigaș, care a înghițit repede cianură, vărsând-o apoi

imediat. E un licean de 19 ani, sârb de naționalitate și cetățean austriac. Numele îi este de două ori simbolic: Gabriel Princip. „Arhanghel?" Pentruce Arhanghel? Și Arhanghelul cărui principiu?

*

Trei ore mai târziu, în golful de Kiel, o barcă cu motor se apropie de iahtul imperial „Hohenzollern". Impăratul Wilhelm, în uniformă de amiral, sta pe punte sub razele soarelui și conducea cursele. Când întorcea privirea spre răsărit, vedea câteva vapoare negre proectând umbra lor spre soare și purtând numele Uniunei Jack. Și Churchill, ministru de marină, era să vină cu aceste vapoare engleze, cari acum nouăsprezece ani au apărut pentru prima dată la cursele de la Kiel, dar Tirpitz n'a voit, *„să se așeze la masă cu acest aventurier"*. Nici împăratul n'a prea regretat lipsa englezului, căci era destul de dezgustat de ceace-i raportase eri ambasadorul său, despre dragostea de pace a Angliei. Pe Briand, da, l-a așteptat și ar fi voit bucuros să aibă o convorbire cu acest cetățean al Parisului. Il și invitase prin Prințul de Monaco și cu toate acestea nu venise. De ce oare?

Prudența și neîncrederea stăpâneau raporturile dintre cele trei țări. Și micul italian era tot mai rezervat. Pe cine te mai puteai bizui de cât pe Domnul cel bătrân din Viena?

Acum barca cu motor ajunge la iaht, se dă un semnal celor de sus. Impăratul răspunde cu un gest de refuz ca și cum ar fi voit să spună că vrea să fie lăsat în pace. Dar ofițerul din barcă nu cedează, ci ridică o depeșă în sus, o pune într'un toc și-l aruncă pe bord. Ordonanța îl ridică și se prezintă țeapăn în fața Majestății Sale. Impăratul citește ce tocmai se întâmplase la Sarajevo. Iși mușcă buzele, apoi spune: *„Acum trebue s'o iau iarăși d'acapo"*. Cursele

de la Kiel sunt contramandate. Impăratul se plimbă pe bord; poate gândeşte:

— Ucigaşi de Domni! Aceşti porci sârbi mi-au fost întotdeauna urâcioşi! N'au nici o religie în inima lor! Şi Petru acela, ce antipatic se prezenta când am avut onoarea să-l cunosc! Prin crimă a ajuns la tron; cine ar putea să aibă vreun sentiment pentru solia lui! In ce ne priveşte pe noi aşa ceva este exclus!... Acum îi vine rândul tânărului Carol care este un zero patentat, în schimb însă e legitim. Ce nu s'ar fi putut face din Franz, în clipa când buna şi voluminoasa Chotek era condusă în onoruri la masă. Va fi nevoe de o călătorie la Viena. Dar cum o să-i înmormânteze? In cavoul imperial, cu neputinţă. Bătrânul Domn, se ştie, nu-i poate suferi. — In definitiv a fost un om simpatic. Cinci mii de cerbi, exemplare rare; asta-i o mare ispravă! Numai că n'avea nici un simţimânt pentru lucrurile mai înalte; muzica şi poezia, cele mai mari bunuri ale omenirei, i-au fost plicticoase şi supărătoare. Cel mult dacă îl mai atrăgeau antichităţile. Din nenorocire nu ştia nici limbi străine şi adesea tăcerea lui subită producea jenă. Aş fi curios să văd ce vor face Vienezii, când vor afla că individul acela e sârb! N'am nici o ideie, pentrucă ştiu că aceşti eroi sunt întotdeauna fricoşi.... Telegramă!

Şi el scrie: „Cu cea mai adâncă emoţie am primit vestea despre nelegiuitul omor".

*

Cum a fost aşa ceva cu putinţă! strigă Europa. Vai de cei responsabili, grozav va fi pentru ei când vor trebui să dea socoteală! Cele ce urmează te surprind, nu atât prin ceeace se face, cât prin ceeace nu se face. Ancheta durează puţine zile şi, ciudat lucru, decurge în taină. Trebuia cruţat cineva aci? Ce se va întâmpla cu Potiorek, domnul guvernator, care a garantat pentru siguranţă şi după cea dintâiu împuşcătură făcea pe supăratul, care între cele două măceluri n'a dat ordin trupelor să iasă pentru paza Domnului său; care la punctul critic, unde nimeni nu poate merge repede, a apucat drumul cel fals, l-a îndreptat, a mers înapoi şi n'a observat deloc că perechea de mult sângera? Nu cumva îl lasă în pace, tocmai pentrucă n'ar putea să se apere?

Ce ar avea să declare şeful administraţiei, cavaler de Bilinski, care desigur ştia mai mult decât ar fi fost pe placul Arhiducelui. Şi de ce nu este oare supus unui aspru interogatoriu, şeful poliţiei ai cărui oameni au lăsat, nestingheriţi de nimeni, pe strada pe unde trecea cortegiul, *„şase sau şapte"* indivizi cunoscuţi lor şi înarmaţi cu bombe şi revolvere? Nici un poliţist nu este arestat. Nu cumva lucrează alte puteri mai mari în dos?

Şeful poliţiei din Agram a declarat mai târziu prietenilor săi — nu înaintea tribunalului şi deci greu de controlat — că ar fi primit din Belgrad, la începutul lui Iunie, un denunţ anonim cu numele atentatorilor de mai târziu. El l-a transmis guvernului croat, iar acesta celui ungar. Dar dela Budapesta nu vine nici un răspuns la Agram şi astfel nimeni n'are dreptul să pândească pe criminalii avizaţi, când ei trec într'adevăr punctual graniţa. Intre acestea se prezintă la poliţie, şi juristul Dr. Gagliardi din Agram, cu acelaş denunţ, dar, şi de data aceasta, guvernul ungar se complace să tacă.

Dar, pe când ai lor sunt cruţaţi şi menajaţi, toată mânia şi răzbunarea se îndreaptă asupra Sârbilor, cari, ca naţiune, sunt vinovaţi de acest omor. De s'ar putea urmări firul până la Belgrad! Cum s'ar mai bucura Viena! De ar fi implicat cel puţin un singur ministru sârb! Ce ocazie bună să te poţi însfârşit răfui cu ei! Faceţi tot ce e cu putinţă! se strigă la Ballplatz

domnului von Wiessner care porneşte la drum pentru a studia actele la faţa locului. Material contra guvernului sârb, domnule Consilier de secţie!

Acesta cercetează şi scotoceşte cât poate. Dar, după patrusprezece zile, ca om cinstit, el nu poate trimite la Viena decât aceste telegrame. Intâiu: *„Materialul din timpul premergător atentatului nu oferă nici un sprijin pentru acuzaţia că guvernul sârb ar fi înlesnit propaganda. In schimb există material, ce-i drept puţin, dar suficient, care să dovedească că această mişcare era întreţinută de societăţile din Serbia şi tolerată de guvernul sârb"*. Al doilea: *„Complicitatea guvernului sârb, în conducerea şi pregătirea atentatului şi furnizarea de arme, nu este dovedită prin nimic... Există, din contră, motive de a socoti aceasta ca exclus"*. Al treilea: *„E pe deplin dovedit că bombele provin din depozitele armatei sârbe, dar nu există nici un argument temeinic de a se crede că au fost luate abia acum, ad-hoc, din aceste depozite, deoarece ar putea tot aşa de bine să aparţină stocului de provizii al comitagiilor. Alte cercetări cu privire la atentat ne permit o privire asupra organizărei propagandei de către Narodna Odbrana. Aci se găseşte într'adevăr material preţios care se poate utiliza, dar care n'a fost încă bine studiat. Cercetări grabnice sunt în curs"*. Raportul acesta arată, ca într'adevăr încărcaţi de vină, pe câţiva funcţionari de graniţă şi dela vamă, un maior sârb şi un cheferist bosniac.

Aşa dar nu există nici o teamă de urmări politice: Croaţii şi Ungurii trebue să fie pedepsiţi, pe când contra Sârbilor, înzestraţi cu o autoritate oficială, nu se poate lua nici o măsură.

In timpul acesta atentatorii sunt supuşi unui interogatoriu. Unul din ei, Cabrinovic, fiul unui austriac din Sarajevo, a luat conducerea şi a iniţiat pe tovarăşul mai tânăr, trecând totdeodată armele peste graniţă.

Impreună cu alţi tovarăşi a complotat la Belgrad împotriva vieţii moştenitorului tronului.

N'a avut ziua aceia importanţa unui simbol? Ziua intrării coincida cu data când odinioară străbunii lor au fost bătuţi de către Turci; dar atunci tânărul Miloş Obilici, a omorît pe victoriosul Murad, devenind eroul naţiunei, aşa încât şi azi numele lui Miloş răsună în cântecele femeilor şi bărbaţilor. Ce seducător să ajungi un al doilea Miloş, ori cât ar costa aceasta!

Princip, de patru ani licean în Belgrad, împrietenit cu societăţile naţionale şi crescut, aşa dar, în ideile Serbiei-Mari, un tânăr brun, cu trăsături hotărîte, declară în faţa tribunalului:

„Pe Arhiduce l-am socotit drept duşmanul nostru de moarte; el voia să împiedice unitatea tuturor Slavilor dela Sud!" De aceia a hotărît să-l omoare, apoi să se omoare şi el, pentruca totul să rămâie o taină. El apără pe fiecare implicat, refuză să divulge nume pentru a-i pune la adăpost, necăutând nici un avantaj pentru el; de bună voie voia să-şi jertfească viaţa, celei mai supreme dorinţe a poporului său. El are o atitudine bărbătească, simplă, care îţi aminteşte idealismul monoman al unui anarhist. Nimic nu pune în umbră simţimântul său decât fapta pe care el a socotit-o ca singur mijloc. E condamnat la 20 ani carceră şi moare după trei ani în întunericul temniţii. Alţi trei tovarăşi fură executaţi.

Raportul lui Wiessner nu e dat publicităţii şi nu e adus nici la cunoştiinţa aliaţilor: guvernul sârb trebue să iasă vinovat.

Negură şi furtună se abat asupra ţării, faclele aruncă lumina lor misterioasă pe drumul cel desfundat, înaintea a două trăsuri înalte, negre, în cari sicriele soţilor omorîţi se apropie de Dunăre. Ele vor să se îndrepte spre Artstetten, spre cavoul clădit de însuşi Arhiducele.

— Mai de grabă vreau să mă odihnesc cu Sofia pe moşia noastră, decât fără ea în cavoul Capuţinilor, s'a gândit odată Franz Ferdinand care iubea această femeie mai mult decât însăşi puterea sa.

Dintr'odată isbucneşte o furtună grozavă. Oprire şi aşteptare, iar sicriele sunt duse înapoi în mica hală a gării Pöchlarn. Iară zac ei reci şi tăcuţi, aproape de lăzi şi cufere, ca şi cum n'ar mai trebui să găsească liniştea pe care au căutat-o zi cu zi, după o lungă călătorie mortuară. Târziu au ajuns la Dunăre care se umflă în valuri grele şi biciuite de ploaie.

Pöchlarn! unde a domnit odinioară contele Rüdiger. Şi când sicriele plutesc însfârşit pe Dunăre, în neagra luntre, se iveşte dintr'odată pe mal chipul lui Hagen; deasemenea şi chipurile lui Giselher, al Kriemhildei şi al lui Etzel s'au înfăţişat spre a primi în tăcere, după o mie de ani, pe urmaşul lor.

Aci la aceiaşi cotitură a drumului, a isbucnit odată un uriaş incendiu care ameninţa lumea, pentrucă la Worms a căzut un nevinovat.

CAPITOLUL II.

CONŢII RĂZBOIULUI.

Tolăniţi în fotolii baroce, picior peste picior, îmbrăcaţi în haine de culoare gris, strâns lipite pe corp, stau doi conţi de vârstă mijlocie în biroul roş-auriu al ministerului de externe din Viena. Prin marile ferestre deschise pătrunde parfumul de tei din grădina publică. La începutul lui Iulie încă în Viena? Au ei oare afaceri de stat? Da, ei tratează problema dacă pot să umble în mătase de culoare galbenă sau gris. Intotdeauna vara, doliul dela curte e penibil şi crepul negru pe care-l poartă pe braţul stâng, ar avea pe fondul galben un efect prea naţional austriac. In conversaţia molatecă încearcă amândoi să deştepte unul altuia, prin întrebări de etichetă, impresia unei stări deprimate: în realitate amândoi sunt mulţumiţi de cele întâmplate la Sarajevo.

Numele acestor K. K.*) cavaleri? Ele sunt lungi şi istoria îi va numi numai Berchtold şi Forgach. Deoarece noi îi surprindem în momentul lor istoric, veracitatea istorică ne impune să-i recomandăm. Contele Leopold Berchtold de Ungarschitz, Fratting şi Pullitz, ministru al casei imperiale şi regale, ministru de externe al regatelor şi ţărilor unite: capul oval, bărbia puţin ascuţită, nasul fin, ochii obosiţi, de timpuriu chel, mustaţa tunsă scurt deasupra unei guri senzuale, cinic, blazat, unul din cei mai eleganţi

*) K. K. = Kaiserlich, Königlich (imperial şi regal) N. T.

domni din Viena, plăcut când vrea, amabil când trebue, superficial în gândire, ușuratec în fapte, șovăelnic în hotărîri, cu expresia unui sportsman și a unui om de lume sătul de toate, care mai bucuros crește cai pentru curse și luptă, decât să-i călărească, căruia îi place să conducă și să observe viața dela tribună, pentru a lăsa să alerge după gândurile sale, armăsarul și generalul, soldatul și calul.

Celălalt are o expresie mai bărbătească și e tipul căpitanului de husari, brun și maghiar. Și numele lui e frumos: Conte Forgach de Ghymes și Gács, până mai deunăzi ambasador al monarhiei la Belgrad, unde în procesul Friedjung s'a compromis cu niște acte falșe cu cari Austria se lupta contra Croaților săi; așa dar destul de încercat în serviciul diplomatic pentru a fi subsecretar de stat al prietenului său intim și totdeodată ambasador extraordinar și secret al Ungariei pe lângă contele Berchtold. El este acela care de trei ani sperie într'una pe ministrul său obosit de mult, că neapărat trebue să se întâmple ceva.

Anul trecut, trebue s'o spunem, Berchtold s'a compromis rău. Recenta lovitură, pacea dela București, trebue neapărat slăbită: aceasta e ideea fundamentală a contelui ambițios. Atunci s'au mărit teritoriile și puterea a trei state balcanice, dar mai cu seamă a Serbiei. Și față cu armata s'a comis o mare gafă, pentrucă de două ori a fost mobilizată în zadar. Singura salvare a demnității și a reputației sale ar fi revizuirea care se impune imperios. Cu un an înainte, Bulgaria promisese Serbiei ajutor armat și contra noastră, deși noi întotdeauna și peste tot am sprijinit libertatea Bulgariei. Și Berlinul s'a deșteptat atunci și a sprijinit contra noastră cele două state neslave, România și Grecia. Două grave înfrângeri ale ministrului!

Acum a sosit momentul revanșei! Nu mai poate

fi vorba de altceva decât de prestigiu. Nu stau oare în dosul presei evreești, aproape numai democrați dușmani ai Sârbilor? Chiar dacă moștenitorul tronului nu era iubit de cetățeni, afară poate de cei din Tirol unde binecuvântarea papală îl făcuse popular, s'ar reuși totuși ușor să se facă ca poporul ofensat să strige tare: Prestigiul Austriei e în pericol din cauza criminalilor sârbi! Astfel Ballplatz este întărit, Iswolski scrâșnește, San Giuliano șueră ușor printre dinți și Berlinezii, cari niciodată nu ne-au vorbit de bine, vor rămâne cu gura căscată.

In fiecare zi primejdiile interne cresc: peste tot numai disperare, ură, pasiune, obstrucție, încurcătură de limbi. Oameni de stat cari discută numai, în loc să pornească la fapte. Parlamentari fără curaj. Indărătul păturii subțiri intelectuale din orașele mari moderne, o massă uriașă de țărani greoi, cari adesea nu știu nici să citească, nici să scrie, lipiți de ogorul lor și cari în Transilvania mai vânează încă urși. Kramarz poate să afle, că monarhia mai trăește încă, numai prin manifestarea puterii ei. A mobiliza zadarnic pentru a treia oară, fără însă a te arunca asupra inamicului, ar însemna să ațâți focul din interior. Așa dar nu mai poate fi vorba de biruințe diplomatice! Fiecare umilință i-ar face pe bandiții sârbi și mai obrasnici. Sau să le luăm porcii sau pornim contra lor. De când cu pacea dela București, în Bosnia, unde aproape jumătate din populație e sârbească, nu se mai poate respira. Și Bilinski polonul, pare că trage sforile. Pe Români i-am putea ține în neutralitate, iar pe Ferdinand am putea să-l atragem ușor, întrucât Berlinul....

Berlin! Când se mai ivește o astfel de ocazie. Uciderea unui domn lucrează asupra lui Wilhelm în mod automat: expediție de pedeapsă ca și contra Chinei! Conspirația împotriva Casei Imperiale trebue

să ridice braţul înarmat şi o apărare strălucită! Aşa-dar uniformă de gală: o scrisoare scrisă de însuşi bătrânul împărat ar fi nimerită. Dar pe cine să trimită la Potsdam? Nu cumva pe micul Hoyos, care e iubit acolo şi care ar avea multă grijă ca bătrânul Szögyény să nu facă vre-o gafă? Dar cum să-l iniţieze pe bătrânul Domn în planurile lor? La urma urmei, totul s'ar face în numele lui şi dacă cumva armele s'ar descărca, atunci el s'ar putea speria de moarte, dar răspunderea ar cădea asupra celui mic şi noi am fi la adăpost. Dar ce s'ar putea cere Berlinului? Alianţă întru totul în stilul Nibelungilor: o să-l putem momi? Acolo toate sunt cu putinţă. Cu un astfel de consimţimânt în buzunar, am putea să pornim fără nici o grijă. Hötzendorf arde de nerăbdare de cinci ani şi Krobatin de trei. *„Serbia"*, a declarat el eri, *„se poate achita în patru săptămâni"*. Aşa dar repede, înainte ca Rusia să afle ce se va întâmpla iubitului său fiu! De altfel toţi se simt uşuraţi că Wilhelm nu vine la înmormântare, căci altfel cei doi prea graţioşi împăraţi s'ar fi îmbrăţişat cu lacrimi de pace. Toţi sunt însufleţiţi de simţiminte războinice şi unii cred chiar că războiul ar putea fi localizat.

Primejdii? N'a tăcut oare Rusul binişor, acum cinci ani când Aehrenthal a luat cele două provincii? Rusul cel puternic tinde spre marea deschisă dela sud şi are acelaş drept la aceasta ca şi Sârbul cel slab. Aşadar misiunea noastră istorică ar fi să-i împiedicăm pe amândoi. Dacă ei totuşi vor aceasta, atunci cum mai e oare cu putinţă pacea? Şi dacă ciocnirea se produce curând, atunci cu atât mai bine! Pasici, acest hoţ şi criminal, nu e un duşman, pentru care, spre a-l distruge, să-şi jertfească cineva concediul său de vară. Dar marea luptă contra Rusiei este desigur cel mai frumos ţel pe care nici Aehrenthal nu l-a atins. Peste doi ani, Rusul va termina reţeaua sa de căi ferate.

Cine ne mai asigură nouă această situaţie peste doi ani? Repede să ticluim scrisoarea, scrisă de propria sa mână, pentru prea milostivul nostru Domn!

Puţin mai târziu contele Berchtold a scris ambasadorului său la Roma:

— „Nu pot trece în revistă toate posibilităţile săptămânii viitoare, căci ar însemna să fac o plimbare prin labirint. *„Deocamdată am sentimentul că sunt destinat de providenţă de a mă asocia cu acei miniştri cari voiau să facă politică paşnică şi au trebuit să facă pe cea războinică — dela Cardinalul Fleury până la Lambsdorff — cu speranţa de a face aceasta cu mai mult succes decât ultimul exponent al acestei direcţii"* *).

*

Contele Tisza se împotriveşte.

Cea mai mare capacitate din ţară, în acelaş timp cel mai puternic om, e contra războiului sârb pe care l-au născocit ceilalţi doi conţi. Il va putea el împiedica cu puterea cuvântului său? S'a refugiat oare raţiunea în acest ungur vânjos? Avem în faţa noastră un european care, conştient de grozava sa răspundere, vrea să evite războiul în orice caz, numai pentru a-l evita?

Nu-ţi face deloc impresia unui pacifist. Cunoscut ca cel mai bun spadasin şi orator, curajos, tenace, având şi multă voinţă de a stăpâni ceeace se trăda printr'un gest uşor, condus de o concepţie oligarhică, ca protestant întotdeauna sceptic faţă de Habsburgi, nepăsător faţă cu tot ce se petrece în afară de Ungaria; în acest cadru însă, om de stat şi cunoscător al oamenilor, întotdeauna mobil, neobosit şi ori unde apărea se impunea ca cel dintâiu. Cu demodata sa haină părea un profesor. Deasemenea

*) R. Gooss: „Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges". (pag. 127).

ai impresia că acest maestru al spadei poartă totdeauna masca spadasinului pe față, căci niște ochelari mari ascund privirea sa cercetătoare de alte priviri iscoditoare. In tăcerea sa îndelungată și în cuvântările sale repezi, pătrunse de un spirit de epigramă, el pare a uni elasticitatea corpului cu aceia a spiritului, având ceva din eroii de romane de stil mai vechiu și făcând prin aceasta impresie asupra doamnelor.

Diferite sentimente stăpâneau pe contele Ștefan Tisza, când telegraful îi aduse știrea despre uciderea dușmanului Ungurilor, Franz Ferdinand. Acum nu mai amenința dreptul electoral egal, prin care moștenitorul tronului voia să frângă în Ungaria hegemonia Maghiarilor asupra Germanilor, Românilor, Croaților și Slovenilor, iar așa numitul *trialism*, adică o Jugo-Slavie de sine stătoare, se năruise. Toate acestea printr'o singură detunătură de pușcă. Oare ar fi putut contele Tisza, în primul sfert de oră, să se fi simțit foarte nenorocit?

In cel de-al doilea sfert de oră, politicianul trebue să fi avut un moment de îngrijorare, gândindu-se că ambițiosul Berchtold se va folosi de acest potrivit pretext ca să pornească însfârșit asupra Serbiei, după ce încercase în zadar de atâtea ori. Și Forgách s'ar putea lăsa convins de prietenii săi din Viena. Nimic nu i se pare lui Tisza mai primejdios decât o victorie asupra Serbiei; o astfel de biruință ar spori cu milioane Slavii din monarhie și ar răsturna astfel în favoarea lor, principiul sacru fundamental, adică echilibrul dintre Ungaria și Austria, agitând în acelaș timp pe Croații și pe Românii din țara lor, primejduind astfel întreaga sa politică care se reducea la supunerea tuturor sub domnia Maghiarilor.

In Viena, contele Tisza, află curând că Berchtold într'adevăr e gata de războiu. Acum el nu mai poate

să facă altceva decât să-l amenințe pe bătrânul Domn; și Tisza scrie către Impărat: *„eu nu mă pot alătura la intenția contelui Berchtold de a face din fapta criminală dela Sarajevo un motiv de răfuială cu Serbia. Nu i-am ascuns nici contelui Berchtold faptul, că aș socoti aceasta drept o greșeală fatală și în nici un caz n'aș împărți răspunderea cu el. Mai întâiu n'avem, până acum, motive suficiente pentru a face Serbia răspunzătoare provocând un războiu cu acest stat, în ciuda unor eventuale explicații mulțumitoare din partea guvernului sârb. Am avea o situație neînchipuit de grea, am fi socotiți de întreaga lume ca turburători ai păcei și am aprinde un mare războiu în împrejurările cele mai nefavorabile. Al doilea, socotesc acest moment foarte nepriincios, acum când România e ca și pierdută pentru noi, iar Bulgaria, singurul stat pe care ne-am putea bizui, zace obosită. In actuala situație din Balcani ar fi cea mai mică grijă a mea de a găsi un potrivit casus belli"* *). Și el recomandă în modul cel mai stăruitor de a concilia Germania cu Bulgaria și de a profita de prezența împăratului german *„pentru a combate simpatia înaltului Domn pentru Serbia, punându-l în fața ultimilor evenimente revoltătoare și a-l îndemna la un sprijin real în politica noastră din Balcani"*.

Este un gest de maestru această scrisoare în care la intervale de secunde, urmează o lovitură după alta, în mod regulat, ca și loviturile unui bun spadasin. Dacă amenință destul de lămurit cu demisia, el amenință în acelaș timp, ca dictator al Ungariei, cu un veto al țării sale. Se vede că hotărîrea e în mâinile lui Tisza. Va rămâne el oare neclintit?

*

*) R. Gooss: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges (pag. 62).
Cartea roșie austriacă 1919 (vol. I No. 2).

In vila sa din Ischl, reîntors grăbit dela înmormântare, bătrânul Impărat, în haine de vânător, șade în fața scrisorii pe care i-a înmânat-o Berchtold, ministrul său de externe. Dacă se cere, pentru a deveni om de stat, o lungă experiență, atunci ar trebui ca Franz Iosef, la bătrânețe să fie mai prudent decât la tinerețe. Din faptul că nu mai vrea răsboaie după ce le-a pierdut pe toate, nu rezultă că este convins pacifist și cu toată izolarea sa spaniolă, care înconjoară măreția acestui din urmă Impărat al istoriei, el tot mai pleacă urechia la șoaptele a lor săi, simte și cumpănește ceeace vor ofițerii și funcționarii, germani și unguri, aceștia cei din urmă sprijinitori ai tronului său artificial. Moartea nepotului nu-l mișcă. Nu l-a putut suferi niciodată, căci se făcuse așa de urît prin căsătoria sa imposibilă, încât el, aflând despre uciderea celor doi soți, nu vede în această crimă decât judecata lui Dumnezeu; și întorcându-se către aghiotantul său, îi spuse: *„E rău să-L provoci pe Cel Atotputernic!"* Trei zile după această grozavă vorbă, se gândește la perspectivele unei vânători de cerbi, care, cu toate pierderile suferite, îi rămase, la urma urmei, ca ultim farmec al vieții. Cine va domni după el, nu-l mai interesează: el simte că acest imperiu, sfâșiat de atâtea forțe centrifugale, se mai menține încă, numai printr'o teamă, aproape de venerație, comună tuturor în fața vârstei sale; căci demnitatea și măreția îi depărtează pe toți dela orice intimitate, cu acest împărat din naștere, poate chiar mai mult decât pe Ruși de Țarul lor.

Cu toate acestea nu trebue să credem că el obosia în străduința sa de a se gândi la măsuri, când se ivia nevoia de a înfrunta pericolul din lăuntru cu primejdia din afară. Cu câteva zile mai 'nainte, declarase ambasadorului german, care venise spre a scuza absența Impăratului Wilhelm: *„Văd viitorul în negru și nu*

știu dacă vom mai putea rămâne spectatori liniștiți. Sper că și Impăratul Dv. e conștient de primejdia care rezultă, pentru monarhie, din vecinătatea Serbiei. Ceeace mă neliniștește mai mult e mobilizarea de probă proectată de Rusia, pentru toamnă, adică tocmai în timpul când la noi are loc schimbul de contingente. Cu oameni așa de cuminți ca d-nii Venizelos și Streit, desigur că vom înainta pe calea cea bună. Deși nu am cine știe ce simpatie pentru Regele Ferdinand, totuși trebue să recunoaștem că Bulgaria e o țară mare și capabilă de desvoltare, pe care nu trebue s'o ignorăm. Bulgaria este, afară poate de Grecia, singurul stat din Balcani, care n'are deloc interese opuse Austriei. De aceea cred că ar fi bine să cultivăm legăturile noastre cu această țară... Știu de asemenea că Impăratul Dv. are încredere deplină în Regele Carol, eu însă nu am... Dacă am putea să depărtăm Anglia, cu totul, de prietenii săi Franța și Rusia!").*

Din această convorbire se desprinde, dacă nu altceva, cel puțin adevărata stare sufletească a împăratului.

Acum, când se găsește în fața actului scris care desfășoară planul contra Serbiei, amintirile neplăcute din trecut îl duc în mrejele politicei lui Berchtold, în fața căreia avertismentele lui Tisza se spulberă repede. Iși aduce aminte cum ultimul Obrenovici, acel Alexandru care a tratat pe tatăl său Milan ca pe un monstru și apoi prin căsătoria sa cu Draga și-a înstrăinat orice simpatie, i-a înșelat buna sa voință. La drept vorbind, uciderea sa nu poate fi socotită ca un regicid.

Și totuși bătrânul împărat, se hotărîse atunci să-l primească. Acum trei ani se făcuseră la Budapesta toate pregătirile pentru primirea sa, fixându-se

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

și suita care trebuia să-l însoțească, precum și banchetul. O teamă subită îl făcu pe regele Sârbilor să contramandeze vizita. Așa ceva, un Habsburg nu poate să uite niciodată; atât mai puțin cele două mobilizări la cari regele sârbesc îl silise. Și acum un astfel de Sârb să împuște un Habsburg pe o stradă austriacă și să-l trimită, fără împărtășanie, pe lumea cealaltă! Asta-i prea mult! Da, Berchtold are dreptate — și el semnează scrisoarea ticluită în care vorbește astfel către Impăratul Wilhelm:

„Atentatul săvârșit împotriva bietului meu nepot este urmarea directă a agitațiilor pan-slaviștilor ruși și sârbi, a căror unică țintă este slăbirea Triplei-Alianțe și distrugerea imperiului meu... Tendința guvernului meu trebue să fie îndreptată în viitor spre izolarea și micșorarea Serbiei... Asigurarea păcii va fi numai atunci posibilă când Serbia, ca factor politic în Balcani, va fi scoasă din concertul politic.... Opoziția dintre noi și Serbia nu mai poate fi aplanată și desigur va fi amenințată politica pașnică a tuturor monarhilor europeni, cât timp acest cuib de agitații criminale din Belgrad, va continua să trăiască fără să fie pedepsit" *). Această serbo-fobie este singura ură națională pe care spiritul războinic se poate întemeia la început.

Acestei scrisori îi urmează hotărîrea de a face războiul așa cum l-au iscodit, în ultimile zile, amândoi conții, împreună cu militarii lor.

*

A doua zi bătrânul conte Szögyény-Marich, ungur, bonom, de mulți ani ambasador al aliatului la Berlin, e invitat la dejun la Potsdam pentru a preda acolo scrisoarea stăpânului său. Impăratul citește toată scri-

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

soarea și-i spune că mai întâiu ar trebui să vorbească cu Bethmann; apoi se duc la masă. Aci ghiața se rupe, se vorbește despre multe lucruri, împărăteasa fiind și ea de față.

După masă se interpretează altfel scrisoarea și acum Impăratul iese din rezerva sa:

„Atitudinea Rusiei va fi fără 'ndoială dușmănoasă.. Dacă va isbucni un războiu între Austro-Ungaria și Rusia, cei din Viena vor putea fi siguri că Germania ca aliată credincioasă ca până acum, va sta de partea Monarhiei. De altfel Rusia nu este pregătită de războiu... Ințeleg foarte bine că Impăratului Franz Iosef, având în vedere cunoscuta sa dragoste de pace, i-ar veni greu să intre în Serbia. Dacă însă la Viena s'a recunoscut într'adevăr necesitatea unei acțiuni războinice contra Serbiei, aș regreta dacă Austro-Ungaria nu s'ar folosi de momentul actual așa de prielnic pentru ea. Ce privește România, voiu avea eu grijă ca atitudinea Regelui Carol să fie corectă. In Regele Ferdinand nu am, ca și mai înainte, nici o încredere... Cu toate acestea n'aș avea nimic de obiectat în contra unei alianțe a monarhiei cu Bulgaria" *). Fiecare frază a împăratului îl făcea pe bătrânul ungur, tot mai fericit. Ajuns acasă, el trimite la Viena, aceste prețioase cuvinte printr'o telegramă cifrată.

Și totuși, el n'a văzut decât un colț din sufletul lui Wilhelm: atitudinea lui moderată artificial, la început dârză, apoi generoasă. Căci înainte de a bănui măcar existența acestei scrisori, Wilhelm citise raportul ambasadorului său din Viena, raport din care s'a putut convinge că acesta a atras, cât mai serios, atenția conților războinici, să nu se grăbească. La citirea acestui pasaj, Impăratul a scos lungul său creion

*) R. Gooss: „Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges". (pag. 327).
Cartea roșie austriacă. (vol. I No. 6).

cu coroană şi a scris alături de aceste cuvinte înţelepte: *„Cine l-a împuternicit? Asta-i o prostie! Aşa ceva nu-l priveşte. Dacă lucrurile ar lua o întorsătură rea s'ar zice că Germania este cauza, pentrucă n'a voit! Tschirschky să facă bine să se ferească de astfel de neghiobii! Cu Sârbii trebue să se isprăvească odată şi cât mai curând!... Acum ori niciodată!"*

Ce l-a înfuriat pe paşnicul împărat? Nu trecuseră nici doi ani de când Sârbii pătrunseseră în Albania pentru a ajunge la mare, iar Viena voia războiul. Impăratul s'a opus însă şi ideile sale cu privire la aceasta le-a rezumat în următoarele memorabile fraze:

„In mod neprevăzător, Austria a luat faţă de pretenţiile sârbeşti o atitudine dârză şi dictatorială. Aceasta ar putea fi considerat ca o provocare şi ar putea duce la complicaţii. Serbia doreşte eşirea la Adriatica cu porturi, iar Austria se împotriveşte acestei dorinţe. Rusia pare că vrea să sprijine aspiraţiile sârbeşti şi ar putea din cauza aceasta să intre în conflict cu Austria... Atunci, conform tratatului, s'ar ivi pentru Germania acel „casus foederis", deoarece Viena este atacată de Petersburg. In acest caz Germania ar trebui să mobilizeze şi să ducă războiul pe două fronturi.... Parisul va fi fără îndoială ajutat de către Londra. Germania ar trebui aşa dar să intre într'o luptă de existenţă cu trei mari puteri, luptă în care totul ar fi pus în joc şi eventual imperiul s'ar putea prăbuşi.

„Toate acestea s'ar putea întâmpla fiindcă Austria nu vrea să-i sufere pe Sârbi în Albania sau la Durazzo. Dar este evident că această ţintă a Austriei nu poate oferi Germaniei un motiv suficient pentru un războiu de nimicire şi prin urmare n'ar fi nici o posibilitate ca naţiunea germană să se înflăcăreze pentru aşa ceva. Afară de aceasta nimeni n'ar putea să-şi ia răspunderea, în faţa lui Dumnezeu şi a poporului său, de a pune în joc existenţa Germaniei pentru un astfel de motiv.

„Ar ieşi cu totul din cadrul unui tratat, ca armata şi poporul german să fie puse direct în serviciul capriciilor unei politici externe sau al unui alt stat, fiind, ca să spunem aşa, la dispoziţia lui! Tratatul Triplei-Alianţe asigură numai în mod reciproc starea reală în ce priveşte posesiunile acestor trei state, fără a obliga însă la participare pentru cazul când s'ar ivi fricţiuni asupra posesiunilor altor state! Aşa numitul „casus foederis" ar intra desigur în vigoare, dacă Austria ar fi atacată de Rusia. Şi aceasta numai atunci când Austria n'a provocat Rusia. O asemenea situaţie însă, s'ar putea naşte cu Serbia şi ar fi absolută nevoe ca Viena să evite aşa ceva. Ea trebue din contră să-şi plece urechea la propunerile de mijlocire sau chiar să le facă.

„Dacă eventual Rusia ar refuza propunerile acceptabile austriace, aprobate de celelalte puteri, ar fi nedreaptă faţă cu Viena şi s'ar încărca cu desaprobarea puterilor, deşteptând bănuiala că împinge înadins lucrurile la un războiu cu Austria, folosindu-se de Albania ca de un pretext cusut cu aţă albă. Considerată astfel, ca turburătoare a păcei, ar provoca supărarea tuturor oamenilor cuminţi).*

Cu perspicacitatea unui om de stat a rezolvit Wilhelm II, prin acest document, un conflict politic care, în toate părţile lui componente, este identic cu cel din Iulie 14. Prevederea că Anglia va lua parte la războiu, teoria lui Bismarck *„că alianţa nu e o asociaţie de câştig"*, punctul esenţial, că acela care va provoca, va fi osândit de Europa, recunoaşterea că Sârbii au nevoe de un port: toate acestea au fost întocmai apreciate. La 6 Iulie 1914 el ar fi trebuit să

*) Eur. Rab: Grosse Politik" (vol. II).

repete exact ceeace a scris la 11 Noembrie 1912. După Constituţie, Impăratul german avea el singur latitudinea de a hotărî de război sau de pace. Dacă ar fi repetat ideile sale în ziua aceia, ar fi făcut imposibilă orice acţiune a cabinetului din Viena şi ar fi împiedicat, la acea epocă, războiul mondial.

Această schimbare a concepţiei se poate explica, făcându-se abstracţie de natura psichopatică a Domnitorului, mai întâiu prin omorul perechei moştenitoare. Aşa se înţelege şi dispoziţia fericită a conţilor din Viena, când după atentat au crezut că, în sfârşit, a venit momentul de a converti pe Impărat care a opus al său veto în 1912, când era să isbucnească războiul.

De atunci, în aceste douăzeci de luni, nici conflictul nu s'a intensificat şi nici alianţa nu s'a întărit. Dacă, între acestea, legătura dintre duşmani a devenit mai strânsă, se impunea să se cântărească şi să se pipăe cu precauţiune orice conflict, înainte de a face pasul fatal. Cu toate acestea, el apostrofează astăzi, pe ambasadorul său care lucrează după concepţia de altădată a Impăratului, ca pe un vizitiu care a apucat un drum greşit. De ce trebue acum *„să isprăvim cu Sârbii şi cât de curând?"*

Mai este un al doilea motiv care, de data aceasta, îl întăreşte în atitudinea lui războinică: vanitatea: *„De data aceasta se va vedea că el nu dă greş"*. Iată faptele cari contribuesc ca acest motiv să ia fiinţă: părerile generalilor, tăcerea încurcată a curtenilor galonaţi, zâmbetul plin de devotament al Prinţului de coroană, privirile tăcute ale amiralilor, frazele ironice ale presei „Bătrânilor Germani" cari, la fiecare speranţă de războiu şi la fiecare hotărîre nouă de pace a Impăratului, îi atrăgeau uşor atenţia că împrejurul lui stă adunată cea mai minunată armată, cea mai puternică din lume, dar că numai el n'are curajul să îndrăsnească.

Dar şi alte fapte de ordin sufletesc aţâţă vanitatea sa. Dacă devotamentul lui Bismarck faţă de regele său îşi avea rădăcina în credinţa sa, după cum afirma el câteodată, credinţa lui Wilhelm, din contră, rezultă din simţimântul său de rege. Acest „din graţia lui Dumnezeu" este desigur cea mai veritabilă trăsătură din sufletul Impăratului. Acest sentiment, isvorît dintr'o concepţie medievală, îl scapă de nevoia imperioasă de a fi alături de poporul său şi-l face să rămâie singur. Ca un om de rang aşa de înalt, el aplică această teorie, pe care i-o impunea personalitatea sa, şi asupra tuturor verilor încoronaţi. Franz Ferdinand a fost, dintre aceşti Domni, prietenul său, cel puţin părea a fi. Cum au îndrăsnit să ucidă un arhiduce de cel mai vechi neam, deşi se ştia că Impăratul german era prietenul său? Un Arhiduce din graţia lui Dumnezeu şi din favoarea lui Wilhelm şi totuşi omorît? Personal, el se simţi ofensat şi, ca om de onoare, obligat, ca să zicem aşa, să răsbune această crimă.

Pe această socoteală au contat întocmai şi conţii cari, fără spada lui Wilhelm, n'ar fi putut să facă nici un pas.

După prânz, este chemat, în parcul castelului din Potsdam, cancelarul imperiului împreună cu subsecretarul de stat Zimmermann. Amândoi împărtăşesc după cum se cuvine, părerea suveranului, cu atât mai mult cu cât acesta *„fără să aştepte propunerile cancelarului"*, dăduse instrucţiunile sale cu privire la răspunsul ce trebue dat Vienei: hotărîrea lăsată în seama Austriei, să se menajeze România, să se atragă Bulgaria, să se localizeze lupta, iar la momentul serios, obligaţia de aliat. Seara Bethmann împărtăşeşte ambasadorului austriac aceste instrucţiuni ale Impăratului şi mai adaogă: *„o grabnică intervenţie contra*

Serbiei ar fi cea mai bună soluţie")*. Contele Hoyos, care e de faţă, aprobă viu aceasta, căci fiind mai tânăr şi mai îndrăzneţ decât bătrânul ambasador, a declarat azi funcţionarilor dela Ambasadă: *„vom nimici Serbia"*.

Abia în dimineaţa următoare, aceiaşi domni sunt îngrijoraţi: Zimmermann accentuează, într'o scrisoare particulară către ambasadorul german din Viena, faptul că ar fi absolută nevoe de a avertiza Austria de a nu pune condiţii prea grele; dar această ideie sănătoasă a rămas ascunsă în scrisoare, scrisoarea în plic, iar plicul pe birou, unde autorul scrisorii l-a regăsit, minunându-se, după trei ani când se făcea o temeinică curăţenie, cu ocazia plecării lui din guvern. Şi Bethmann dă puţin înapoi, căci atunci când Zimmermann vrea să informeze în mod oficial pe ambasadorul său din Viena, asupra convorbirilor de eri şi subliniază că Impăratul *„în orice împrejurare va sta credincios de partea Austriei"*, Bethmann şterge *„în orice împrejurare"* şi lasă pe Domnul său să fie pur şi simplu numai credincios.

Acest procedeu, al lui Bethmann, de a se repezi şi a da înapoi, această şovăire, se va desfăşura înaintea ochilor noştri timp de patru săptămâni şi apoi încă timp de trei ani. Acest om fusese cel dintâi elev de la Schulpforta şi citea încă şi azi, în orele de recreaţie, pe anticii greci în original. Trecuse apoi, ca adolescent, strălucite examene juridice şi toţi îl lăudau ca foarte amabil şi admirabil tovarăş de vânătoare, îndreptăţind astfel o vorbă a lui Bismarck, că Prusia produce eminenţi consilieri intimi şi şefi de guvern, dar nu oameni de stat.

*

Dimineaţa următoare, e ziua de 6 Iulie, Impăratul pleacă în voiaj. Părintele ţării spintecă undele mărilor

*) Cartea roşie austriacă (vol. I pag. 7).

nordice, secretarul de stat se află la Lucerna în călătorie de nuntă, d-l von Stumm face băi de soare pe malul mării, şefii armatei şi flotei colindă prin Karlsbad şi Tarasp, şeful cartiruirei se află la Hannovra pentru înmormântarea unei mătuşi, iar cancelarul se va retrage peste câteva zile la moşia sa de unde va guverna prin telefon. Reprezintă oare toate acestea tabloul unui guvern avid de război? Din Viena şi Petersburg nu plecase nimeni în concediu!

Impăratul presimţea eventualităţile ce s'ar putea întâmpla, fără însă a le dori. Dar cancelarul, împins de generalii cari doreau să aibă mână liberă numai câteva săptămâni pentru a deslănţui războiul, îndepărtă pe Impărat, care din instinct clar văzător, voia să rămână, sub pretextul că părăsirea proectului său de călătorie ar putea să deştepte spaima în afară de hotarele ţării. Văzând primejdia care se apropie, Impăratul voia să se asigure dacă s'au luat toate măsurile. Pe aceiaşi bancă din grădină, în aceiaşi zi, după prânz, el primeşte pe ministrul de războiu, iar în dimineaţa următoare pe locţiitorul şefului de stat major al marinei şi câte un locţiitor al şefului general de stat major şi al secretarului de stat al marinei. Niciodată nu s'a ţinut un *„Consiliu de coroană"* — din nenorocire, niciodată: căci acolo şefii ar fi putut opune, dorinţelor imperiale, temerile lor. Primirea lui Falkenhayn durează puţin. Impăratul îi citeşte scrisoarea autografă din Viena şi memorandul, bine înţeles numai părţi, fiindcă ele cuprind 12 pagini tipărite; Ministrul de Război, *„pe cât i-a fost cu putinţă în graba acestei întrevederi"*)*, rămâne cu impresia că Viena nu este hotărîtă pentru război şi adaogă imediat întorcându-se către Moltke: *„Nu cred că va fi nevoe ca Excelenţa-Voastră să-şi scurteze concediul de băi"*.

*) Zeweleli: „Falkenhayn" (pag. 55).

Impăratul, gata de călătorie, mai primeşte în audienţă, în dimineaţa următoare, în acelaş parc al castelului, şi pe ceilalţi trei domni. Impăratul se adresează lui Capelle, locţiitorul marelui amiral, aflat în concediu: *„Nu cred în complicaţii războinice mai mari. Ţarul nu va fi de partea ucigaşilor de prinţi. Afară de aceasta, nici Rusia, nici Franţa, nu sunt pregătite. Pentru a nu provoca nelinişte voiu pleca, după sfatul cancelarului, în călătorie spre Nord. Voiam numai să vă informez despre situaţia încordată pentru ca Dv. să faceţi ce veţi crede de cuviinţă"* *).

Nici unul din cei patru locţiitori responsabili ai departamentului armatei şi flotei n'a fost consultat. Aceşti înalţi ofiţeri sunt numai receptoare pentru a primi ordinile şefului suprem al armatei şi nici un consiliu n'a avut loc. Ministrul de Război trebue să ghicească în pripă intenţia celor dela Viena şi greşeşte pentrucă nu i s'a prezentat actul principal cu privire la războiul ameninţător. In acelaş timp e greşită şi părerea Impăratului asupra duşmanului; nu e nici o mirare, fiindcă toate sunt încă numai în stare embrionară. Numai un lucru, de mică importanţă, e azi bine stabilit: armata şi flota germană, adică viaţa a zece milioane de oameni, au fost amanetate verbal de un împărat celuilalt şi doi conţi vienezi au de azi înainte *„mână liberă"* să le trimită oriunde va crede de cuviinţă mintea lor uşuratecă şi neghioabă.

Apoi vaporul „Hohenzollern" pleacă dela ţărm, iar Impăratul, accesibil numai prin radio, nu vede, decât apă, aer şi feţele curtenilor, timp de trei săptămâni în cursul cărora, pe uscat, în nenumărate convorbiri personale ale bărbaţilor de stat, este hotărîtă soarta Europei.

---

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

CAPITOLUL III.

ULTIMATUM-UL

A doua zi dimineaţa, sunt adunaţi la Ballplatz din Viena, miniştrii Monarhiei. Contele Berchtold a primit domnii, a ales şi a cântărit locurile ca pentru un dineu şi elegant s'a aşezat pe scaunul prezidenţial, în vederea momentului cel mare. La dreapta lui, ia loc contele Tisza cu înfăţişarea sa de jocheu şi cu expresia imobilizată; la stânga şade un om înalt cu barba ascuţită, căruntă, care seamănă cu Bethmann, dar pare mai sănătos: Contele Stürgkh, preşedinte K. K. al Consiliului de miniştri, un nobil din Stiria, care ştie tot aşa de puţin, ca şi istoria, cum a ajuns la acest loc. Lângă acest personaj cu faţa bronzată, apare figura de vulpoi a cavalerului polon von Bilinski care ştie tot ce se întâmplă în Monarhie şi mai ştie prea mult din ceace se petrece la duşmanii ei. E poate cel mai periculos om dela această masă, unde patru naţiuni şi cinci resorturi nu au încredere unii în alţii.

Aceşti patru diplomaţi civili şi cărunţi, sunt gata a se arunca în braţele celor trei domni în uniforme strălucitoare de culoare verde, albă şi aurie cari stau lângă ei la masă. Aceştia sunt: K. K. ministrul de războiu von Krobatin, cu capul său de sergent-major, cu mustaţă balcanică; un amiral ca locţiitor al comandantului marinei şi Conrad von Hötzendorf, personajul cel mai de seamă: bărbatul care înbunătăţeşte

armata Austriei, care a schițat planul unei expediții contra Italiei, fără îndoială un om în care se oglindește mândria războinică a Monarhiei. Prea multă resemnare zace în aceste trăsături cari exprimă tot atâta hotărîre și energie. E mai mult capul unui gânditor și totdeodată al unui om care poate să aibă mai multă putere de sugestie asupra femeilor, decât asupra bărbaților.

Contele Berchtold a pregătit totul potrivit cu firea lui de cavaler și deschide acest consiliu de războiu spunând că ar vrea să se consulte asupra măsurilor *„cari trebue să se ia pentru asanarea relelor din politica internă a Bosniei și Herzegovinei, rele ieșite la iveală cu prilejul catastrofei dela Sarajevo"* *). Apoi el face cunoscută intenția sa *„de a face Serbia pentru totdeauna inofensivă printr'o manifestare de forță"*. Conlucrarea Berlinului *„absolut și categoric asigurată"*. Se va da o lovitură hotărîtoare și ne vom răfui; apoi el declară pe față: *„Știu bine că războiul cu Rusia este foarte probabil ca o urmare a războiului sârb"*. (Această declarație hotărîtă o falșifică mai pe urmă contele cu propria-i mână, în procesul-verbal dându-i o întorsătură mai dulce: *„un conflict armat cu Serbia ar putea să aibă ca urmare un războiu cu Rusia")*.

Contele Tisza se opune: *„a ataca prin surprindere Serbia fără a se întreprinde mai înainte o acțiune diplomatică, după cum se pare că se intenționează, la așa ceva nu voiu consimți niciodată. Noi trebue să formulăm neapărat cereri grele, dar nu așa fel ca să nu poată fi îndeplinite. Dacă Serbia le acceptă, atunci vom avea de înregistrat un remarcabil succes diplomatic, iar în Balcani prestigiul nostru se va mări. In caz contrar sunt și eu pentru o acțiune războinică, accentuez însă, chiar depe acum, că nu putem urmări nimicirea totală a Serbiei, pentrucă în contra acestui scop al nostru, Rusia se va lupta pe viață și pe moarte și fiindcă eu, ca prezident al Consiliului de miniștri ungar, nu aș admite niciodată ca Monarhia să anexeze o parte din Serbia"*. De altfel acum războiul nu e recomandabil, ci ar fi chiar periculos.

*) R. Goos: „Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges". Cartea roșie austriacă 1919: vol. I pag. 8.

După aceasta vorbesc Stürgkh și Bilinski, amândoi pentru războ, ambii bazați pe părerea îngâmfată a acelui Potiorek, care ar voi să tae cu spada, nodul încurcăturilor din Bosnia. La această majoritate se asociază și ministrul de războ cu această frază, pe cât de stupidă pe atât de tipică, *„Un succes diplomatic nu are nici o valoare"*, recomandă un războ preventiv, declarând că vrea să pornească imediat și adăogând țanțoș: *„Din punct de vedere militar, trebue să accentuez că ar fi mai favorabil de a începe războiul imediat decât mai târziu... Două ocazii s'au perdut deja. Dacă nu pornim acum, provinciile slave de sud vor socoti aceasta drept un semn de slăbiciune"*. Contele Stürgkh face un pas și mai departe și accentuează că *„ar fi recomandabil de a înlătura dinastia din Belgrad și a da coroana unui principe european"*.

Pofta de luptă a contelui Tisza crește în acest mediu. Când apoi, atât conții, cât și cavalerii țin unanim la cereri imposibil de îndeplinit contra Serbiei, Ungaria devine amenințătoare: *„Eu m'am raliat la părerea domnilor că cererile trebue să fie foarte grele. Dacă însă se cunoaște lămurit intenția noastră de a pune cereri neacceptabile, atunci ne creem din punct de vedere juridic, o bază imposibilă pentru o declarație de răsboi. Dacă punctul meu de vedere nu e luat în considerație în nota ce se pregătește, atunci voi trage consecințele!"* Apoi mai trimite o

săgeată contra lui Bilinski şi-l face răspunzător de atentatul dela Sarajevo.

Acum iau militarii cuvântul: ministrul de răsboi explică posibilitatea unui răsboi pe trei fronturi, se expune apoi raportul forţelor şi *„cursul probabil al unui răsboi european"*. Nehotărâţi se împrăştie.

Va împiedeca hotărârea lui Tisza catastrofa?

*

Ambasadorul german la Viena, von Tschirschky-Bögendorff, era un om deştept, neîncrezător, de altfel foarte cult, blajin şi nu tocmai demodat. Aşa se înfăţişa el cu faţa lui de funcţionar, având în toate o croială fină, în ce priveşte coafura, privirea şi vocea. Fusese mai 'nainte secretar de stat, apoi coborâse iarăşi pe scară în jos şi ţinea mai mult la respectul situaţiei decât al persoanei sale, nu era vanitos şi era simpatic în societate.

Nutrea ură în contra curţei din Petersburg, fiindcă acolo fusese ofensat. Fiind prea ţeapăn în manierele lui pentru societatea rusească, i se întâmplase la un bal al curţei, neplăcerea ca un mare duce, fără mult ceremonial, să ia partenera lui şi s'o ducă la masă. Au urmat plângeri, scuze, ofense. Dar el n'a putut să uite acel moment şi neîncrederea lui a văzut, îndărătul acestei afaceri, un complot: simţimânt duşmănos faţă de germani; găsindu-se fireşte şi alte indicii pentru aceasta.

Cu toate acestea, în criza actuală, cea dintâi grije a lui a fost de a avertiza de a nu se face un pas pripit. *„Trebue să se aibă în vedere că Austro—Ungaria nu e singură în lume şi este o datorie de a se ţine socoteală de întreaga situaţie europeană"* *). Pentru aceste vorbe înţelepte a primit palma Impăratului, sub forma observaţiilor puse pe marginea raportului

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

care i-a fost trimis în urmă din Berlin, ca un avertisment pentru atitudinea lui şovăelnică. Vechea ură în contra Petersburgului se deşteaptă iarăşi, alimentată de astădată de indiferenţa politică pentru ambasada sa pe care acum o disputau doi prinţi care aveau mai multă cultură muzicală de cât politică. Desigur că ambasadorul ar fi făcut mai bine să se retragă, în loc ca, după primirea ordinului din Berlin, să facă pe grozavul. El rămase la ambasadă şi trecu de partea lor.

De Berchtold îl despărţeau, în afară de neîncrederea firească între aliaţi, şi chestiuni pur personale. Totuşi el se anunţă pentru audienţă şi declară: *„In numele Impăratului meu, vă comunic că la Berlin se aşteaptă o acţiune a monarhiei contra Serbiei şi că Germania ar rămâne surprinsă,"* *), dacă Viena n'ar trece la fapte. Limba saxonului a devenit dintr'odată prusacă.

Numai decât Berchtold se grăbeşte să comunice duşmanului său Tisza aceste vorbe preţioase, adăogând în radiogramă obligatul „tu". Acesta însă rămâne neînduplecat, arătând din contră Impăratului punctul său de vedere, într'o scrisoare urgentă.

Dar Impăratul era de 84 ani şi elocvenţa elegantă a lui Berchtold a avut mai mult efect asupra sa de cât scrisoarea Ungurului absent. Pe când aşa dar Tisza, în aprobarea unanimă a miniştrilor unguri, expune la Budapesta politica sa paşnică, Franz Iosef confirmă planul de răsboi al ministrului său de externe.

Când, după o săptămână, contele Tisza vine la Viena, el este subit transformat. Ce a lucrat aşa de puternic asupra sufletului şi creerului său? Poate că

*) R. Gooss: „Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkriges".

Cartea roşie austriacă 1929. Vol. I pag. 10.

are speranţa să câştige prin răsboi alegerile cari cu toate milioanele de coroane corupătoare, ameninţă grozav pe oligarhul din Budapesta? Poate că l-a mişcat implorarea verilor săi, agrarienii feudali, cari ar dori să se folosească de uciderea moştenitorului tronului spre a avea un motiv temeinic pentru lupta contra porcului sârbesc care era concurentul lor ameninţător? Deasemenea l-au împiedecat invidii personale de a consulta opoziţia, în mod cel puţin confident, în această situaţie extraordinar de grea.

Ceeace este sigur e faptul că a citit, între acestea, un act ameninţător: un apel stăruitor care se abţine de la orice hotărîre politică, al statului major către ministrul de externe, *„trebue din nou să accentuez după cum am expus aceasta şi verbal, în plină concordanţă cu Excelenţa Voastră că pe calea diplomatică să fie evitat tot ce prin tergiversare şi prin acţiuni diplomatice succesive ar putea da duşmanilor timp spre a putea lua măsuri militare. Dar dacă s'a hotărât o intervenţie, atunci ar trebui ca aceasta să se facă, avându-se în vedere interesele militare, printr'o singură acţiune cu ultimat pe termen scurt..."* *).

Intenţia este clară şi se vede cum a fost convertit. Se aude bine tonul ameninţător al generalului faţă cu diplomatul care i-a comandat acest ton pentru a câştiga pe Ungurul care pregeta. Acest act care era o scrisoare, e evident în legătură cu nişte convorbiri confidenţiale, ba chiar a fost conceput în aşa grabă în cât s'a uitat a i se pune data şi, abia după câtiva ani, a fost completat cu o dată probabilă. Timp de 14 zile Tisza aude zilnic aceleaşi fraze: prestigiu, manifestare de putere, semn de slăbiciune, să se isprăvească, acţiune; pe lângă acestea, repetate fanfare din Berlin şi ademenirea repetată a lui Berch-

*) Cartea roşie austriacă 1919. I. 18.

told, că cea mai puternică armată a Europei ar fi de partea sa, având la Berlin cu totul *„mână liberă"*; în sfârşit ameninţarea foarte lămurită a celui mai înalt militar: pentru urmările întârzierei ne vei fi nouă responsabil! El n'ar fi trebuit să fi fost ofiţer, ar trebui să fie pacifist din convingere, n'ar trebui să trăiască astăzi şi aici în cercul unor feudali pentru a putea rezista în faţa acestor fapte!

Astfel fu învins prin sugestie, ultimul duşman din interior al conţilor de răsboi. Tisza se duce la ambasada germană şi se declară convertit la ultimat. In ziua următoare mai face o declaraţie în parlamentul din Budapesta, aşa de echivocă încât chiar *„Le Temps"* laudă moderaţia sa.

Cu atât mai violent fu aţâţată opinia publică din Viena, unde nici un fel de parlament nu mai turbura cercurile aţâţătorilor la răsboi. O mare parte a presei urlă de furie pe la mijlocul săptămânei mai mult decât la început, contra Serbiei, contra acelei *„bande de hoţi şi de ucigaşi"*, contra *„hoţilor de berbeci"*, contra acestui popor *„păduchios"* şi fiindcă nici din Belgrad nu răsună alt ecou, se naşte întrebarea: cine a început? Nu aci şi nicăeri nu trebue să se răspundă la această întrebare: este întrebarea delfică asupra soartei răsboiului, căreia i se cuvine orice soluţie şi căreia nu-i este îndestulătoare niciuna.

In cea mai mare taină, ca fracmasonii, ce-i drept se pun conţii pe lucru, aşa încât ambasadorul sârb din Viena poate raporta numai că ceva se pregăteşte, nu însă şi ce. Deasemenea recomandase şi Hötzendorf într'o scrisoare *„de a evita tot ce ar putea pe adversari să-i alarmeze înainte de vreme, trebuind din contră a se învălui toate cu un aer cât mai paşnic"*. A anunţa reprezentaţia de azi pentru mâine şi a o începe imediat, aceasta se socotea mare fineţe.

— Aţi auzit ceva? se întreabă diplomaţii străini când

se întâlnesc la Sacher, fiindcă primirea obişnuită din cursul săptămânei la Berchtold încetase. Şi deşi nu aud nimic, ei află totuşi câte şi mai câte; ghicesc, combină şi critică.

— Vă asigur, Excelenţă, că numai unul ştie ceva, şi acesta este Tschirschky, dar el nu spune nimic.

— Se zice că Stürgkh ar fi foarte îngrijat.

— L-am văzut trecând, în trăsură, pe Brudermann; era radios.

— Schebeko a declarat pe faţă că se pune de partea Serbiei, dacă s'ar întâmpla ceva.

— Nu credeţi că Schebeko va pleca mâine în concediu? In cazul acesta el nu ar avea să se teamă de nimic?

— Dumaine zâmbeşte numai.

— Dumaine zâmbeşte mereu.

Da, Tschirschky tace pentrucă nici el nu ştie multe, căci domnii ascund şi Berlinului taina lor. Ce bine au făcut Germanii că au răspuns cu un gest mare la întrebarea, politicos pusă în general, cam ce opinie ar avea, despre ultimat: aceasta o priveşte numai pe Austria! Cum ar putea ei să aibă astăzi timp şi destulă reculegere pentru astfel de lucruri când o problemă cu totul de altă natură ocupă guvernul din Berlin: Să se trimită mâine Regelui Serbiei ,cu ocazia zilei sale de naştere, o telegramă sau nu? Ultimatum-ul? Aceasta e treaba Austriei! Incă în ajunul războiului mondial, diplomaţii din oraşele imperiale, se dau înapoi cuviincioşi în faţa uşei, zicând în acelaşi timp: după D-voastră Excelenţă!

Totuşi se anunţă la Berlin că s'ar fi hotărât să se ceară Regelui Petru un manifest contra mişcărei pentru Serbia Mare, ancheta în contra autorilor morali, la care cercetare să ia parte şi Austria, şi concedierea tuturor celor compromişi la Belgrad. Despre aceste trei cereri

neformulate încă, au luat cunoştinţă Bethmann la Hohenfinov, Jagow la Berlin, Tirpitz la Tarasp, Impăratul pe mare, cu 5—11 zile înainte de ultimat. Dar nimeni nu este neîncrezător, nimeni nu cere să afle cum au fost formulate aceste cereri.

Totuşi, ambasadorul austriac din Berlin raportează la Viena: *„Impăratul şi toate cercurile germane competinte îndeamnă cabinetul vienez în modul cel mai stăruitor de a proceda contra Serbiei cât mai energic şi de a isprăvi odată pentru totdeauna cu acel cuib de conspiratori revoluţionari, lăsând alegerea mijloacelor cu totul în seama monarhiei; s'ar putea chiar spune că ei forţează monarhia"* *). Berchtold asigură, *„că nu mai poate fi vorba despre o întârziere sau şovăire"*. De altfel formula definitivă s'ar trimite mai dinainte guvernului german.

Dar pofta de răsboi vieneză se întunecă curând! Ce ar fi dacă aceşti bandiţi sârbi ne-ar face surpriza de a accepta totul? *„Atunci s'ar da pe faţă"*, scrie ambasadorul bavarez acasă, *„dacă voinţa de a îmbucătăţi Serbia este într'adevăr nestrămutată. Dar nimeni nu doreşte a lăsa lucrurile să ajungă aci, ci să se dea notei un conţinut inacceptabil... Se crede că dacă Rusia nu admite localizarea conflictului, momentul actual ar fi mai prielnic unei răfueli decât oricare altul mai târziu"* **).

Sinucidere de frica morţei, a zis Bismarck.

*

Astfel de ştiri deşteaptă nelinişte în cabinetul din Berlin. Un om inteligent este iarăş la postul său. Nefiind romantic, nici chiar după voiajul de nuntă,

*) R. Gooss: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges.

Cartea roşie austriacă 119. vol. I pag. 15.

**) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921. VI.

el pare că dorește să devie cinic. Domnul von Jagow devenise secretar de stat, un om destul de scund, cu trăsăturile aspre și fără colorit ale specialistului, sub cari aveai impresia că vezi construcția capului, un temperament fără iluzii, dar și fără multă superstiție, un realist, prudent, cunoscător de oameni.

Acesta vede numai decât primejdia pe care o ascunde procura în alb a împăratului și declară în acele zile către Krupp von Bohlen: *„Eu n'aș fi procedat niciodată așa. Dar fiindcă împăratul și-a fixat de mai 'nainte atitudinea sa, nu mai este acum cu putință să facem vre-un pas contra Vienei"*. Iată formularea clasică a chestiunei principale: în sfârșit se aude și un glas sceptic din Wilhelmstrasse! Dar nici el nu se duce acolo ca să spună: Domnule, eu nu vă mai pot servi, ci ia asupra sa moștenirea de la 5 Iulie, când monarhul a impus cancelarului politica sa.

Totuși Jagow are inspirații. El îl roagă, în această criză, pe Ballin, să trimită un apel-avertisment către Haldane spre a întări în cabinetul lui Grey rezistența împotriva unei înțelegeri care era pe cale să se facă cu Rusia, cu privire la flotă. Iată și dispoziția guvernului, în ajunul notei, descrisă de ambasadorul bavarez:

„O puternică și triumfătoare intervenție contra Serbiei ar avea drept efect ca Austriacii și Ungurii să se simtă iarăși ca o putere impunătoare... Din această cauză, s'a făcut aci, fără preget, declarația că noi am consimți la orice fel de procedeu ce s'ar hotărî acolo, chiar cu riscul unui răsboi cu Rusia. ......Se pare că cei din Viena nu s'au așteptat la o intervenție a Germaniei în orice împrejurare pentru Monarhia de la Dunăre și ai impresia că forurilor, întotdeauna timide și nehotărîte, din Viena, le-ar fi aproape neplăcut că din partea Germaniei nu se face nici un pas care să îndemne la prudență și rezervă....

In interesul localizărei răsboiului, guvernul imperial va întreprinde imediat după predarea notei la Belgrad, o acțiune diplomatică pe lângă marile puteri. El va declara că, având în vedere că împăratul se găsește într'o călătorie spre nord, iar șeful statului major, precum și ministrul de răsboi al Prusiei fiind în concediu, Germania ar fi prin acțiunea Austriei tot așa de surprinsă ca și celelalte puteri...

„S'ar face abstracție de o mobilizare a trupelor germane, fiind de dorit ca prin forurile noastre militare să se lucreze ca Austria să nu mobilizeze întreaga armată și mai cu seamă trupele din garnizoanele Galiției, spre a nu provoca în mod automat o mobilizare a Rusiei care ne-ar sili și pe noi și pe urmă și pe Franța la aceleași măsuri, provocând astfel răsboiul european... Dacă lucrurile ar ajunge aci, atunci am găsi, după cum se crede, pe verii englezi de partea dușmanilor noștri" *). Și după ce tuturor statelor din Europa li s'a distribuit în mod hotărît rolurile lor, această emoționantă scrisoare diplomatică se închee cu o vorbă de spirit pariziană.

Ca o barcă strâmtă de plimbare, în timpul verei, tot astfel alunecă corabia statului între valuri și stânci pe fluviu, la vale; nimeni nu prea are plăcere să vâslească, și numai din când în când apucă câte-o mână cârma, ca să nu ne lovim de vre-o stâncă. Nici un diplomat german nu dorește răsboiul european, de fapt toți nădăjduesc că totul se va petrece fără sgomot, căci așa glăsuește raportul: *„Austria a devenit acum, grație nehotărârei și desorganizărei sale, cu drept cuvânt, omul bolnav din Europa. Deaceea, oricine se îndoește că cei din Viena ar mai putea într'adevăr să mai facă un salt"*. Astfel se îndoește un imperiu de capacitatea celuilalt de a se hotărî la fapte, iar celălalt la

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921. IV.

rândul său, se sperie când vede că este încurajat de cel dintâi în planurile sale: amândouă doresc să găsească unul față de celălalt obstacole, cari să le dispenseze de fapte, dar cari să permită a atribui urmările netrecerei la fapte, celuilalt. Fiindcă nici unul nu crede în hotărârile sale, se încrede cu totul în celălalt și speră că rezistența adversarilor va fi de folos și unuia și altuia.

Câte odată se mai ridică Jagow în barca mânată în josul fluviului, pe care el trebuia s'o conducă, și îndrăsnește să puie o întrebare. Aproape pe șoptite, întreabă el la Viena: *„cari sunt ideile oamenilor de stat austro—ungari asupra viitoarei înfățișeri a Serbiei... Ar fi numai de folos pentru noi de a fi întru câtva orientați asupra direcției cam încotro trebue să mergem"* *).

Dar deștepții vienezi nu sunt deloc dispuși să arate prietenilor, negru pe alb, enormitatea pe care o plănuesc înainte de a ajunge irevocabilă. Ei amână ambasada germană mereu cu promisiuni, făgăduind informații pentru mâine. De patru ori e nevoit baronul, pe care ministerul îl întrebuințează pentru a concepe Ultimatum-urile și alte manifeste la fel, să revie asupra notei până ce consiliul de miniștri o aprobă. Aci însă, acesta se lovește de Tisza, care vrea să asigure Ungaria sa, înaintea Austriei încă de pe acum, prin declarația că renunță la cuceriri, după cum un moștenitor al tronului, din cauza unei mezalianțe, trebue să renunțe la drepturile copiilor cari încă nu s'au născut. Când așa dar Berchtold își dă pe față intenția sa de a împărți Serbia, în mare parte, în favoarea statelor vecine, Tisza se opune energic. Contele Stürgkh revine la dorința sa favorită: el vrea să înlăture dinastia sârbească. Contele are ceva în contra acestei familii.

---

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

In cele din urmă, se unesc de a păstra, cel mult, puncte strategice.

Nu cumva, conte Berchtold, prietenul D-voastră adversar ar vrea să smulgă cele mai frumoase bucăți din prada cea mare pentru care D-voastră turburați liniștea Europei încă înainte de a se auzi undeva vre-o detunătură de pușcă? Dar pe buzele ministrului se arată un zâmbet asemănător zâmbetului lui Metternich. Un ministru vrea să cucerească o țară dușmană. Tovarășul său are motive să se teamă că patria comună, mărită astfel, ar putea să întărească cealaltă jumătate a imperiului; Tisza se asigură în felul acesta în contra primejdiei unei victorii, lăsând să se reverse asupra sa și asupra celuilalt care se opunea, lumina unei morale pașnice, care vrea să-l pedepsească pe cel vinovat, dar nu să-l jefuiască.

*

In sfârșit nota e gata. Ea este foarte lungă și cere mai întâi regelui Sârbilor să consimtă la o declarație, mai înainte formulată, care desaprobă orice agitație în jurul Serbiei Mari și care va trebui să apară neîntârziat în Monitorul Oficial, întocmai precum un ofensat dobândește dreptul de a publica sentința în ziare. Apoi urmează zece cereri din cari cinci sunt îndreptate contra agitațiilor: Reprimarea oricărei propagande prin presă și societăți, dizolvarea „Narodnei", controlul învățământului în școli, concedierea tuturor ofițerilor și funcționarilor compromiși ale căror nume Viena le va arăta, conlucrarea guvernului austro-ungar la anchetă. Iată cum este cu putință o proscriere generală, așa precum a făcut-o acum o sută de ani Austria împreună cu Prusia prin hotărârile de la Karlsbad, spre a împiedeca orice unire a ginților și statelor germane. Apoi urmează punctele cu privire la atentat și la ancheta la care să participe și funcționari austriaci.

Acestea sunt punctele principale ale ultimatum-ului. In ultimul moment al expedierei, contele Forgách a mai adăogat câte ceva ce-l înăsprea și mai mult. Prin acest ultimatum sunt puse înaintea unui tribunal părtinitor, care nici nu trebuia să intre în dezbateri, păreri și simțiminte, dându-se un termen de numai 48 ore pentru acceptarea lor necondiționată. El trebuia să fie trimis la Belgrad așa fel, încât, expediat apoi la Petersburg, să nu-l mai găsească acolo pe președintele francez care tocmai atunci trebuia să-și sfârșească vizita sa acolo, socotindu-se în mod precis până și orele de drum. In ultima clipă află Jagow că Poincaré abia seara va părăsi Petersburgul, nu după prânz, din care cauză Berchtold predă nota cu o oră mai târziu. Astfel lucrează amândoi, umăr la umăr, Germanul străduindu-se să potrivească timpul predărei unei note al cărei conținut nu-l cunoaște, pentru care însă se pusese garant. Pe amândoi îi unește aceiași idee de înaltă diplomație, ca Francezul și Rusul să nu discute asupra notei, ea trebuind să-l ajungă pe Francez abia în largul mărei. Contele Berchtold s'a gândit probabil la o surpriză pe cât de neplăcută pe atât de picantă, un fel de note à la surprise, știind bine că această omletă, opera sa magistrală, înseamnă un ultimat către Europa. Și bătrânul său împărat vede lămurit lucrurile, spunând, după ce a luat cunoștință de ultimat, către Bilinski: *„Rusia nu poate să tolereze aceasta... In privința aceasta nu trebue să ne înșelăm: de aci se va naște un mare răsboi!”*

Joi seara trebue să citească această notă Sârbii, după ce șoaptele care au durat aproape patru săptămâni, au enervat amândouă țările și au înfuriat presa lor. Cu două zile înainte, ajunge însfârșit documentul în mâinele ambasadorului german din Viena. Nu cumva se sperie? Nu se repede la telefon spre a-l raporta

precis autorității din Berlin și să ceară autorizarea de a împiedica trimiterea notei sub acea formă?

El nu o transmite nici prin telegramă cifrată, gândindu-se că e prea lungă. Mâine ea tot va fi predată de Austriaci și atunci s'ar putea întâmpla ca un document scris pe care îl citește toată lumea, *„să compromită cifra sa”*.

Fără folos se scurg cele 48 ore hotărîtoare.

Abia a doua zi după prânz nota este predată secretarului de stat german de către bătrânul conte ungur din Berlin, căruia șeful său din Viena evident îi recomandase să întârzieze până în ultimul moment. Jagow care pusese pe polița în alb numai cifra 3, fără să cunoască numărul de zeruri ce i s'ar putea adăogà, citește acum întregul accept pe care împăratul, fără a se consulta, cu două săptămâni înainte îl girase pe nevăzute. El se cutremură și zice: *„E îngrozitor de aspră!”* La aceasta răspunde bătrânul conte cu cuvintele clasice: *„Da, dar acum nu se mai poate face nimic! Mâine dimineață ea va fi predată la Belgrad așa cum se găsește!”*

— Atunci nu se mai poate face nimic, se gândesc Jagow și Bethmann, căruia nici ardeiul vienez nu-i mai desleagă limba. Nu observă ei că bătrânul ungur îi înșeală și cu privire la ora predărei? Și dacă el însuși se înșeală, de ce nu intervin ei chiar astăseară? Impăratul, natural, n'ar mai putea fi ajuns așa de repede pe vaporul său; ei însă ar putea, într'o jumătate de oră, să vorbească cu Viena, iar Viena ar putea, în două ore, să se puie în comunicație cu ambasadorul său din Belgrad. Atât Bethmann cât și Jagow și Zimmermann declară că nota este *„din toate punctele de vedere prea aspră”*; dar nici unuia din ei nu-i trece prin minte să schimbe nota circulară trimisă eri și azi telegrafic către ambasadorii germani din Petersburg, Paris și Londra, care notă

ar putea să servească poimâine cabinetelor din aceste capitale, ca fir conducător al unor dezbateri hotărâtoare. In această notă circulară se spune că Germania socotește nota—ultimat a aliaților săi *„echitabilă și moderată"*, căci așa se comunicase înainte de a se cunoaște această notă-ultimat. Acum, domnii, neschimbând nimic, lasă să perziste în mod oficial, în fața Europei, acest consimțimânt necondiționat la ultimat, punând Germania în situația de apărătoare a Austriei față cu Europa, deși ea condamnă acea notă.

Când însă, zilele următoare, cineva îi vorbi contelui Berchtold despre primejdia la care ar putea să dea naștere ultimatum-ul său, acesta făcu un gest cu degetele sale manicurate, clătină puțin capul său obosit și corectă politicos: *„Pardon, Excelență, acesta nu e ultimat, ci numai un demers cu termen!"*

CAPITOLUL IV.

SPERIAȚII

In patul tare al unui hotel dintr'un orășel sârbesc șade culcat un om cărunt cu fața îndrăsneață. Cu obrazul brun, brăzdat, el face impresia că a trecut prin toate asperitățile vieței, dar nu s'a încovoiat. Tocmai ținuse a X-a cuvântare electorală, însoțită de strigătele de Zivio ale prietenilor săi politici și se odihnea acum pentru a-și continua propaganda electorală mâine dimineață. Deși obosit de căldură și praf, de fraze și voci care îl întrerupeau, totuși nu se gândește o clipă să-și întrerupă turneul său. E Pasici, ministrul președinte al Serbiei.

— Acum trebue să sosească, gândește el, privind țintă la zid. Nu mai poate să dureze de cât numai câteva zile. Blestematul turneu electoral, tocmai acum! Natural, pentru cei din Viena lucrurile sunt mai comode. Majestatea Sa numește; palatul, și dacă se poate un palat de vară, le stă la dispoziție și cât timp nu se arată nori pe fruntea Măriei Sale, ministrul nu are pentru ce să nu se simtă bine. Dar unul ca noi, trebue să sufere toate, ca să câștige așa numita simpatie a poporului. Intocmai ca acel Roman din drama lui Shakespeare, pe care am văzut-o odată ca inginer la Zürich. Oare cum se numea?

— De treizeci de ani conducător al partidului radical și tot încă în turneu electoral! La drept vorbind, nu eram mai liber când colindam ca tânăr fugar,

Bulgaria şi Elveţia şi, deşi condamnat la moarte, nimeni nu mă supăra? Oare Rusia se va ţine de cuvânt de data aceasta? Ţarul mi-a făgăduit, când mi-a strâns mâna, anul trecut: *„Spuneţi regelui D-voastră că vom face tot pentru Serbia!"* Dar ce ştie bietul ţar de politică! Iswolski a plecat, Hartwig a murit, iar Sasonov nu prezintă siguranţă. Şi între somn şi veghe, în spiritul său se perindă evenimentele din ultimul timp cari l-au frământat de sute de ori şi din cari planurile lui se inspiră. Probabil că se gândeşte la Bismarck: nu i-au trebuit şi lui trei răsboaie ca să unească ginţile rasei sale? El, Pasici, terminase tocmai două, ţara sa aproape se dublase, iar vechii duşmani, Bulgarii şi Turcii, erau bătuţi. De ar putea el acum, cu ajutorul Rusiei, să sfâşie monarhia şubredă, atunci s'ar uni ultimii Slavi de la sud cu Serbia şi s'ar împlini astfel dorinţa a 15 milioane şi visul întrezărit de cinci secole! In totdeauna a fost pilda sa tocmai acel Bismarck, acel mare duşman al naţiunei, care la congresul din Berlin, a luat Turcilor Bosnia, dar n'a dat-o înapoi Sârbilor! Dacă acesta a cucerit de la Francezi două provincii cu populaţie amestecată, de ce n'am proceda şi noi tot astfel faţă cu Austria, luându-i tot două provincii cari întregi aparţin rasei noastre şi asupra cărora Austria, nici din punct de vedere juridic, nu are nici un drept?

— Intr'o plimbare, acest îngâmfat conte din Viena a băgat pur şi simplu în buzunar două ţări, pe cari avea numai dreptul să le administreze sub supravegherea Europei. De ce i-a creat revoluţia turcească tocmai lui mai multe drepturi la aceasta decât nouă? Voi aţi putut să ne siliţi să vă cerem scuze pentrucă aţi furat Turcilor o bucată de pământ, dar gândurile noastre sunt libere! Nu s'au liberat oare multe popoare din Europa prin luptă contra Austriei?

O bătaie în uşe îl smulge din gândurile sale: Telegramă din Belgrad. Ultimatum-ul Austriei. Intorceţi-vă imediat!

*

Când, acum trei săptămâni, după trei ore de la atentat, sosise ca o bombă vestea despre el, la Belgrad, cel mai înţelept om din oraş a zis: *„Să dea D-zeu ca acel individ să nu fie Sârb!"* Acel care vorbise astfel nu era Sârb şi dacă a făcut apel la D-zeu, a minţit, căci de ani de zile dorea răsboiul şi aţâţa conflictul. De la Belgrad voia el să ducă Rusia biruitoare la Viena. Acesta era D-nul Hartwig, ambasadorul Rusiei, cu multă suprafaţă politică, căci stăpânul său, Ţarul, sta ca o stea polară pe cerul speranţei sârbe. In seara atentatului avusese mosafiri, iar ambasada rusă fusese iluminată în acea seară ca de sărbătoare.

A doua zi, Hartwig face o vizită colegului său austriac. Cu duşmănie înăbuşită, mâna ce exprima condoleanţele Excelenţei, este strânsă de cealaltă Excelenţă.

— Curând are să sosească şi clipa răfuelii, gândeşte rusul austrofob.

— Ticăloşilor! gândeşte austriacul rusofob. In clipa următoare, Hartwig se prăbuşeşte de pe scaun şi moare în două minute.

— Grozav de penibil, să moară tocmai la noi! gândeşte tânărul baron, fără să înţeleagă simbolul acestei scene. Il vor înţelege popoarele?

In primele zile după atentat, toate cercurile din Belgrad erau foarte îngrijorate. Cu puţine săptămâni înainte, atentatorii fuseseră aci, luând armele cu ajutorul ofiţerilor şi funcţionarilor sârbi. Informaţii vagi despre un atentat ce se pregăteşte, ajunseră până la guvern. Se simţea că toată lumea şi mai cu seamă duşmanii vor crede în complicitatea morală sârbă. Tocmai acum erau pe sfârşite tratativele economice

cu monarhia. Intregul Balcan se găsea în cursul lunei Iulie sub o povară grea. Din nou se simțea că două rase și culturi se ciocneau, având îndărătul lor două puteri militare. Vechea rivalitate dintre Austria și Rusia făcea să se cutremure acest colț al Europei. Ziarele condamnau la început atentatul, dar chiar a doua zi, ambasadorul sârb din Petersburg, în mod cu totul lipsit de tact și neghiob, lăsă să se publice în presă că atentatul își are rădăcinele în nemulțumirea Bosniei. In urmă, se dădu drumul, în același timp, atât la Belgrad, cât și la Viena, unei rachete anunțând începutul luptei, și imediat începu un foc de artificii de insulte în presă pe care nu-l opri nici unul din cele două guverne, pentrucă amândouă se complăceau să fie iluminate de foc bengal.

In ziua fatală totul este pregătit la ambasada austriacă. De dimineață, ambasadorul Giesl se exercită în atitudinea istorică pe care trebue s'o aibă: timpul predărei fiind între orele 4—5, conform ordinului stăpânului său. Deodată sosește o telegramă din Viena: De oarece Poincaré, după cum suntem informați, părăsește Petersburgul abia la ora 11, Giesl să binevoiască a preda nota *„cel mai de vreme câteva minute înainte de ora 5"*, depeșând imediat dacă va executa aceasta la ora 5 sau chiar abia la ora 6. Enervarea lui Giesl se mărește: de o oră e adese ori legată soarta popoarelor și cu toate că ar fi trebuit numai să telefoneze dincolo că se va duce la ora 6, el nu-și părăsește rolul său tragic și depeșează *„că va face tot ce e posibil pentru a executa demersul abia la ora 6!!* Moștenitorul lui Metternich.

Ora 6: predarea ultimatum-ului. Ministrul de finanțe care ține locul lui Pasici: *„Cu greu va fi posibil de a convoca așa de repede Consiliul de miniștri în număr complet, o parte din miniștri fiind în călătorie!"* *).

Giesl zâmbește: *„In epoca trenurilor, a telegrafului și telefonului, având în vedere mărimea regatului, nu cred că ar fi așa de greu de a realiza aceasta"*.

Istorică frază.

*

Efectul e groaznic. După două ore știe tot orașul că Austria vrea să-l distrugă. Toți aleargă încotro apucă, toate svonurile sunt crezute; se răspândește vestea că din toți conducătorii unii sau au murit, sau au fost destituiți, sau au fost exilați. Pe când toți ar voi să se respingă ultimatum-ul, gândul că sunt lipsiți de orice ajutor, le scade curajul.

A doua zi, dimineața, sosește Pasici și până seara au loc consfătuiri, dar fără rezultat. Totuși el se reculege și decide ca prințul de coroană să telegrafieze la Roma și mai ales să trimită o depeșă mișcătoare la Petersburg, unde abia azi dimineață s'a luat cunoștință despre notă: „Lipsit de orice apărare, apelez la inima slavă a Țarului".

Seara, la adunarea consiliului sârb, răsună deodată glasurile a două mari puteri cari sunt primite de Sârbii speriați ca vocile unor divinități. Să se accepte pe cât posibil de mult, sfătuește Londra; să se caute a se câștiga timp, apelându-se la Europa ca arbitru, sfătuește Parisul, deși aceasta era numai părerea personală a directorului locțiitor de la Quai d'Orsay. Dar marea Rusie tace.

In ziua următoare, cea din urmă pentru luarea unei deciziuni, din cauza lipsei oricărei științi din Rusia, moralul este foarte deprimat. Pasici însuși îndeamnă la pace. Două războaie istoviseră poporul, iar dinastia era în primejdie să se prăbușească împreună cu radicalii. Țăranii și ofițerii, purtătorii ultimelor

*) Cartea roșie austriacă 1919. Vol. I.

biruințe, erau dușmanii radicalilor. Fie de frică, fie din prudență, Regele Petru se retrase din cauza aceasta în Mai de la domnie, lăsând pe prințul de coroană ca regent.

Pasici e de părere să meargă în acceptarea condițiilor până la cea mai extremă posibilitate, primindu-le aproape necondiționat.

Opt puncte sunt acceptate, în parte cu însemnate îndulciri, primindu-se chiar declarația umilitoare împreună cu ordinul către armată. Numai în ce privește urmărirea celor vinovați, se cer dovezi refuzându-se conlucrarea organelor austriace la anchetă, constituția și dreptul penal neîngăduind aceasta. In amănuntele răspunsului, se simulează naivitate, arătându-se nedumeriri asupra posibilității cum ar putea să fie executat cutare sau cutare punct, sau asupra spiritului în care a fost concepută cutare sau cutare condiție.

Pe când se redactau ultimele puncte ale răspunsului, se naște în oraș svonul fals despre o telegramă plină de încurajare a Țarului. Moralul se schimbă. Militarii cer războiul, iar pe străzi e mare zăpăceală. Prințul de coroană, însoțit de ofițeri, mergând pe jos, este aclamat, dar imediat se întoarce la castel: decepție. Soli aleargă grăbiți de la o legație la alta, se aud strigăte de „Evviva" pentru Italia, din nou decepție. Un convoi de cetățeni se îndreaptă spre ambasada franceză, unde un tânăr atașat nu știe să spue mulțimei altceva decât s'o asigure de *„simpatie"*. La ambasada engleză nimeni nu se arată. Telegrame rusești adresate către un mare număr de bărbați din Belgrad, nu sunt duse la domiciliu, ci se afișează la oficiul poștal. Ele sunt încurajătoare. Noui convoiuri se îndreaptă spre palat: *„Jos Austria! Moarte lașilor!"* Prințul de coroană nu mai este stăpân pe mulțime. Numai înțeleptul Pasici nu-și pierde cumpătul, căci Țarul încă tace. Diplomat cum este, își lasă deschise două căi și pe când, acceptând ultimatum-ul, închide o poartă a templului lui Ianus, deschide în același timp, pe cealaltă, și decretează în toată țara mobilizarea.

Ora 1. Regele Petru se găsește cel dintâi în fața acestui decret al soartei care în curând va fi citit de o duzină de capi ai statului. El trebue din nou să cheme la arme poporul său, care abia și-a venit în fire.

Printr'un asasinat a ajuns el la tron, acum 11 ani. Ambasadorul rus privea pe fereastră cum îl asasinau pe ultimul Obrenovici. Insfârșit se terminase lupta între cele două dinastii, dar în totdeauna ea îi apare bătrânului, ca spiritul lui Banko, în momentele decisive. Anglia pare că refuză. E oare încă tot același Sir Edward Grey, care atunci a revocat pe ambasadorul său fiindcă era convins că Regele Petru nu era strein de acest asasinat? De atunci lucrurile în mare parte s'au îndreptat, dar bătrânul simte că este încă urât. Țarul e mare! Natural, n'a voit să-și dea fiica, dar el e puternic și urăște Austria.

Regele iscălește decretul de mobilizare. Pentru transportul tezaurului și actelor se formează un tren regal în care iau loc și casa regală și guvernul. El părăsește la ora 3 capitala, așezată la marginea Austriei, îndreptându-se spre interiorul țărei. Fortăreața, gara și orașul sunt în mare fierbere. Asemenea garnizoana și munițiile sunt transportate spre sud, direcția Niș.

Și mai mult de cât priveliștea înșelătoare a trupelor cari trec cu muzică și steaguri, deșteaptă groaza răsboiului în inimile tuturor, primele coloane sanitare care trec în tăcere, făcând impresia că prevestesc de pe acum prăpădul ce trebuia să vie.

Intre acestea, ambasadorul austriac, având certi-

tudinea că nota austriacă nu va fi admisă, şi-a împachetat totul din locuinţa şi ambasada sa şi aştepta, gata de drum, în costum de călătorie, când Pasici, făcând drumul pe jos, se prezintă la el spre a-i preda, cu puţin înainte de ora 6, răspunsul sârb.

Câteva zile mai târziu, împăratul Wilhelm a scris pe marginea acestui document al uricioşilor asasini de domnitori: *„Minunată ispravă pentru un termen de numai 48 ore... Cu acesta se înlătură orice motiv de răsboi şi Giesl ar fi trebuit să rămâie liniştit la Belgrad. Pe aşa temei, n'aş fi decretat niciodată mobilizarea"* *).

Cu toate că împăratul german a reacţionat aşa de cuminte în faţa acestui document, Viena, în schimb, dăduse ordinul sever de a i se aduce, viu sau mort, un motiv de răsboi. Giesl nici nu mai are timp să citească bine lungul document. El aruncă numai o privire pe deasupra şi trimite răspunsul pregătit mai dinainte, peste drum la minister, aşa de repede încât trimisul său ajunge acolo aproape în acelaşi timp cu Pasici: Relaţiunile au fost rupte. Numai citirea şi replica ar fi durat o oră. Dar Giesl este omul recordului. După 35 minute de la primirea notei sârbe, el şi personalul său trecuseră, în tren accelerat, podul cel mare de cale ferată, la Semlin, pe pământul monarhiei. Timp de o oră, el a fost cel mai important om al Europei.

In aceaş oră, s'a prăbuşit lângă poarta Iohannis din Iena, cel din urmă din cei trei plopi ai păcii, cari fuseseră plantaţi, cu o sută de ani mai 'nainte, în timpul congresului dela Viena.

---

*) Deutsche Dockumente zum Kriegsausbruch 1921 pag. 379.

CAPITOLUL V.

SURESCITAŢII.

Venind în goană dinspre mare, un auto deschis mergea spre oraş într'o noapte luminoasă de vară şi ocolind în cerc mare portul, îl părăseşte spre a se îndrepta spre capitală. Un bărbat în ţinută de gală caută să cuprindă cu privirea cele două vapoare şi portul în care tocmai se desfăşuraseră clipele unui adio, dătător de speranţe. El vede cum din vaporul oficial, în semn de adio, artificii luminoase se ridică în văzduh şi pe când crucişătorul strein răspunde la această manifestaţie, el însuşi alunecă încet spre apus, tinzând spre golful Finlandic. Acum ne găsim în faţa porţilor din Petersburg şi acela care se întoarce în capitală, este ministrul de externe al Ţarului. După patru zile de serbări orbitoare şi convorbiri serioase, el, luându-şi rămas bun, strânsese tocmai mâna aliată a Capului Franţei. După cum în fuga maşinei, treceau casele pe lângă el, tot astfel se deşteptau în mintea lui imaginele acestor zile. Ar fi voit să le prindă, dar „tempo" maşinei nu-i îngăduia aceasta. Sasonov cade pe gânduri:

— Curios lucru, ce rece a rămas publicul! O fi simţit Francezii că întreaga manifestaţie de simpatie era de comandă? O fi observat ei că muncitorii cântau cântece revoluţionare şi fluturau batiste roşii? Aş paria că buzunarele lor erau pline cu pietre. Dar ce aş fi putut să fac? Puteam eu să servesc Francezilor spec-

tacolul unui măcel? Maiestatea Sa s'a ținut bine și nimeni n'a remarcat cât de mult îl enervase acest mosafir pretențios. Atitudinea sa se asemăna într'adevăr cu aceia a unui monarh și de loc cu cea oficială a unui președinte. Pe deasupra și lipsa prea mare de tact ce s'a putut observa la primirea corpului diplomatic! Bunul Poincaré ar fi trebuit să simtă că el era numai mosafir aici și deci nu avea nici o calitate să tragă unui ambasador strein, un perdaf: *„Nu uitați Excelență, că Serbia are prieteni în lumea aceasta cari nu o vor părăsi!"* *). Desigur nu se spune, așa ceva acestui Ungur în față, care în momentul acela, copleșit de simțimântul de dispreț, și-o fi zis: D-voastră sunteți numai conducătorul unui partid, pe când eu am treizeci și doi de străbuni în urma mea!

— Escorta în uniforma ei roșie ca focul, i-a impus mult. O fi observat el ironia în momentul când, însoțit de ministrul său socialist și înconjurat de cazacii noștri strălucitori, și-a făcut intrarea în fortăreața Petru și Pavel? *„Lumea care privea"* spune Paléologue, *„se întreba dacă acești doi revoluționari sunt transportați în închisoarea statului"* **). In astfel de momente, îți vine chiar să râzi de partea paradoxală a alianței noastre.

Mașina ajungând pe șoseaua cea dreaptă, Sasonov privește peisajul inundat de razele lunei pline și silueta întunecată a marelui oraș.

Câteva secunde numai, simte frumusețea acestei nopți de vară, căci creerul său lucrează ca și în timpul zilei. Din nou se deșteaptă în imaginația sa toate planurile și evenimentele din ultimii ani. Simte că se apropie iar o criză ca acum doi ani, când ei au

---

*) Deutsche Dokumente Zum Kriegsausbruch 1921.

**) M. Paléologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges. 1925 pag. 57.

făurit alianța balcanică. Atunci, prin tratative secrete, el a pus pe Țar ca arbitru al Balcanilor și tratatul de la Racconigi a produs flori promițătoare de rod.

— Nu s'ar părea că toate dorințele ar fi aproape să se împlinească? continuă Sasonov în gândul său. Italia pusese mâna pe Tripolis și acum ne venea nouă rândul să jefuim cadavrul turc: capul Califului pe un taler de aur! Strâmtorile păreau așa de aproape încât să întinzi numai mâna după ele și când se vorbi Țarinei despre momentul când, după secole însfârșit, „Kyrie Eleison" va trebui să răsune spre cupola bisericei Hagia Sofia, atunci Țarul își întoarse urechea de la contele Frederic și alți vizionari și admise nouă vapoare pentru Marea Neagră. Numai blestematul Caillaux a asmuțit pe bancherii Parisului, zădărnicind planurile lui Iswolski.

— Probabil că Pasici nu doarme acum. Când fusese ultima dată aici, se ambalase cam rău: *„Lângă prințul de coroană sârb, fiica Majestății Voastre ar deveni Țarina imperiului slav de la miază-zi!"* Fraze balcanice. Acest țăranoi se încumetase să mijlocească căsătoria unei fiice de Țar.

— Totuși vizita sârbă a folosit, își continuă Sasonov șirul gândurilor sale. Statul nostru major a putut atunci să insiste în expozeul său asupra importanței unui atac sârb împotriva Austriei: *„Austria ar fi, în cazul acesta, silită să trimită contra Serbiei patru până la cinci corpuri de armată. In inima fiecărui Rus, strâmtorile au o importanță așa de mare încât noi, la o schimbare a situației, ar trebui să intervenim. Evident că lupta pentru Constantinopol ar fi cu putință numai în timpul unui răsboi european"*.

Când mașina lui Sasonov intră în suburbie, se aud împușcături.

— Tot încă, gândește el cu neplăcere, 83000 greviști, iar în Wiborg chiar încercări de baricade?

Tocmai în aceaşi oră în care garda noastră imperială cânta Francezului marşul său revoluţionar, în Krasnoje Sselo!

— De ce oare ordonă Maklakov să se tragă numai decât cu puşca în lume? Nu va mai înceta aceasta niciodată? Blestemată industrie! La ţară toate merg minunat, dinspre partea aceasta, secole întregi am putea să rămânem liniştiţi. Când Jaurès va afla numărul celor împuşcaţi eri, va face desigur ca jumătate din Cameră să fie iarăşi contra noastră.

Maşina se apropie de marele chei. E aproape miezul nopţei, dar în grădinele restaurantelor tot mai cântă încă capelele, căci oraşul vrea să respire după această zi aşa de călduroasă. Gândurile ministrului trec de la palatul Bourbon la lumea bancherilor parizieni. El se gândeşte la condiţiile ultimului împrumut de două miliarde şi jumătate, puse anume de Franţa pentru facerea de căi ferate noui şi strategice prin Polonia. Ce bine leagă lanţul de aur, împletit din multe miliarde, cele două popoare, unul cu altul. Apoi îi trece prin gând un articol prin care Suchomlinov acum, câteva săptămâni, aranjase jumătate din Europa: *„Rusia este gata, Franţa trebuie să fie şi ea"*. In acest articol, el îndeamnă Franţa la introducerea serviciului militar de trei ani, fiindcă Rusia are nevoie, pe lângă cele două milioane de trupe ale sale, încă de trei sferturi din trupele franceze, căci altfel nu s'ar putea risca nimic. Bine că putem fi siguri de Poincaré. Incă pe când a trimis prima sa solie, acesta a declarat: *„Franţa trebuie, în interesul civilizaţiei şi al păcii, să fie mare şi tare. Lucrul de care, mai întâi de toate, avem nevoie, este puterea de acţiune!"* Se poate trece sub tăcere, mai dibaci, revanşa?

Ministrul se simţi neliniştit. Depeşile din Viena şi Belgrad, indicând deciziuni, deşteaptă în el presimţiri. Acest realist păstrează încă în sufletul său nuanţe

mistice şi cum el ştie să cântărească bine planuri şi simţiminte, strigă din maşină: *„Nu, mergem la minister!"* Portarul de noapte se miră, servitorii aleargă în toate părţile, uşile se deschid larg, numai biroul de telegrame cifrate admiră nasul de copoi al Şefului, căci chiar în momentul acela acolo se descifrează o lungă depeşe din Belgrad, anunţându-se totodată că peste 20 minute telegrama va fi prezentată.

— Viviani a avut aşa dar dreptate. Ar fi trebuit să-i luăm înainte. Berchtold a socotit bine ora plecărei mosafirilor noştri francezi.

Sasonov îşi potoleşte nerăbdarea sa prin iscălituri. Aşa cum şade, în puterea nopţii, la acest birou, cu ferestrele deschise, în ţinută de gală, cu decoraţii pe piept, capul său interesant ia înfăţişarea unui personaj de roman: tipul osos al Rusului, nasul mare, sprâncenele negre frumos arcuite, barba scurtă, neagră ce se întinde pierdut până sub urechi, gura lăsată în jos: expresie de vulpoi.

La miezul nopţii, i se aduce ultimatum-ul vienez descifrat.

*

In dimineaţa următoare, Europa se deşteaptă cu un ţipăt din somnul ei de vară. Cabinete, misiuni, state majore şi bancheri din toate capitalele, neliniştiţi, curioşi şi speriaţi, erau în fierbere, îşi întrerupeau concediul şi chemau înapoi personalul lor.

Aici în Petersburg cei mai mulţi dintre puternicii guvernului şi statului major erau plăcut impresionaţi, căci de mult erau avizi de răsboi: *„Ţara promisă Serbiei este situată pe teritoriul Austro—Ungariei actuale.... Timpul lucrează pentru Serbia şi pentru nimicirea duşmanilor săi cari au început să arate simptome evidente de descompunere"*. Aşa se vorbea, nu după cum s'ar crede, într'un articol plin de fraze goale,

ci într'o depeșă oficială prin care, după primul războı balcanic, Sasonov încuraja guvernul din Belgrad. In toamna anului 1913, ambasadorul francez din Petersburg scrisese acasă: *„Dela începutul crizei balcanice, Rusia a căutat mai întâi de toate să înjosească autoritatea Austriei în Balcani, drept revanșă pentru anul 1908, când contele Aehrenthal a umilit Rusia"*. In Ianuarie 1914, ministrul de războı rus și șeful marelui stat major, *„au declarat categoric că Rusia e pe deplin pregătită pentru lupta cu Germania, spre a nu mai vorbi de o astfel de luptă cu Austria care nici nu merită atâta importanță"*.

Azi la prânz ședeau în același Petersburg, la masă, trei imperii puternice. Francezul elastic înștiințase încă de dimineață, prin telefon, pe ministrul de externe, făgăduindu-i un fel de bucate ce nimeni altul, afară de el, nu i-ar putea oferi pentru ziua de azi. Ambasadorul englez Sir George Buchanan, conservator, cu sentimente, dacă nu franțuzești, totuși rusești și în orice caz antigermane, se găsea la acest dejun, contra voinței lui, în defensivă. Domnul Paléologue, gazda, mlădios, elocvent, inspirat în ultimele zile de prezidentul Poincaré, era desigur cel mai nervos la această masă istorică. Incă cu trei săptămâni înainte, el prevestise lui Briand: *„Sunt pătruns de credința că vom întâlni un uragan în calea noastră; unde și când va isbucni, n'ași putea să spun"*.

Sasonov însă nu dorea, în această zi, războiul: Serbia dăduse, prin răspunsul său, un răgaz Vienei, iar Rusia însăși, cu toate declarațiile solemne ale statului major, nu era gata, ceia ce ministrul știa.

Din cauza aceasta, el se gândea la o mobilizare parțială pentru ca, înlăturând Germania, să preseze cu atât mai mult asupra Austriei și, după primele victorii ale acesteia, să salveze Serbia. In ce privește România, o socotea adăpostită prin această mobilizare,

știind bine că ea, spre a apăra pacea de la București, ar putea să fie, în cele din urmă, împinsă înainte. Aceasta ar fi o biruință diplomatică, puterile centrale ar fi puse în umbră, iar gloria lui Aehrenthal, din anul 1909, s'ar stinge. Natural: chiar dacă ar mobiliza și Germania și ar ataca, atunci, împlinindu-se, în mod formal, una din condițiile alianței, ar interveni Franța și șanse mari s'ar deschide, dacă s'ar putea obține o asigurare din partea Angliei. In cazul acesta s'ar putea realiza cea mai arzătoare dorință, câștigându-se Dardanelele!

Azi dimineață, îi arătase aceste perspective, cu o convingere care îl pătrundea ca un pumnal, ambasadorul său din Paris care venise cu Poincaré, dar încă nu plecase. Acesta era visul lui Iswolski.

Nu pentru același motiv, dar cu aceiași căldură, caută acum la dejun, Rusul și Francezul să-l momească pe Englez: dacă ne-ar face însfârșit o declarație după cum speră Francezul, atunci am fi invincibili și am merge la războı! Dacă s'ar declara pentru noi în fața lumei, se gândește Rusul, atunci sau Tripla-Alianță va da înapoi, sau noi vom învinge! Acest Francez se gândește la războı, iar acest Rus simte ca și Sârbul; voind să-și păstreze două căi deschise, cea nesângeroasă i se pare, în momentul actual, în definitiv mai bună.

La masă, toți trei sunt de acord cu privire la două puncte: Viena și-a pierdut mințile, iar la spatele ei stă Berlinul. Raportul lui Paléologue redă punctele principale din acea convorbire:

Francezul: *„De va fi nevoie de ceva, vom face. Nu mai departe de cât eri, Țarul și Președintele nostru și-au promis unul altuia: Vom acționa ferm și hotărâți"*.

Rusul: *„Și dacă această politică ne-ar duce la războı?"*

Francezul: *„Ea ne va duce numai atunci la războî, când puterile germanice din capul locului ar fi hotărâte să întrebuinţeze forţa".*

Englezul: *„Cred că noi vom rămâne neutri şi mi-e teamă că, în cazul acesta, Franţa şi Rusia vor fi strivite de către Tripla-Alianţă".*

Pauză. Gazda casei şi ministrul rus tac semnificativ. Apoi Sasonov declară hotărât: *„In împrejurările actuale, neutralitatea Angliei ar fi identică cu o sinucidere!"*

„Nu vedeţi D-voastră", exclamă Paléologue aprobând aceasta, *„că Anglia ar putea să joace aici un rol hotărâtor! Chiar acum patru zile, mi-a spus Ţarul: „Dacă Germania nu şi-a pierdut capul cu totul, ea nu va îndrăsni niciodată să atace Rusia, Franţa şi Anglia, unite".*

Lui Sir George Buchanan toate acestea i sunt foarte penibile. El declară: *„Mi-e teamă că opinia noastră publică este încă foarte departe de a înţelege ceea ce interesele naţionale reclamă aşa de imperios. In ce priveşte Serbia, noi nu suntem direct interesaţi, şi poporul n'ar aproba niciodată un războî de dragul ei"* *).

Acestea au fost, în prima zi, punctele de vedere ale celor trei puteri.

*

Consiliul de miniştri dură cinci ore. El se amână pentru mâine când trebuia să aibă loc un consiliu de coroană, totuşi luă o hotărâre chiar de azi, şi anume ca Viena să acorde o amânare pentru ca puterile să poată studia materialul adunat contra Serbiei, iar ministrului de războî să i se lase latitudinea de a propune mobilizarea contra Austriei, *„în caz de nevoie"*.

*) M. Paléologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges.

O declaraţie publică anunţa că Rusia nu ar putea să rămâe indiferentă. Dimineaţa, se prezentă la ministrul de externe, ambasadorul austriac, iar seara cel german. Ei se deosibeau unul de altul şi nu se puteau suferi.

Contele Szápári este un amabil cavaler ungur, contele Pourtalés e un funcţionar prusac ţeapăn, cu capul conformat neregulat, cu barbişon cărunt, ascuţit, cu buza de jos lată, de altfel om de resort, cu privirea şi mintea scurtă.

Ungurul citeşte oficial nota către Serbia, iar Sasonov îl întrerupe mereu: acesta vrând să apară mai nervos de cât este, pentru ca Ungurul să informeze Viena telegrafic despre: *„surescitarea rusă"* *).

„D-voastră, voiţi să aveţi asigurări din partea lui Pasici? El vi le va da şi de douăzeci şi cinci de ori, dacă voiţi! Dar cererile D-voastră gonesc pe Sârb din casa sa proprie! Veţi dori mereu să interveniţi din nou! Ce zile amare veţi face atunci Europei!"

Ungurul citeşte înainte.

Sasonov: *„Pentru ce s'a ostenit cabinetul din Viena aşa de mult, când a trimis deja un ultimat? Este o eroare dacă monarhia crede că toate naţiunile civilizate împărtăşesc sentimentele ei!"*

„Ar fi trist dacă monarhia n'ar găsi nici o bunăvoinţă de a fi înţeleasă în această problemă, care pune în joc, nu numai ceea ce îi este ei, ci şi aceea ce îi este Rusiei mai scump!"

„Ideia monarhică nu are nimic de aface cu astfel de lucruri. Voiţi războiul şi aţi rupt podurile din urma D-voastră!"

„Noi suntem cea mai paşnică putere din lume, dar suntem nevoiţi să păzim ţara noastră de revoluţie şi dinastia noastră de bombe!"

*) R. Gooss: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges.

„Paşnică? Nu vedeţi că aprindeţi Europa!"

O oră şi jumătate durează această convorbire cu caracter violent.

Seara, Germanul declară în mod solemn că Germania, în orice împrejurare, va sta la spatele monarhiei. Sasonov zice:

„Austria a propus examinarea unui dosar, în timp ce ea şi expediase ultimatum-ul. D-voastră, puteţi aproba aceasta?"

„Regret, Excelenţă, că nu vă pot urma pe această cale. Austro—Ungaria nu poate admite ca cineva să se amestece în afacerile ei cu Serbia. Deasemenea nici noi n'am accepta ceva ce nu se împacă cu demnitatea aliatului nostru".

„Intr'o luptă contra Austriei, nu vom lăsa Serbia singură".

„D-voastră nu prea iubiţi Austria. Dece voiţi să amărâţi ultimii ani de domnie ai unui venerabil monarh?"

Sasonov aruncă Germanului o privire duşmănoasă şi declară apoi rece: *„Intr'adevăr, nu iubim Austria. Şi pentru ce am iubi-o? Intotdeauna ne-a făcut numai rău. Şi dacă monarhul său venerabil mai poartă coroana pe cap, aceasta ne-o datoreşte nouă. Amintiţi-vă, vă rog, cum şi-a arătat recunoştinţa faţă cu noi în anii 55, 78 şi 1908! Şi totuşi ne obiectaţi că nu iubim Austria!"* *).

Ministrul înfierbântându-se în discuţie, ambasadorul pleacă. Imediat după aceasta, Sasonov povesteşte Francezului întâmplarea şi încheie: *„Convorbirea s'a sfârşit foarte agitată".*

*

Consiliul de coroană a avut loc a doua zi, afară în tabăra de la Krasnoje Sselo. Şi aceasta a fost o

*) Cartea roşie austriacă Vol. II. 29.

fatalitate! Câmpia strălucia de trupe pe cari nu puteai să le cuprinzi cu privirea, iar mica localitate răsuna de zăngănitul săbiilor ofiţerilor de stat major, cari forfoteau cu aere răsboinice. Ţarul, timid şi paşnic din fire, era înconjurat, în timpul revistei trupelor, numai de ofiţeri, de generalii săi, de şefi şi marii duci. Era deci mai mult sau mai puţin încătuşat. După dejun, sosi şi răspunsul negativ din Viena care în nici un caz nu mai voia să prelungiască ultimatum-ul. Dispoziţia, serioasă şi moderată cum fusese înainte, se transformă acum în revoltă. Toate acestea, împreună cu tonul notei, cu efectul atitudinei provocătoare a lui Poincaré, părea a justifica înclinarea naturală a ofiţerilor spre răsboi.

La masa de la curte, aghiotantul împăratului german, generalul Chelius, şedea lângă Ţar. Acesta era un om foarte cult şi făcea cinste numelui său clasic, ştiind să se prefacă că nu observă privirile şi vorbele rele ce circulau în jurul lui. Guvernatorului din Petersburg îi scapă, în faţa Germanului, vorba despre mobilizare. Marele maestru al grajdurilor, întorcându-se politicos către el, îi zice: „Nu vă pot spune ce s'a hotărât; dar să ştiţi că situaţia este foarte serioasă", apoi ciocneşte cu el şi spune lămurit ca pentru adio: *„Să sperăm că ne vom vedea în timpuri mai bune!"* *).

La ora 6, un general se uită la ceas şi spune Germanului cu privire la scurgerea termenului fixat de ultimat: *„In momentul acesta, probabil că tunurile de la Dunăre vor fi început focul. O astfel de notă se poate trimite numai atunci, când tunurile sunt încărcate".*

Seara, la Operă, se fac Ţarului ovaţiuni pregătite de Marele Duce Nicolae. Acesta înrâurise dea-

*)Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. 1921 (pag. 291).

semenea asupra atitudinei consiliului de coroană. Având statura unui uriaş, cu barbişon ascuţit şi cărunt, cu privirea îndrăsneaţă, francofil încă din timpul când şi-a petrecut zilele mai fericite la Paris, Mare Duce şi totodată un disperat, un om pe care, în mijlocul femeilor şi servitorilor, nici nu ţi-l poţi închipui altfel de cât cu biciul în mână. Soţ al unei muntenegrence pasionate care de ani de zile făureşte intrigi în contra Germaniei, el era capul şi pumnul partidului răsboinic rus în contra Germaniei.

Lângă el şedea, în consiliul de coroană de azi, Suchomlinov, ministrul de răsboi, un specimen gros şi botos, autorul faimosului articol *„Rusia este gata"* şi al memorandelor din ultimii ani cu privire la cucerirea strâmtorilor. Lângă el şedea Ianuskjevici, şeful statului major, având aceleaşi simţiminte; apoi bătrânul Goremykin, preşedintele consiliului de miniştri, bonhomme şovăitor ca totdeauna. Sasonov însuşi nu vorbeşte pentru răsboi, ci nădăjdueşte să sperie prin mobilizare. Numai bătrânul şi distinsul conte Fredericks, originar din provinciile Baltice, singurul om la curte care n'are nici un duşman, deşi de ani de zile este încărcat cu onoruri, îşi arată în această şedinţă simpatia lui pentru Germania.

Prezidează un om palid şi slab, cu privirea perdută şi strivit parcă de uniformă şi arme: ce putere are acest Ţar faţă cu privirea de tigru a Marelui Duce, unchiul său, când nu este ajutat de un Cabinet paşnic şi nici măcar de Rasputin? Nu i-au şoptit ei mereu Ţarului, de când cu răsboaiele balcanice, de când cu Aehrenthal şi Japonia, că numai un mare război, de partea Franţei, ar putea să salveze strălucirea şi puterea tronului? Abia a arătat dificultăţile unei mobilizări în timpul unei mari greve, când Maklakov se ridică şi caută să demonstreze că pericolul intern se poate înlătura numai prin chemarea naţiunii la arme, adică printr'un război care ar scăpa ţara de duşmanul intern.

Deciziunea: Se vor avea în vedere, pentru mobilizarea contra Austriei, 13 corpuri de armată şi această mobilizare se va executa numai în cazul unui atac asupra Serbiei, lăsându-se în seama ministerului de externe data decretării.

Simţi tu, întunecate Sasonov, ce a pus, înaintea tuturor generalilor, Ţarul tuturor Ruşilor în mâinile tale civile?

Cutia Pandorei.

CAPITOLUL VI.

PE MARE.

Prin întunericul nopții, vaporul „France" spinteca valurile mării. Era aceiaș oră, în care premierul sârb și cel rus mergeau spre capitalele lor, spre a lua hotărârile ce le impunea pasul conților de războiu, din Viena. Și cum acești doi bărbați se întorceau cu gândurile înapoi, ca și cum ar voi să folosească ultimele ore libere spre a face comparații între amintirile lor, în aceiaș situație se aflau și cei doi conducători politici cari se găseau pe bordul vasului și a căror ureche, ani dearândul, se plecase înspre direcția de unde putea să prindă mai bine încurcăturile din Europa.

Poincaré avusese cel mai sublim moment din viața sa. Nu fusese acest moment și mai mare decât acela când el, fiind ales, a apărut în balconul Elyzeului și parizienii ironici i-au strigat numele lui printr'o vorbă de spirit? Nu întrecuse realitatea până și visurile tinereții lui, acum când trecuse, la stânga Țarinei, palide ca marmora, printre șirurile gărzei imperiale, iar Țarul mergea călare alături de strălucitul echipaj? Nici în zilele de sărbătoare, acum 30 de ani, ambiția discretă a acestui avocat nu s'ar fi avântat, așa de sus. Acum, viața cerea cea mai intensă încordare spre a duce la bun sfârșit și a dobândi roadele unei perseverențe pasionate de zeci de ani. Știa bine că e cu neputință să-și mâie poporul său într'un războ; dar

dacă duşmanul secular, din uşurinţă, ar da vre-o ocazie binevenită sau ar începe chiar el, ce minunat destin să fii conducătorul Franţei, într'o astfel de clipă! Poincaré se asemăna, în acel moment, cu o fecioară, aprinsă de dorul unui vis de a fi atacată.

De altfel, el nu era tocmai nevinovat, căci făcea parte din acei puţini puternici cari mai nutreau încă, în inima lor, flacăra revanşei, ce în poporul francez începuse să se stingă. Şi nu e nici o mirare, căci era originar din Lotaringia şi el însuşi mărturiseşte după război: *„In cursul anilor mei şcolari (imediat după războiul dela 70), sufletul meu întunecat prin înfrângerea suferită, a trecut necontenit graniţa pe care ni-o impusese pacea dela Frankfurt şi când mă coboram la realitate, vedeam, pentru generaţia mea, un temei de existenţă numai în speranţa de a recâştiga provinciile pierdute".*

Acest emoţionant eveniment din tinereţea sa nu l-a putut uita niciodată şi după răsboi a fost slăvit de unul din prietenii săi *„pentru admirabila continuitate a faptelor sale".*

Această continuitate a trebuit să sufere întreruperi, fiindcă băiatul, avid de răsbunare, devenise om de stat care învăţase să aştepte. In timpul crizei bosniace, declarase formal aliatului că Franţa, pentru interesele ruseşti din Balcani, nu se va lăsa niciodată târâtă în răsboi. Chiar în August 1912, îl avertizase pe Sasonov: *„Să nu contaţi pe ajutorul nostru militar în Balcani, chiar de aţi fi atacaţi de către Austria".* Curând însă după aceasta, în Noembrie 1912, se petrecuse în el o schimbare hotărâtoare, căci printr'o declaraţie către Isvolski, pe care de altfel nu putea să-l sufere, dar spre marea bucurie a acestuia, lăsase să se înţeleagă că-şi fixase un punct de vedere cu totul nou: *„Orice mărire de teritoriu a Austriei ar pune în joc echilibrul general european şi prin aceasta interesele Franţei";* în cazul acesta, Franţa ar putea *„să fie încurcată în operaţii militare".* (Aceasta e o parafrazare laşă, obişnuită de toţi diplomaţii Europei, spre a evita cuvântul „războ", prevestitor de nenorociri; întocmai cum se zice „formaţiune" în loc de cancer).

In Ianuarie 1914, Poincaré autorizase chiar pe Delcassé: *„să-i asigure pe Ruşi în numele ministrului de externe francez, că Franţa va merge atât de departe cât doreşte Rusia".* Această împuternicire în alb, hotărâtoare pentru împrejurările actuale, pe care Parisul o dăduse Petersburgului, după ce o refuzase cu doi ani mai înainte, era limitată, ce-i drept, la un caz determinat (Liman von Sanders din Constantinopol), dar avusese totuşi un efect psichologic, asemenea cu aceia pe care împăratul Wilhelm o dăduse Vienei, după ce, cu doi ani înainte, o refuzase. In aceiaş lună, preşedintele a declarat faţă cu Judeţ: *„Rusia are un foarte mare viitor, puterea sa e în plină desvoltare... Peste doi ani va fi război. Toate străduinţele mele tind într'acolo ca să fim pregătiţi".*

Poincaré, plimbându-se pe bord, se gândeşte la ultimele clipe când Ţarul, fiind mosafirul său pe vapor, a schimbat cu el toasturi şi ascultase în totdeauna aprobând, vorbele sale sugestive. Ţarul îi ghicise gândul, căci povesti, curând după aceasta, rudelor sale din Danemarca: *„In orice caz, domnul Poincaré nu doreşte ca mine, pace pentru pace. El crede într'un veritabil războiu".*

Probabil că preşedintele mai chibzueşte, în acest moment, asupra evenimentelor din ultima epocă. Erau într'adevăr abia cinci săptămâni, de când formase Cabinetul cu nervosul Viviani?

Alegerile de Cameră din Aprilie, apoi blestematele alegeri de balotaj din Mai, cu victoria socialiştilor, şi în sfârşit, cei câţiva adversari ai serviciului militar

de trei ani pe cari premierul îi târâse în Cameră. Paléologue își revendicase această victorie, căci el l-ar fi convins.

Dar oare, la ce s'o fi gândind Viviani, în aceste clipe, pe bordul vaporului „France"? Mai mobil și mai cinic, dar mai puțin pedant decât Poincaré, el face impresia unui șef de stat major alături de înfățișarea de mareșal a acestuia. N'or fi râzând oare ironic în sine când își aduce aminte cât de afectat era Paléologue ca să aducă până și pe Lemaitre din Paris, ca să aranjeze florile pentru dineul dela ambasadă?

De altfel, ambasadorul său i-a dat prețioase indicații asupra felului cum este privită situația în cercurile din Rusia, povestindu-i conversația ce a avut cu cele două muntenegrence, Anastasia și Milița, în cortul Marelui Duce, cu ocazia unei reviste: *„Să știți că acestea sunt zile istorice, zile mărețe! Eu am primit o depeșă dela Papa prin care mă anunță că vom avea război la sfârșitul lunei! Știți D-voastră că tatăl meu e un erou ca din Iliada? Vedeți, această cutiuță de care nu mă despart niciodată? Credeți că sunt bomboane, dar este pământ din Lotaringia pe care l-am luat dincolo de graniță, acum doi ani, când am fost în Franța. Aicea totul e acoperit cu mărăcini, dar pe acestea le-am cules în Lotaringia, în teritoriul anexat, un braț plin, și apoi am sămănat sămânța lor! Veți vedea că din Austria nu mai rămâne nimic, Alsacia se întoarce înapoi, iar armele noastre se vor întâlni la Berlin"* — și deodată se opri și zise mai încet: *„Trebuie să mă moderez, căci Țarul mă privește"* *).

Amândoi Francezii, mai șireți decât colegii lor din Berlin, dar nu mai puțin porniți spre războiu,

*) M. Paléologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges.

mai înfrânați prin mașinăria republicei, dar dibaci în toate șiretlicurile de a înșela mulțimea, cugetă la atmosfera grea ca de furtună a acestor zile de sărbătoare, cântăresc vorbele prințeselor isterice, după cum vor apare mai târziu în memorii, dispoziția lor asemănându-se cu acea a unui spectator care, în timpul pauzei, își imaginează actul următor, dorind ca el să se petreacă așa și nu altfel.

In timpul acesta, un matelot, urcând grăbit scara, predă o lungă radiogramă: e ultimatum-ul Vienei către Serbia, trimis prin „radio". Mântuirea!

Poincaré ordonă reîntoarcerea acasă, fără ocol. Viviani începu încă în aceiaș noapte să trimită instrucții la Paris. Vaporul se îndreptă cu mare presiune direct spre patrie.

*

A doua zi, pe la apusul soarelui, pe înălțimea dela Malmö, stăteau doi șefi de stat pe punțile vapoarelor lor, privind de jur-împrejur și ordonând ofițerilor lor să cerceteze cu privirea întinsul apei, să socotească și din nou să privească. Amândoi putură ușor socoti că complicația amenințătoare europeană a chemat acasă și pe celălalt și că drumurile lor ar putea acum să se încrucișeze. In aceleași ore, vaporul „France" ducea pe președintele său, prin Marea Baltică spre Le Havre, iar vaporul „Hohenzollern" pe împărat spre Kiel. Inimele amândorora palpitau în nervozitatea provocată de așteptările războinice, și unul și altul, știau că aerul, de jur-împrejur, tresare de valuri electrice, iar sus în cabine, ofițerii dela radio auzeau gângăvitul radiogramelor străine, dar vai, toate erau asigurate prin cheie. Totuși, pe bordul vapoarelor dușmane se încercase descifrarea lor, dar mai târziu s'a renunțat.

Amândoi domnii cari se aflau pe aceste vapoare, cumpăneau acum posibilitățile ce soarta ar putea

aduce. Francezul era mişcat de sentimente opuse: că voia revanşa„ aceasta o spune el însuşi şi, prin urmare, trebuia să dorească un războiu impus.... Ca lotaringian însă, se temea ca patria sa mai mică să nu fie pustiită şi fiindcă nu putea ataca, el trebuia neapărat să dorească o amânare până la 1917 a unor eventuale planuri germane. Şi totuşi vorbise destul de desluşit, cu prilejul ultimei vizite, la curtea Ţarului.

Ceia ce simţea împăratul era, având-se în vedere caracterul său şovăitor, rezultatul dispoziţiilor sale şi a altor împrejurări.

Inconjurat, timp de săptămâni întregi, numai de militari şi alţi oameni cari de ani de zile îl studiaseră bine şi cari, la plecare, fuseseră montaţi de oamenii lor din Berlin, tot aşa precum se asigură, prin ungerea motoarelor, bunul mers al unui vapor, cu aerele unui „amiral al Oceanului Atlantic", el se găsea acum, când nu auzise nici o avertizare politică serioasă, într'o situaţie de izolare şi mai completă de toate clasele poporului său decât acasă. Pe lângă toate acestea, revoltat cum era de asasinarea prietenului său, era natural ca şi cursul ideilor sale să fie supus unei direcţii oarecum silite, după cum dovedesc notele următoare pe cari le-a scris, cu mâna sa proprie, pe marginea celor mai noui depeşe, primite pe bordul vaporului „Hohenzollern", în timpul călătoriei sale din luna Iulie:

Raportul ambasadorului din Viena în care se vorbeşte despre îndelungata frământare a lui Berchtold, ca să găsească cereri inacceptabile contra Serbiei. Nota împăratului: *„Să se evacueze Sandgeacul! Atunci cearta e gata! Pe acesta trebuie să-l reia Austria, spre a împiedica pe Sârbi de a ajunge la Mare!"* [1]).

Tisza ar voi să reacţioneze fin şi prudent, ceea ce l'ar stingheri pe Berchtold.

Nota împăratului: *„Faţă cu nişte asasini şi faţă cu cele întâmplate, aceasta ar fi curată prostie!*... *Cam ca din vremea răsboaielor din Silezia: „Eu sunt contra consilierilor de răsboi şi contra consfătuirilor; de oarece partidul mai timid are totdeauna superioritate". Friederic cel Mare!"* [2]).

Raportul din Londra prin care se anunţă că guvernul din Berlin va reuşi să înlăture cererile inacceptabile ale Vienei. Nota împăratului: *„Cum aşi putea să fac aşa ceva! Nu mă priveşte de loc! Ce însemnează inacceptabil? Indivizii au făcut agitaţii şi au comis şi un asasinat şi trebue să fie umiliţi!"* Se speră că cei din Viena nu vor stărui în cereri care ar avea drept scop răsboiul. Nota împăratului: *„Aceasta este o grozavă neruşinare britanică. Eu nu sunt chemat, à la Grey, să dau Maiestăţei Sale Impăratului prescripţii cum să-şi păzească onoarea sa!"* [3]).

Hotărârea lui Jagow de a se declara la Londra că Germania nu are nici o calitate de a exercita vre-o înrâurire asupra acestor probleme interne. Nota împăratului: *„Aceasta să se explice lui Grey cât mai serios şi cât mai desluşit! Pentru ca să vadă că eu nu ştiu de glumă... Serbia este o bandă de hoţi pe care trebue să se pună mâna! ...Această mentalitate curat britanică şi acest ton poruncitor aş dori să fie respinse. Wilhelm I. R."* [4]).

Raportul din Viena prin care Berchtold a dat Ruşilor amănunţite asigurări că Austria n'ar voi să ia de la Serbia nici o bucăţică de pământ. Nota împăratului: *„Ce măgar! Sandgeacul trebuie să-l reia, căci altfel Sârbii vor ajunge la Adria"* [5]).

Raportul din Londra asupra primei idei a lui Grey de a se ţine o conferinţă. Nota împăratului: *„Nu mă asociez la aceasta; numai dacă Austria m'ar*

ruga expres, ceea ce nu este probabil. In chestiuni de onoare și de viață nu se consultă alții" [6]).

Raportul din Petersburg asupra amenințărei lui Sasonov că Rusia e gata de răsboi în cazul când Austria ar înghiți Serbia. Nota împăratului: *„Să poftească!"* [7]).

Raportul din Roma care avertiza în privința atitudinei Italiei. Nota împăratului: *„Asta e curată flecărie și se va vedea ce este de făcut".*

Bethmann anunță că este de părere că atitudinea Germaniei trebue deocamdată să fie liniștită. Nota împăratului: *„Liniștea este cea dintâi datorie a cetățeanului! Liniște și mereu numai liniște!!! O mobilizare liniștită este încă ceva nou"* [8]).

In această dispoziție a sosit împăratul la Potsdam.

*) 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. 1921.

CAPITOLUL VII.

INGRIJORAȚII.

Anglia era în mare nervozitate. Ce spirit răsboinic intrase în această nație liniștită, care din prudență, era pacifistă, prin poziție, neutră și ca rasă, trăia prevăzător? Timp de săptămâni se vorbea și se scria de voluntari, de tunari și muniții, înainte ca pe continent astfel de imagini și numiri să fi devenit populare. Ce se întâmplase ca aceste insule să fie așa de sguduite?

Una din ele, Irlanda, se aruncase contra celeilalte și când cabinetul liberal voi s'o potolească prin noui libertăți, se desfăcu una din provinciile ei, opunându-se cu forța introducerei oricărei libertăți. Protestanții din Ulster protestau, declarând că nu mai vor să trăiască împreună, pe insula lor, cu frații uricioși de la sud, preferând să moară ca fete engleze bătrâne, de cât să încheie o căsătorie de interes cu vecinii. Pudoarea lor erau gata s'o apere cu baricade și puști, dar când frații lor de la sud începură să reacționeze, se interzise orice import de arme în Irlanda. Coasta fu cercetată, căutându-se tunuri și mine și pe când guvernul prin revolta de la Ulster credea că a scăpat de Homerule (autonomie), turburările de la sud îl neliniștiră. Ce este de făcut, se gândi regele împreună cu miniștrii săi? Să dăm lumei spectacolul unui răsboi civil britanic?

Pe când ei încă chibzuiau, un zvon stârni mare

sgomot pe străzile oraşelor. Tabăra de la Curragh, în care de mult timp se făcea instrucţia mercenarilor, se ridică contra autorităţei militare din Londra şi înalţi ofiţeri refuzau să mai dea ascultare ministrului de răsboi, dorind să doboare un guvern care, după părerea lor, se poartă cu mânuşi faţă de Irlanda. De când e lumea au domnit în Anglia raţiunea şi numărul, deasemenea fantezia şi aventura, dar aproape niciodată sabia. Trăsnetele ce brăzdau văzduhul din insula sfâşiată de turburări, bubuiau şi în Anglia, iar parlamentul din care ieşise guvernul, părea ameninţat de câţiva ofiţeri şi un corp de voluntari. Nimeni nu credea ochilor şi urechilor sale şi te credeai în Zabern, deşi erai în mijlocul Angliei. Asquith se salvă pe sine şi cabinetul său, luând, dintr'odată, portofoliul ministerului de răsboi.

In acest sgomot infernal, bubuiturile de la Sarajevo se pierdură. Ce ne priveşte Serbia, îşi zicea omul de pe stradă, întorcând foaia din jurnal şi căutând cele mai noui depeşi din Belfast şi Curragh? Numai puţini ştiau ce fel de lupte au sguduit într'acestea cabinetul şi nimeni nu bănuia lupta aprigă a conducătorilor. Destul de curios, cabinetul se compunea din cinci bărbaţi cu autoritate, alţi doi având greutate numai prin opoziţia lor, iar din ceilalţi cinci, trei erau de umplutură, iar doi nu manifestau, în ideile lor, o direcţie hotărâtă.

Asquith, având capul lui Dickens şi firea unui Roman, priveşte în lume cu ochii săi deştepţi, iar când vorbeşte, gura sa, lipsită de barbă, exprimă conturat ideile lipsite de pasiune pe cari le însoţeşte cu gestul economicos al Englezului. Intotdeauna pregătit pentru orice, pregetând câte odată, el pare a fi mai curând conducătorul parlamentului decât al cabinetului. E pentru *„o pace onorabilă* şi priveşte, mai întâi, conflictul din mare depărtare. La Congresul mondial al păcii, declarase: *„Uriaşile înarmări nu se fac spre podoabă sau distracţie, ci spre a fi întrebuinţate la un moment dat; poate atunci, când un temperament aprins, din întâmplare, ar izbucni".*

In comparaţie cu acesta, lordul Haldane e o fire mai gânditoare; versat în studiile clasice, capul său se aseamănă cu acel al unui cardinal bătrân de Tintoretto. Cu un suflet întunecat şi discret, dar sclipitor câte odată, are slăbiciune pentru Germania şi de aceia cunoaşte şi mai bine slăbiciunile ei. Studiase Literile şi Filozofia la Göttingen şi schiţase proectul unei şcoli politechnice, după model berlinez, la Londra. Bucurându-se de încrederea regelui Eduard, ajunsese ministru de război, încredinţându-i-se misiunea de a mări mica armată a Angliei şi de a organiza statul major după model german. Şi astfel a fost ales de soartă ca făuritor de arme contra ţărei pe care o iubeşte. De aceia părea şi hotărât de a întrebuinţa armele numai la caz de nevoie. Acum doi ani se întorsese, într'o stare deprimată din Berlin, unde propusese o înţelegere cu privire la construirea unui număr de vase. Dar nu reuşise, fiind sabotat de Tirpitz. In aceste tratative ce i-au fost îngreunate prin disonanţa dintre împărat, cancelar şi marele amiral, el a fost decepţionat nu atât de pretenţii, pe cât de oameni. Propusese înţelegere şi găsise neîncredere. Nu era deci natural ca să devie cu atât mai îngrijorat cu cât se scurgeau zilele din luna Iulie?

Şi mai îngrijorat era prietenul său Sir Eduard Grey, care de opt ani, ca ministru de externe, ştiuse să reţie de la răsboi nu numai Anglia, ci întregul continent. Dintre cele cinci caractere, acesta avea pe cel mai curios. In el se uneau scrupulele naţionale ale unui Englez care vedea în fiecare răsboi o primejdie pentru ţara sa, silită a importa patru cincimi din cantitatea de pâine necesară, cu ideile unui european

şi dorinţele unui creştin cari cereau o atitudine pacifistă. Cu toate că se conducea de aceste principii pe cari nici un bărbat de stat din Europa nu ar fi putut să şi le permită în timpul acela, totuşi politica sa, în ciuda frumoaselor ei însuşiri, i-a primejduit poziţia, punându-l în situaţii grele.

Trăind retras ca un pustnic, evitând societatea, prin accidente groaznice pierzându-şi soţia şi fratele, era amic al păsărilor şi-i plăcea să pescuească cu undiţa. Era aşa dar un om înzestrat cu răbdare şi prevedere, neavând nici pretenţii, nici ambiţii, cu toate însuşirile lui sufleteşti. Cu ochii săi mari şi afundaţi, cu gura sa cea mică şi tăcută, la sfârşitul fiecărei săptămâni, se retrăgea în păduri, preferând să hoinărească şi să reciteze versuri din Wordsworth, decât să se exerciteze în cuvântări parlamentare. Călătorind puţin şi nevorbind nici o limbă străină, creştea veveriţe la ţară, iubea copiii şi era foarte tăcut. Dar şi când vorbea în Camera Comunelor, se făcea linişte adâncă, şi fără să privească la galerie, el dădea pe faţă, în forma unui Lord de speţă veche engleză, idei moderne.

Cu toate acestea, nu a fost destul de tare ca să se sustragă reţelei meşteşugite de alianţe în mijlocul anarhiei desăvârşite a Europei.

Depărtându-se prea mult de coastă, se întâmplă că o furtună puternică a apucat în cele din urmă şi corabia sa. Căci şi pe el pusese stăpânire marea neîncredere a fiecăruia contra celuilalt şi sub ameninţarea sporirei flotei germane, după ce planul lui Haldane fusese respins de către Berlin, lăsă să se meargă aşa de departe încât vechile, şi numai verbalele înţelegeri dintre regele Eduard şi Franţa, au fost lărgite, luând forma unei învoeli, după care, în anumite împrejurări, în cazul unui atac din terţa

parte, Anglia ar fi gata să iea asupra sa paza coastei de nord a Franţei.

Singurul document prin care legase patria sa, în cazul unui război, era o scrisoare către ambasadorul Cambon, prin care, în eventualitatea unei ameninţări grave pentru Franţa, făgăduia o consfătuire comună asupra cazului dacă trebuie să procedeze împreună. Dar cu această scrisoare de care aveau cunoştinţă numai câţiva membrii ai Cabinetului, — nu cabinetul întreg — sacrificase din libertatea Angliei mai mult decât s'ar fi putut citi din acest document. El însuşi avea credinţa că lăsase patriei sale „mână liberă", în realitate însă legase Anglia din punct de vedere moral.

Nu creiaseră consfătuirile oficiale, şi mai mult încă, înfrăţirile încheiate neoficial dintre şefii marinei şi ofiţerii de stat major, o atmosferă care cu încetul a trebuit să înăbuşe respiraţia liberă a ministrului de externe? Un mare istoric al Angliei, Gooch, vorbeşte *„despre obligaţii de fapt"*, şi acolo unde formal ele nu existau. Lloyd George o numeşte *„o obligaţie de onoare"*, iar Churchill socoteşte *„o situaţie în care noi am avea, ce-i drept, obligaţiile, nu însă şi avantajele unui aliat. Eram moraliceşte obligaţi a sări în ajutorul Franţei"*.

Când perechea regală vizită în Aprilie 1914, Parisul, iar Grey se găsi în situaţia de a putea simţi suflul continental, el căută să evite noui legăminte, dar nu mai putu să împiedice marina de a lua, în Iunie, contact cu Ruşii, stabilind o înţelegere ca Anglia, bine înţeles numai în cazul unei defensive, să ţie pe loc, în favoarea Ruşilor, o parte din flota germană, *„în Marea Nordului"*. Deasemenea nu putu să împiedice ca, în timp ce vorbea şi visa de pace şi înţelegere, ofiţerii de stat major, cu Sir Henry Wilson în cap, să-şi pregătească oamenii lor pentru

război şi anume în contra Germaniei. In sfârşit nu putu opri nici întocmirea, până în ultimele amănunte, a planurilor pentru debarcarea celor 6 divizii şi nici stabilirea unei intimităţi statornice dintre statele majore ale armatei şi flotei. Ambasadorul rus din Londra putu în vara anului 1914, să scrie acasă: *„Mă îndoesc dacă s'ar putea găsi o garanţie mai puternică, în caz de răsboi, pentru operaţiuni militare comune, decât aceea pe care o oferă spiritul acestei Antante, aşa precum se arată acum, întărit prin înţelegerile militare".* Atunci nu-i mai rămase lui Grey şi guvernului său altă cale de scăpare decât *„de a nu privi faptele în faţă".* Voind să rămâie integru, se prefăcu că nu aude şi nu vede nimic, pentru a rămâne, după cum afirmau adversarii săi conservatori, *„şi mai departe nehotărât şi a încerca să fie prieten şi cu unii şi cu alţii".*

Cerându-i-se însă, în primăvara anului 1914, socoteală în Camera Comunelor, ascunse orice înţelegere cu Rusia. Mai târziu, s'a apărat cu următoarele cuvinte: *„Obligaţiile politice nu trebue ţinute secret; pregătirile maritime şi militare însă fiind necesare unor răsboaie eventuale, trebue ţinute secret. In cazul nostru, am avut grije ca aceste pregătiri să nu cuprindă obligaţii politice".* Acest adevăr formal dovedeşte încăodată cât de lipsite de orice sprijin erau toate ţările din Europa, cât de mult se temeau şi doreau toţi miniştrii să se ascundă în dosul tunurilor unde îi mâna anarhia generală din Europa.

Factorii determinanţi ai acestui popor de negustori care nu putea să dorească distrugerea celui mai bun muşteriu al său, îl împingeau în general, cu toată concurenţa din ce în ce mai intensă, la o atitudine ca aceia care a fost altădată între Sparta şi Atena: „Nu vom lăsa niciodată ca Atena să fie nimicită", astfel respinse Sparta misiunea tebană, „căci Grecia fără

Atena ar fi ca şi un om care ar avea numai un ochiu". Sporirea şi neliniştea crescândă a poporului german înrudit, spiritul său poliţist, mai cu seamă însă strălucirea săbiei sale tăioase, făceau pe împărat şi imperiul său antipatici pe insulă; însă de un atac plănuit n'a fost vorba niciodată.

Totuşi, Grey ştia bine, avându-se în vedere starea naivă şi mincinoasă a dreptului popoarelor, ce uşor era pentru fiecare, cu ajutorul aşa numitei *„încălcări de graniţă"*, să-l învinovăţească pe celalt de un atac pe care el însuşi îl întreprindea sau îl dorea.

Lloyd George era Celtul din cabinet, aşa dar o natură cam poetică, şi ca fiu al unui ţesător sărac, cunoscător al poporului. Şiretenia şi popularitatea, elocvenţa şi energia sa îl împingeau spre un rol conducător care cu încetul i se dădu, dar pentru care întru câtva puterile sale erau prea exuberante. Avea în aşa măsură experienţa vieţei, după cum Asquith avea ştiinţa teoriei dreptului şi era tot aşa de demagogic şi iubitor de aplauze, după cum Grey era chibzuit, iubitor de pace şi de singurătate.

Gândea atunci mai bine când privea lucrurile în faţă şi de aceia îşi dobândea cunoştinţele necesare, cu privire la marină şi mine, ad-hoc, ducându-se în mine şi pe mare. In Germania studiase probleme sociale, dar rămase indiferent faţă de arte şi ştiinţe, după cum rămase strein şi faţă de însuşirile cele mai bune ale acestui popor pentru care avea aproape tot aşa de puţină simpatie ca şi pentru Francezi. Cu toate acestea, vedea clar şi pusese compatrioţilor săi, încă cu şease ani mai înainte, această întrebare: *„Adică, nu puteţi înţelege cât de evidente sunt grijele Germaniei? N'aţi înarma şi n'aţi construi şi voi, dacă ţara voastră, într'un răsboi eventual european, ar fi aşezată înghesuită între duşmani?"* Intotdeauna, de repetate ori, a declarat că nu este prudent ca o ţară să se ia la

întrecere prin înarmări. In cabinet reprezenta foarte puţin pe omul de lume şi desigur şi mai puţin pe englezul tipic.

Aceste două însuşiri le întrunea însă Churchill, vlăstar al ducelui de Marlborough, după sânge pe jumătate american şi cunoscător al lumii. Era, de sigur, dispus să întărească ţara care îl ajutase să ajungă la putere şi fapte. Nici gânditor ca Grey, nici liniştit ca Asquith, nici stăruitor ca Haldane, nici popular ca Lloyd George, a trăit, timp de zece sau douăzeci de ani, ca poet foarte bine înzestrat şi ca istoric, apoi a dus o viaţă cam de aventurier, trecând prin răsboaie şi făcând călătorii prin continente. Ocupându-se cu artele şi cu tehnica, a scris cărţi strălucite asupra administraţiei armatei, asupra comerţului liber şi, în acelaşi timp, în totdeauna asupra sa însăşi. Era fantast, cu privirea pătrunzătoare şi iute de picioare. Făcuse ispravă mare în ce priveşte construcţia de vase pentru flota Angliei şi era familiarizat cu răsboiul. El şi cu Enver-Paşa erau atunci singurii miniştri din Europa cari mai înainte luptaseră ca soldaţi pe front.

Dintre cele cinci cabinete hotărâtoare ale Europei, acesta, determinat, în mod covârşitor, de către aceşti cinci bărbaţi amintiţi mai sus, a voit mai puţin răsboiul de cât oricare alt cabinet, l-a combătut vreme îndelungată şi totuşi n'a putut să-l împiedice, deşi tocmai el ar fi fost în stare s'o facă.

*

De un an şi jumătate, un nou ambasador german, deşteptase la Londra multă laudă, iar la Berlin invidie. Prinţul Lichnowsky care privea ţara misiunei sale tot aşa de prietenos ca şi patria sa proprie, combătuse în totdeauna sporirea flotei Germaniei, îndreptate contra Angliei, precum şi simpatia germană pentru

Austria. Că iubea Anglia mai mult de cât Austria, se poate socoti numai întru atât ca greşală întrucât nu se găsea într'o situaţie conducătoare care, numai ea singură, i-ar fi dat putinţa să transforme cu totul politica germană. Mai independent de cât colegii săi prin rangul, averea şi prietenia intimă cu împăratul care ţinea să primească de la el şi rapoarte particulare, prinţul încercă să facă politică de la periferie spre centru, mărind prin aceasta numărul duşmanilor din departamentul său şi îngreunând prietenilor săi calea de a lucra pentru el. Era socotit ca diletant. fiindcă nu era nici funcţionar prusac, cu toate calităţile şi defectele acestuia, nici conducător efectiv al misiunei sale, întru cât nu muncea, ci se mărginea numai să dea inspiraţii personale, căci era fecund în idei. Cunoscând condiţiile istorice, înţelegea puterea Angliei şi slăbiciunea Austriei. Afară de aceasta avusese ocazie să simtă el însuşi că părerile lui se confirmă, căci, deşi mare proprietar în Austria, familia sa, încă de pe vremea tatălui său, era rău văzută acolo, pe când, la Londra, atitudinea şi felul său erau foarte simpatizate.

Lichnowsky aducând, ca cel dintâi, o notă europeană în desbaterea dintre Viena—Berlin, scrise la Berlin că *„ar fi foarte greu de a înfiera întreaga naţiune sârbă ca un popor de răufăcători şi asasini.... Politica Austriei trebuie considerată ca o politică de aventură, fiindcă ea nu duce nici la o radicală soluţie a problemei, nici la oprirea agitaţiilor în jurul Serbiei Mari"* [1]). De repetate ori a atras atenţia, chiar în ajunul ultimatum-ului, de a nu se da sprijin acestei aventuri balcanice: *„In ce priveşte localizarea luptei, cred că veţi fi de acord cu mine că ea, în cazul unui răsboi cu Serbia, aparţine domeniului aşa numitelor „pia desideria". Mi se pare că totul se reduce la faptul că cererile Austriace să fie astfel formulate*

încât, exercitându-se oarecare presiune din Petersburg și Londra, să fie acceptabile la Belgrad, nu însă să ducă, în mod necesar, la un răsboi ad majorem illustrissimi comitis de Berchtold gloriam" 2). Aceste avertizări cărora le-au urmat, în săptămâna următoare, o mulțime de altele la fel, îl așează pe el la locul de onoare, alături de cei trei diplomați germani cari au văzut limpede.

Jagow, care de mult nu mai credea în dogma austriacă, totuși însă se închina la ea, cită în contra lui Lichnowsky, următoarea reflecție a lui Wilhelm Busch: *„Dacă societatea nu-ți mai place, caută-ți alta, dacă o găsești"* 3). El obiectă deasemenea că Austria, slăbită prin crizele balcanice, nu ar mai fi mare putere: de aceia trebuie s'o ajutăm! *„Oarecare alarmă se va produce, ce-i drept, la Petersburg, dar la drept vorbind, Rusia nu este pregătită de luptă în momentul de față. Nici Franța și nici Anglia nu vor dori războiul acum... Gruparea noastră va deveni, între acestea, tot mai slabă... Dacă localizarea nu s'ar putea realiza și Rusia ar ataca Austria, noi n'am jertfi Austria... Nu doresc un răsboi preventiv, dar dacă lupta s'ar produce, noi nu putem să ne dăm în lături"* 4).

Această scrisoare, și mai cu seamă sfârșitul ei, arată cum și cele mai proeminente spirite din aceste straturi sociale, stăteau încă sub înrâurirea educației primite în Corporațiuni și în Cazinouri.

Pe când, la începutul crizei, era lăudată atitudinea bărbătească a tuturor diplomaților Europei, remarcându-se chiar *„foarte buna dispoziție"* a lui Berchtold, despre Lichnowsky, diplomații străini anunțau în rapoartele lor, încă la începutul lui Iulie, că avea

*) 1. 2. 3. 4. Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921

„o mină foarte îngrijorată", ceia ce dovedește antipatia lui contra războiului. Faptul că se înțelegea așa de bine cu Grey, cu toată viața lor atât de deosebită, e o dovadă că amândoi aveau aceleași simțiminte. După ani de tratative, amândoi împreună deslegaseră chiar acum două probleme grele cu privire la Asia și la Africa portugheză. Din cauza aceasta, ei puteau acum să fie, unul față cu altul, mai sinceri de cât oricare alți doui diplomați împreună. La întrebarea directă a ambasadorului, Grey îi dădu un răspuns direct: înțelegeri formale nu ar exista pentru Anglia; totuși raporturile cu Franța și Rusia ar fi *„foarte intime"*.

Desigur că Grey era, din tot sufletul, indispus față de Serbia: fapte sângeroase și scandaluri au ridicat și au înjosit această dinastie. N'avea decât să se gândească la asasinarea Domnului Mihail, la răpirea prințului de coroană, la abdicarea lui Milan, a lui Mische Alexandru, la sasinarea amândurora și la scandalurile prințului moștenitor Gheorghe. Cu toate acestea, luând cunoștință de ultimatum, cele dintâi cuvinte ale sale au fost: *„Această notă întrece tot ce am văzut, în felul acesta, până acum... Ea este cel mai grozav document, trimis vre-o dată de către un stat altui stat independent"* *).

Acelaș lucru îl spuse și ambasadorului austriac, domnului Mensdorff, un înțelept conte austriac. Acesta, ambasadorul german, precum și cel rus, contele Benckendorff, erau înrudiți și vor trebui acum, împinși de misiunea lor, să devie în curând dușmani, tot așa precum și cei trei domnitori se vor folosi de înrudirea lor spre a smulge popoarele din legăturile lor de înfrățire. In momentele acestea, Grey eși din mijlocul rețelelor de demersuri, de note, de convenții, și alianțe și făcu, cel dintâi din Europa, ceia ce

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921,

era natural să facă; adresându-se lui Lichnowsky, îi vorbeşte despre grozăvia unui război în patru: *„Oricine ar rămâne biruitor într'un astfel de război, un lucru e sigur: o totală istovire şi sărăcie vor veni, industria şi comerţul vor fi nimicite, iar puterea capitalului distrusă; din cauza lipsei de lucru, vor urma mişcări revoluţionare"* [1]).

In primele două zile, Grey, alarmat de svonurile despre hotărîrea neînduplecată a Petersburgului, îşi îndreaptă activitatea sa în 3 direcţii: Serbiei îi vorbi, printr'un reprezentant, astfel: *„Vă sfătuesc a admite cât mai mult cu putinţă, dar a întreba, în acelaş timp, şi pe celelalte misiuni asupra părerei lor"*. Austriei: *„Acum este vorba să se încerce să se facă ceiace se mai poate face, spre a înlătura primejdia ce ameninţă"* [2]).

Germaniei: *„Recunosc cu totul îndreptăţită pretenţia Austriei de a cere satisfacţie, deasemenea şi cererea ei ca persoanele implicate în asasinat, să fie pedepsite.*

Eu... socotesc ca fapt sigur că mobilizarea austriacă va fi urmată de cea rusească. Atunci îmi pare că va fi sosit momentul să intervenim, împreună cu D-voastră, Franţa şi Italia, ca mijlocitori între Austria şi Rusia. Fără conlucrarea D-voastră, orice mijlocire nu ar avea sorţi de izbândă".

Iată, un exemplu tipic de mijlocire internaţională şi dovadă că acest Englez, faţă cu sistemul de alianţe şi echilibru, a pus mai presus pacea Europei.

Amândoi ambasadorii telegrafiară apoi departamentelor lor, Lichnowsky însă mai adaogă aceste cuvinte într'adevăr profetice: *„Propunerea lui Grey este singura posibilitate de a se evita un război mondial în care, pentru noi, toate ar fi puse în joc şi nimic nu ar fi de câştigat. Dacă Franţa va fi târâtă, atunci e probabil că nici Anglia nu va rămâne indiferentă"* [3]).

---

1) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch.

2) Cartea roşie austriacă II 24.

3) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch (pag. 179).

Totodată, Grey face apel pentru a treia oară la Petersburg: *„Cred că, aci, opinia publică nu va aproba ca să intrăm în război din cauza Serbiei. Dacă acesta cumva ar izbucni, am putea să fim atraşi, din care cauză mă străduesc să-l împiedic... Singura posibilitate de pace stă numai în eventualitatea ca celelalte patru puteri în comun să ceară Austriei şi Rusiei de a nu trece graniţa lor. Dacă Germania s'ar asocia la această idee, sunt absolut hotărât de părere ca Franţa şi noi să procedăm în acest sens"* *).

Astfel, în aceiaş zi, ambasadorul german a raportat departamentului său, ca bănuială, ceiace Anglia a anunţat ambasadelor sale şi celei din Berlin, ca posibilitate, că adică în caz de război nu ar putea să rămâie neutră. Aici începe complicaţia tragică.

De acum înainte, Grey nu mai este preocupat de altă problemă decât de aceasta: — Să spun lumei, să spun Germaniei, cu glas tare, ceiace am încredinţat confidenţial ambasadorilor mei: Germania să se astâmpere fiindcă în caz de război, Anglia ar putea să mobilizeze? Parisul şi Petersburgul aşteaptă cuvântul nostru mântuitor. Nu pot să-l dau, căci numai parlamentul poate să decidă asupra acestei probleme vitale. Dacă leg astăzi ţara mea printr'un „Da", aceiaş ţară m'ar putea mâine desavua, fiindcă nici eu, nici Asquith, nici altul nu ştim precis ce vor zice omul de pe stradă, presa şi parlamentul, când lucrurile vor fi ajuns aci. Atunci, toate vor depinde de împrejurări şi anume de aparenţa dacă suntem noi acei cari atacăm sau acei cari suntem atacaţi.

---

*) Britische Dokumente über den Urspung des Weltkrieges, Berlin 1926 (pag. 142).

Şi, totuş, aş trebui să ameninţ! se gândi el. La Berlin şi la Viena, militarii împing la război, iar armata grozavă a Germaniei, mai pregătită decât acea a duşmanilor săi, poate să nădăjduiască într'o biruinţă asupra a doi, dar niciodată asupra a trei aliaţi.

Punctul culminant al acestei lupte sufleteşti a fost descris mai târziu de Grey, după cum urmează: *„In faţa ochilor mei plutea o primejdie atât de înspăimântătoare încât era nevoie ca fiecare cuvânt să fie bine cântărit... spre a o putea înlătura, şi anume: că Franţa şi Rusia, increzându-se în sprijinul nostru, ar putea îndrăzni să se arunce într'un război cu Germania; că acest sprijin s'ar putea să nu devie o realitate, iar noi, în cazul când ar fi prea târziu, am putea fi făcuţi responsabili că le-am momit într'un război fatal"*.

Ca în tragedia antică, se vede aci lămurit situaţia disperată a unui om puternic care cu toate puterile inimei şi spiritului său, caută să evite o cale greşită, prevăzând urmările dezastroase ce ar putea să rezulte; dar care, orice ar dori să facă, e silit de soartă să meargă pe calea cea falşă din cauza unei slăbiciuni care l-a împins, acum câţiva ani, să încheie înţelegeri, nu complete, ci numai pe jumătate. Mică este vina, curată voinţa, mare încurcătura, lăudabilă străduinţa, tragic sfârşitul: ca în tragedia lui Aeschylos.

CAPITOLUL VIII.

CEI IN AŞTEPTARE.

In trenul expres şade un bărbat care călătoreşte de trei zile şi trei nopţi.

E Isvolski, gânditor şi înfrigurat.

In aceste zile, în întreaga Europă, nu există creer mai canonit şi inimă mai pătimaşă ca a sa.

Ca o fantomă, el zboară tocmai acum dela Petersburg spre Paris, trecând prin mijlocul Germaniei, ca un curier al spaimei.

Dorise războiul de atâta vreme, îl simţise atât de apropiat şi totuşi i se păru prematur. Fiindcă întreaga sa fiinţă îl cerea, se temea de izbucnirea lui prematură şi de aceia atrăsese chiar atenţia ministrului său asupra agitaţiilor lui Hartvig la Belgrad.

Dorinţa sa era ca războiul să nu izbucnească înainte de 1917, şi atunci numai în împrejurări cât mai prielnice! Vremea trebuia să slăbească această Austrie uricioasă şi abia atunci va fi sosit momentul cel mare al lui Isvolski! Dar astăzi?

Oare, cei din Paris vor îndrăzni prea mult, ori prea puţin? Ii venea să creadă că s'a înşelat, dacă nu cu câţiva ani, desigur cu câteva ore. De ar fi sosit depeşa din Belgrad numai cu două ore mai devreme, la Petersburg, atunci ar fi plecat şi el cu vaporul „France" care îl adusese şi nimeni nu l-ar fi reţinut aci, unde discipolii şi chiar adversarii săi îl înlocuiau destul de bine. Alături de preşedinte, ar fi petrecut aceste cele mai însemnate zile din

viaţa sa, clipe bogate ce nu se mai întorc, în cari, împreună cu amândoi conducătorii Franţei, ar fi putut chibzui fiecare trăsătură pe tabla de şah. Şi fiecare pas comun ar fi putut să fie examinat, încercat şi hotărît în liniştea şi singurătatea vaporului de război.

Incă în gara Varşoviei, Paléologue îl asigurase solemn că acesta e momentul, când îi şoptise uşor la ureche: *„Cette fois c'est la guerre!"* *), dar acesta nu simţia un impuls personal care tindea spre: răzbunare! Acesta era strigătul sufletului care de cinci ani neîncetat răsuna în capul acestui bărbat de stat rus.

Acest bărbat întruchipează în eleganţa sa exagerată, tipul „Barin-ului rus" de cultură europeană, făcând adică parte din acei nobili bogaţi de provincie cari se socotesc adevărata elită a Rusiei, vorbind acasă numai franţuzeşte şi privind, ca licieni încă, cu dispreţ la poporul de jos şi la conducătorii lui intelectuali cari li se par prea neîngrijiţi. Crescut în tradiţionala nemulţumire faţă cu demnitarii şi favoriţii curţei din Petersburg, el joacă, în ambiţia lui şireată, cartea bătrânei împărătese văduve care avea o putere neînfrântă faţă cu aceste cercuri. Face curte la Copenhaga şi intrigi la Petersburg, un diplomat de şcoală veche, încremenit în formele ei.

Acum sunt şase ani decând şezuse într'un fotoliu înalt, în castelul din Buchlau, din Moravia, ca mosafir al contelui Berchtold. Luminile ardeau, cafeaua se servise, servitorii erau invizibili, iar uşile închise ermetic. Acolo se lăsă el tras pe sfoară de contele Aehrenthal. N'a plutit atunci, în cameră, umbra lui Gorceacov? Acesta încheiase, acum treizeci de ani, un tratat secret cu Austria, care glăsuia astfel: dacă

*) M. Paléologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges.

aceasta ar voi să păstreze cele două provincii turceşti, Bosnia şi Herţegovina, pe cari le luase numai ca să le administreze, Rusia să nu se opuie; aceaşi atitudine ar păstra şi Austria dacă Rusia ar cere revizuirea tratatului cu privire la strâmtori. Sosise momentul de a se împlini această veche înţelegere ai cărei autori nu mai trăiau, căci oasele lor putrezeau de mult în cavouri solemne.

Cu toată isteţimea lui, Austriacul reuşise să-l păcălească. Nu putuse să răspundă la interpelarea Dumei, — şi fusese nevoit să demisioneze.

Răsbunare pentru păcăleala de la Buchlau! Aceasta este de aci înainte gândul său. Discipolul duşmanului său care încă din Petersburg i-a fost aşa de antipatic, fusese gazdă la acea întâlnire şi acum acelaşi Berchtold devenise ministrul de externe vienez.

A-l înfrânge pe acesta şi a distruge Austria la momentul oportun, iată motivele tuturor acţiunilor sale. De aceia face intrigi cu Sârbii, îl îndeamnă pe Tittoni la o expediţie în Tripolis, îmboldeşte Balcanul la război contra Stambulului, adică în contra Austriei şi nu uită nici România. Devine apoi ambasador la Paris şi ca atare şopteşte mereu la urechile Franţei că nimic nu se poate face cu laşul de Caillaux care e germanofil. Caillaux fiind îndepărtat, îi urmează Poincaré, iar domnul Louis, un om şters, trebuie să părăsească Petersburgul. Toate posturile înalte sunt ocupate de persoane prietene Ţarului.

Poincaré se mută la Elysée şi influenţa lui creşte mereu, în loc să scadă. El îl încântă pe Ţar la Paris şi când Isvolski îi arată opera sa cea nouă: tratatul secret sârbo-bulgar în contra Turcilor, Poincaré exclamă, înainte de a fi isprăvit să citească: *„Acesta-i un instrument de război!"*. Apoi, întorcându-se către Rus, zice: *„Dacă ciocnirea ar aduce după sine o intervenţie armată a Germaniei... nu vom întârzia nici un*

*minut de a îndeplini obligațiile noastre față cu Rusia"**). Bine înțeles, accentuează el, atacul Germaniei, ar trebui să preceadă.

Dela Agadir încoace și mai cu seamă dela convorbirea celor doi aliați, ideia de revanșă a Franței, adormită câtva timp, se deșteptase din nou. Vizita regelui Angliei o întărise și mai mult. Aici ca și în toate colțurile Europei, acei cari împingeau la răsboi erau câteva duzini sau câteva sute de oameni, dar glasurile lor răsunau departe, situațiile lor le dădeau multă putere și mijloacele lor de momeală erau strălucite. Astfel scrie contele rus Benckendorff, în Februarie 1913, la Petersburg: *„Dacă repet pe scurt convorbirile dintre mine și Cambon și cuvintele schimbate între noi și mai adaog la acestea și atitudinea lui Poincaré, se naște în mine credința care este egală cu o convingere că, dintre toate puterile, Franța e singura care, ca să nu zic că dorește răsboiul, totuși l-ar privi fără prea mult regret".*

Dela 1870, pentru prima oară, când un președinte a putut să facă așa ceva, Poincaré a venit la masa ambasadorului german, dar inima sa de lotaringian bătea așa de tare sub banda de purpură încât domnul de Schoen a putut să prindă cu urechea acele bătăi. Cu acest funcționar îndrăsniră să vorbească deschis, iar Barthou îi zise în față: *„Dați-ne înapoi Alsacia și Lorena și vom fi cei mai buni prieteni din lume!"* In acest an ei se așteptau la răsboi: guvernatorul Parisului, generalul Michel, ceru comisiunei bugetare, extraordinare provizii de făină pentru capitală, căci *„suntem într'un an neobișnuit și nu știm dacă nu vom mobiliza în Martie sau Aprilie!"*

In Mai, ambasadorul belgian se exprimă că Franța a devenit incontestabil mai șovinistă: *„Ei susțin că acum ar fi siguri de victorie"*; totodată îi spuse un bătrân diplomat: *„dacă acum vre-o întâmplare dificilă ar surveni, conducătorii ambelor state ar trebui să se înțeleagă în trei zile, altfel răsboiul ar fi inevitabil"*. La sfârșitul lui Mai, însă spiritile erau mai iritate pentrucă pe scenele berlineze apărură legionari străini în uniformă, iar Parisul, la rândul său, lăsă pe Germani să apară pe scene, în roluri cât mai jalnice. La serbarea națională străluciră, pentru prima oară, într'o revistă, trupe coloniale.

*) Cartea albă germană.

De două zile ministerul și presa fierb de furie din pricina ultimatum-ului către Serbia și în deosebi din cauza termenului fixat. Nimeni nu crede în asigurarea Germaniei că nu știe nimic, ea fiind socotită, din contră, călăuzitoarea Vienei. Renta Franceză scade mai jos de cât oricând dela 1870 încoace. Bursa trebuie să se închidă și toată lumea crede că Germania vrea să facă răsboi. Ministerul este condus de bătrânul domn Bienvenu-Martin, locțiitorul ambilor președinți, cari acum navighează pe mare. Acesta trimite neîncetat radiograme pe mare, dar e lipsit de talentul și strălucirea elocvenței personale. Mai întâi, el tratează așa dar asupra propunerei de eri a lui Grey de a se convoca o conferință. Acest locțiitor vorbește și cu ambasadorul german:

„Apelul D-voastră către noi de a păstra, de comun acord, pacea", zice domnul Bienvenu, *„ne-a atins într'un mod cât mai plăcut"*.

„Germania și Franța sunt unite în dorința fierbinte de a menține pacea", zice domnul de Schoen. *„Punctul de unde ar putea să pornească o acțiune în sensul acesta, este în Petersburg"*.

„Intru cât privește persoana mea sunt bucuros și gata să fac ca să se exercite asupra Petersburgului o acțiune liniștitoare și aceasta cu atât mai mult cu cât, prin asigurarea Austro-Ungariei că nu in-

tenţionează nici o anexare, e dată o condiţie favorabilă pentru aşa ceva".

„A admite intervenţii comune ale puterilor la Viena, nu este compatibil cu concepţia noastră de a lăsa Austro-Ungaria şi Serbia să se răfuiască singure!"

Se aud cum mint? Se simte aerul înăbuşit al cabinetelor? Nu degeaba poartă numele lor. Cu drept cuvânt, în aceiaşi zi, califică împăratul care desigur voia cu aceasta să lovească numai pe Francez, ultimul raport parizian, cu vorbele: *„Prostii cu clauze"**).

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

CAPITOLUL IX.

RĂSVRĂTIŢII.

Unde a rămas raţiunea? Oare, a părăsit ea Europa de când, în câteva rânduri, apăruse la spatele fotoliurilor diplomaţilor, aruncându-le priviri implorătoare? Nu cumva au aruncat-o în disperare aceste pregătiri ce se ţes în taină? Zgomotul înăbuşit al uşilor duble, căptuşite ce se trântesc, strângerile de mână repezi ale diplomaţilor, foşnetul cărţilor cifrate, zbârnăitul telefoanelor, fâşiitul hărţilor statului major şi zâmbetul făţarnic şi mincinos al tuturor acestor domni şi regi? Sau, a obosit, privind la siluetele cari subminează încet-încet, lucrând, în dosul uşilor închise ale vechilor palate, neturburaţi, la mica maşină infernală, pentru ca să facă explozie punctual, la ora hotărîtă, îngropând continentul sub detunătura ei groaznică? Desnădăjduită, raţiunea a părăsit cabinetele şi s'a dus pe stradă.

Fierbere mare în oraşe. Ea s'a amestecat cu milioanele de oameni, fiindcă cei douăzeci până la treizeci de domni ai Europei, au părăsit-o. Fiind trădată de domnii cei mari, cu nume lungi, s'a apropiat de cei fără nume. Acum aţâţă pe sclavi să protesteze. Ei sunt gata, nici nu e nevoe să-i convingi!

Plini de sudoare şi înăbuşit murmură ei. Indărătul minghinelelor, strungurilor, cazanelor şi ciocanelor, a motoarelor şi valţurilor, ei ascultă la ceia ce le vorbeşte jurnalul despre furtuna ameninţătoare.

Această mulțime pleacă, când se înserează, din încăperi îmbâcsite, din ulițile strâmte și murdare ale mahalalelor, îndreptându-se spre cartierele strălucitoare de bogăție.

Mai întâi, se adună câțiva priteni, unii cu femeile lor, dar, la colțurile animate ale străzilor, întâlnesc mii de inși, tovarăși de suferință, acolo unde ușile de sticlă ale cafenelelor se deschid și se închid, lăsând să intre înăuntru larma străzii și să iasă afară acordurile orchestrelor. Aici, se adună cei obosiți și necăjiți; ei nu se cunosc și totuși se cunosc, haina, privirea și culoarea lor, unindu-i în aceleași idei răzvrătite.

Iată câțiva tineri cari flueră și strigă: Să pornim! Știm unde e ministerul! Inainte! Și dintr'odată se formează coloane. Ei se rânduesc în șiruri de câte cinci sau de câte opt, cum sunt obișnuiți din armată, sau dela alte demonstrații. Se asociază și fete și femei. Acestea din urmă lasă brațele în jos și se îndeamnă alături de bărbați. Nasturii sclipitori și privirile răutăcioase ale polițiștilor înarmați îi ating, totuși sunt lăsați deocamdată în pace. Tocmai acum, părăsesc fotoliurile lor miniștrii, ambasadorii, subsecretarii de stat, generalii, consilierii, lorzii, conții și marii duci, trecând la ferestrele deschise, căci strada vuește de zgomot.

Nu pare aceasta pas de marș, înainte de a se da vre-un ordin? Cine sunt acei cari se adună și sunt gata să pornească la război, înainte ca împăratul sau președintele să fi iscălit decretul?

„Pace! Pace! Jos războiul!"

— Da! Da! Un zâmbet încolțește pe buzele contelui războinic vienez, speriat privește cancelarul berlinez în jos, ochiul Marelui Duce sclipește de mânie, în tăcere examinează premierul londonez numărul, tonul și gesturile mulțimei, iar Francezul care,

în simțimintele lui democratice, se simte una cu ea, își mușcă buzele.

„Pace! Pace! Nu voim război!", vuește din mii de glasuri dela poarta Brandenburg până spre colțul largii străzi Wilhelm și cu parfumul teilor, dogorîți de căldura verei, se ridică ca un fel de abur din hainele, îmbibate de sudoare, ale miilor de oameni către ferestrele ministerului scund și lung.

„Pace! Pace! Jos războiul!", răsună la aceiaș oră dela Burgring-ul vienez și depe treptele parlamentului, închis cu grijă; strigătele pătrund, deasupra vârfurilor pomilor din Volksgarten, unde o massă mare de lume forfotește, la ferestrele baroce ale clădirei depe Ballplatz.

„A bas la guerre! Vive la paix!", se strigă la aceiaș oră, de pe cele două mari poduri de piatră de pe Sena, spre cheiul d'Orsay, pașii mulțimei bubuind pe lângă ferestrele întunecate ale Elizeului, sub ritmurile fascinante ale Marsiliezei, cerând libertatea popoarelor, lângă casa aceluiaș președinte care nerăbdător pe mare își făurește planuri mărețe din această încurcătură, bizuindu-se pe îndrăzneala generalilor țariști cari, cu câteva momente mai înainte, sub sunetele aceleași Marsilieze, i-au prezentat trupele imperiale.

„Peace! Peace! No war!" se strigă, la aceiaș oră, de pe Trafalgar-Square și purtătorii ideii de pace cer, de pe treptele celui mai mare monument ostășesc, pacea lumii.

Numai la Petersburg, la ora aceasta, a amuțit orice strigăt. Cu bâte, cu săbii, cu copite de cai și revolvere, demonstranții au fost aci repede goniți, striviți și împușcați. Patrioții, da, aceștia sunt ascultați și toți se bucură când îi văd apărând în massă; în cap o mașină și înăuntru un general, apoi studenți și ofițeri, cântând și fluturând steaguri și stră-

bătând străzile principale. Pentru orice eventualitate, se mai organizează, tainic și în grabă, cenzura scrisorilor și telegramelor.

In dosul unui voal, mai sfânt decât cel din Saïs, diplomații marilor puteri lucrau pentru războiul căruia însă șefii, cu atribuții hotărâtoare, ale oficiilor respective, cu toții au știut să se sustragă.

Acei însă, pe cari, în tăcerea cabinetelor, îi condamnaseră la moarte și pe cari o pretenție nemăsurată a statului îi silea să pornească ori de câte ori toba ar bate, se deșteptaseră și păreau hotărîți să se apere; fără putere, ridicară societățile de pace din lume glasurile lor idealiste, fără putere, făcu și Vaticanul câțiva pași timizi.

Fiindcă soarta Europei, aproape în întregime, trebuia să fie hotărâtă numai de o singură clasă, o altă clasă era chemată să schimbe aceasta. Fiindcă cei puternici nu puteau nici odată să se unească asupra unui tribunal de arbitraj, cei fără putere și-au strâns rândurile lor, acum o jumătate de secol, și au încercat să salveze, pentru omenire, ceia ce urmăreau pentru clasa lor. Fiindcă filozofii și profesorii științei dreptului, ca dintr'un vid, vorbeau popoarelor despre ideile lor morale de pace, istoria a întrebuințat egoismul sfânt al celor mai săraci și asupriți ca strigăt contra războiului. Fiindcă dela lupta și ambiția națiunilor nu aveau nimic de sperat, se desvălui tocmai privirei lor, pe jumătate încremenite, elanul falș al steagurilor și cuvântărilor, al biruinților ostășești și cântecilor eroice, și cu gestul unui somnambul, bâjbâind, au ajuns dincolo, la degetele aspre și osoase ale fraților lor dușmani. Blocurile cele mai de sus, de neclintit, ale piramidei artificiale, priveau în imensitatea deșertului, dar deodată, treptele cele mai de jos, gemând sub povara secolelor, începură încet, palmă cu palmă, să se miște.

„Fiindcă războiul împovărează în deosebi clasa muncitoare, luându-i nu numai pâinea, ci și sângele, fiindcă pacea înarmată paralizează forțele productive..., se hotărește atașarea în totul la Congresul păcii dela Geneva, spre a ajunge, cât mai curând, la dezarmare, precum și la formarea și uniunea statelor libere ale Europei". Aceasta a fost cea dintâi hotărîre a muncitorilor contra războiului, luată la congresul dela Lausanne.

Cu toată cearta dintre secte, cu toată nestatornicia programelor, se mențînu această ideie, vestită întotdeauna din nou, la trecerea unui număr oarecare de ani, cucerind milioane de oameni. O pace de patruzeci de ani nu adormise aceste spirite. Acum sosise momentul de a rosti cu glas cât mai tare, marele și hotărîtorul Nu!

Ultimatum-ul contelui Berchtold fu semnalul pentru conducătorii lor. Pe când diplomații cifrau mii de depeși spre a nu se înțelege înadins, muncitorii țărilor lor nu aveau nevoe de sârmă spre a dicta conducătorilor lor într'o bună dimineață, spre surpriza tuturor, la aceiaș oră și în centrele întregei lumi, aceiaș ideie, ca expresie a sentimentului masselor.

Iată, cele mai importante fraze din acele manifeste:

Berlin. Apelul președintelui partidului social-democrat: *„Nici o picătură de sânge a unui soldat german nu trebuie sacrificată lăcomiei de putere a autocraților austriaci! Războiul mondial amenință! Clasele stăpânitoare cari, în timp de pace, vă încătușează, vă disprețuesc, vă exploatează, voesc să abuzeze de voi, întrebuințându-vă drept carne pentru tun. Peste tot trebue să se strige autocraților tare la urechi: nu voim război! Trăiască înfrățirea internațională a popoarelor!"*

„Vorwärts" din 25 Iulie: *„Ei vor război, acele*

elemente lipsite de conştiinţă cari şi-au câştigat influenţă şi sunt dătătoare de ton în Hofburgul din Viena. Ei vor războiul — din urletul sălbatic al presei aţâţătoare, de culoare negru—galben, de săptămâni încoace răsună aceasta. Ei vor războiul — ultimatum-ul austriac către Serbia dă pe faţă aceasta, lămurit şi evident pentru toată lumea...

Fiindcă sângele lui Franz-Ferdinand şi al soţiei sale a curs sub împuşcăturile unui nebun fanatic, trebue să curgă sângele a mii şi mii de muncitori şi ţărani, iar o crimă nebună să fie întrecută de o altă crimă şi mai nebună.

„Căci acest ultimat, în felul cum este conceput, şi în ceia ce cere, e atât de neruşinat, încât un guvern sârb care s'ar da umilit înapoi în faţa acestei note, ar trebui să se aştepte la posibilitatea să fie gonit de massele poporului în răstimpul dintre dineu şi desert.

„A fost o nelegiuire din partea presei şoviniste germane de a îmboldi pe scumpul aliat, la extrem, în poftele sale războinice şi nu mai încape nici o îndoială că domnul Bethmann Hollweg a făgăduit domnului Berchtold să-i apere spatele. Dar la Berlin se joacă un joc absolut tot aşa de periculos ca şi la Viena!"

„Leipziger Volkszeitung" din 24 Iulie: *„Cercurile şoviniste din Austria, se vede, că au ajuns la faliment; urletul lor naţional trebuie să acopere ruina lor economică, iar jaful şi asasinatele războiului să le acopere cassa".*

Viena. „Arbeiterzeitung": *„In fiecare punct al notei contelui Berchtold luceşte ceva ca de sânge, din acel sânge care trebuie să fie vărsat într'o problemă pentru care sunt date toate posibilităţile unei rezolviri onorabile şi paşnice.... In numele acelora cari suferă şi duc lipsă, punem răspunderea nenorocirei în sarcina acelora cari au întreprins acest pas care, în mod groaznic, ne duce spre prăpastie".*

Budapesta: *„In pragul războiului, declarăm, în numele proletariatului ungar, că poporul nostru nu voeşte războiului şi că socoteşte pe acei cari provoacă această nenorocire, drept criminali pe cari istoria îi va ţintui la stâlpul infamiei".*

Paris: Hervé şi alte unsprezece ziare parisiene, şase corporaţii şi asociaţii înrudite, proclamă greva generală, cuprinzând şi provincia care se alătură la rezoluţia pe care Congresul lor tocmai a adoptat-o: *„Dintre toate mijloacele prin cari s'ar putea evita războiul, iar guvernele ar putea să fie silite să apeleze la un tribunal de arbitri; socotim că greva generală, în toate ţările participante, ar fi cel mai nemerit".*

Humanité: *„Nota austriacă e îngrozitor de aspră. Ea pare că urmăreşte să umilească cât mai adânc şi să zdrobească poporul sârb. Condiţiile pe cari Austria vrea să le impună Sârbilor, sunt aşa fel în cât trebuie să te întrebi, dacă reacţiunea clericală şi militaristă din Austria nu doreşte cumva înadins un război şi vrea să-l facă inevitabil. Aceasta ar fi cea mai grozavă crimă".*

In felul acesta sau cam la fel, se pronunţă, astăzi şi mâine, conducătorii clasei a patra din Londra, Roma şi Bucureşti, din Berna şi Stockholm, iar cablul aduce aceiaş rezoluţie din Noua-Zelandă şi California.

Deasemenea avertizează şi ziarele democratice:

Petersburg. *„Rjetsch": „Ultimatum-ul austro-ungar este o adeverinţă pentru depeşile lăudăroase ale ziarului parisian Matin. Singura posibilitate pentru Tripla-Antantă, de a evita ca să nu fie târâtă în conflict, rămâne localizarea chestiunei sârbe şi abţinerea ei dela orice încurajare a Serbiei".*

Ei acuză, cu drept cuvânt, la Berlin, Austria:

„Dintre popoarele și guvernele cari, din cauza raporturilor de alianță, alunecă pe panta acestei groaznice situații, nici un popor și nici un guvern nu vrea războiul. Poporul german e absolut pașnic, dorind cu toată puterea sufletului său, să vadă nenorocirea înlăturată, și noi suntem convinși că în Italia, Franța și Anglia, domnește aceiaș nevoie de pace. Și guvernul german are tot așa de puțină poftă de război ca oricare altul din guvernele în chestiune. Incă niciodată nu a izbucnit un război pe care acei cari trebuie să-l suporte direct, să-l fi dorit așa de puțin și totuși, contra dorinței națiunilor și a personajiilor lor conducătoare, catastrofa mondială s'a apropiat.

Dacă așa ceva a fost inevitabil, dacă toate acestea au trebuit să se întâmple astfel, nu poate fi discutat acum, — opinia publică a Germaniei fiind pusă, după cum am spus de repetate ori, în fața unor fapte împlinite... Europa așteaptă un Domn sau un bărbat de stat care, după o înțelegere cu Austria beligerantă, să intervie cu o propunere eficace între popoarele primejduite".

(Theodor Wolff im „Berliner Tageblatt").

Cu curaj și tot atâta cunoștință de cauză, un „profan", medicul berlinez Arthur Bernstein, a scris la 30 Iulie, în „Morgenpost" din Berlin, un articol în spirit profetic, intitulat *„ultimul avertisment"*, care a fost numai cules, dar nu a mai putut fi tipărit, deoarece, anunțându-se în acea seară *„pericolul unui război iminent"*, ziarul nu ar mai fi putut să apară cu acest articol. Abia după 5 ani, când din cauza lipsei de plumb, tipografia a lichidat, s'a regăsit acest articol cules, salvându-se astfel un document sublim care altfel ar fi fost dat uitărei. Iată, despre ce era vorba acolo:

„Nu mai este nici o îndoială că Nicolaievicii de dincoace și de dincolo vor război... Nasurile militarilor se dilată la mirosul gloriei și fiindcă politicianii responsabili din Germania nu au voie să vorbească când militarii se amuză, Bethmann și Jagow vor trebui să se resemneze. In contra lui Bethmann au fost așezate și câteva posturi speciale de siguranță; dacă mai păstrează atitudinea sa echivocă, se va trage asupra lui cu putere, trăgându-se chiar în mijlocul inimei existenței sale personale. E murdar, dar acum aceasta e „necesitate națională"... Peste câteva zile, nimeni nu va mai putea spune adevărul, cu atât mai puțin îl va putea scrie.

Așa dar, să spunem ceia ce se mai poate spune, în ultimul moment: Acei cari ațâță la război, fac socoteli greșite. Mai întâi: nu există o Triplă-Alianță, căci Italia dacă va intra, în orice caz, nu va fi cu noi, ci va fi de partea Antantei. Al doilea: Anglia nu va rămâne neutră, ci va ajuta Franța..

Anglia nu va tolera deasemenea ca trupe germane să treacă prin Belgia, ceia ce e cunoscut, încă dela 1907, peste tot, ca plan strategic. Dacă Anglia va lupta contra noastră, toată lumea engleză se va ridica împotriva noastră și în special, America. Probabil însă, că nu numai lumea engleză, ci întreaga lume, Anglia fiind peste tot stimată, dacă nu iubită, ceia ce, din nenorocire, nu putem spune despre noi. Al treilea: Japonia nu va ataca Rusia, probabil însă pe noi... Al patrulea: statele scandinavice (frații noștri, germanici), ne vor vinde mărfuri de cari se pot lipsi, neavând de altfel nici o simpatie pentru noi. Al cincilea: Austro-Ungaria nu cam este din punct de vedere militar, la înălțimea Sârbilor și Românilor. Economicește, ea va putea să rabde de foame vre-o trei până la cinci ani. Nouă nu ne va putea da nimic. Al șaselea: o revoluție în Rusia se va întâmpla, cel mult atunci, când Rușii vor fi învinși...

„Ambasadorii noştri cunosc situaţia foarte bine. Şi domnul Bethmann, trebuie s'o cunoască. Este de neînchipuit să lase ca nişte oameni fără răspundere să dirijeze imperiul spre un război de trei până la cinci ani, pe când el, de teama partidului Bătrânilor Germani şi a militariştilor, să se desbrace de răspunderea sa. Dacă, la sfârşitul acestui război, mai grozav decât oricare altul ce va fi dat lumei să vadă, vom fi biruitori, aceasta rămâne în seama viitorului!

Dar presupunând chiar că l-am câştiga, nu vom câştiga nimic... La sfârşitul măcelului, nicăieri nu se vor găsi bani pentru plata despăgubirilor de război... Germania va duce războiul pentru nimic, după cum tot pentru nimic a intrat în el. Un milion de cadavre, două milioane schilozi şi 50 miliarde datorii vor fi bilanţul acestui „sprinten" şi „vesel" război". Incolo nimic".

Putem cita şi ceia ce scrie „Berliner Lokalanzeiger", ziarul acelora cari agitau pentru război: *„Impresia totală a notei austro-ungare s'ar putea rezuma astfel: aspră, dar dreaptă. Vor fi existând poate şi oameni cari să găsească prea grele cererile notei vieneze. Faţă cu aceştia, nu putem face nimic, decât să le atragem atenţia asupra faptelor cari au impus monarchiei dunărene, acest pas. Dacă e vorba să fie pusă în discuţie credinţa în existenţa ideii monarchice, în Europa, atunci trebue să dăinuească un simţimânt de dreptate şi de solidaritate monarchică şi acolo de unde Serbia aşteaptă ajutor. Serbia, sau va împlini cererile austriace, sau va pieri".*

Ziarul „Reichspost" din Viena, sabotând chiar acţiunea lui Grey, evident în urma îndemnului lui Berchtold, scria cu litere mari, în ediţia sa specială: *„Propunerile de mijlocire ale Angliei nu mai pot opri spada ridicată a Austro-Ungariei!".*

*

In ultimile zile ale lui Iulie, devenea şi mai ameninţătoare primejdia pricinuită de acţiunea de rezistenţă a răzvrătiţilor, dar acum caracterele popoarelor se nuanţează şi tabloul ce-l oferă, se aseamănă cu un evantaliu ale cărui îndoituri variază dela oranj până la lila.

Din Rusia nu mai pătrunde nici un glas: degetele cazacilor se strâng ca nişte fiare în jurul gâtului acelora cari ar voi să strige. Numai în atmosfera de oarecare libertate a Dumei, la începutul războiului, se va putea ridica o voce.

Dacă internaţionalii de aci sunt liniştiţi, fiindcă autocraţii par hotărîţi pentru război, sunt liniştiţi şi cei din Anglia, care se consideră neutră. Ziarele londoneze nu se alarmează, iar „Financial News" nu publică, chiar până la 4 August, pe primele sale 3 pagini, alte informaţii decât de bursă şi economie. Puţină importanţă se dă micilor convoiuri din Westend, unde Francezii din Londra, împreună cu câţiva tineri, încearcă să-şi fluture steagurile lor în adierea slabă a vântului de Iulie. Nimeni nu crede în mod serios într'un război pe insulă, nici strada, nici bursa, nici muncitorul, şi nici antreprenorul, şi din toate argumentele contra războiului, o foaie volantă socialistă alege numai pe cel mai popular:

„Dece să ajutăm Rusia ca să stăpânească continentul? Cincizeci milioane funzi am dat, în războiul Crimeii, pentru această Rusie care ameninţă imperiul nostru din India. Chiar în cursul ultimelor săptămâni au fost împuşcaţi, pe străzile Capitalei, cetăţeni paşnici. Ce reprezintă pentru noi o primejdie mai mare: 65 milioane cetăţeni din sângele nostru, activi în comerţ şi în industrie paşnică, sau 170 milioane Ruşi, sclavi ai unei autocraţii corupte?"

In Anglia, strada va ridica protest foarte târziu, dar acest protest va dura mereu.

La Berlin, a doua zi chiar, se formară convoiuri de tineri cari trecură, pe bulevardul „Unter den Linden", cu steaguri și cântece, strigând, *„jos Serbia!"* și fericiți că, pentru prima oară, gardistul îi lasă să treacă și să strige. Cine i-a văzut, pe acești tineri plini de sănătate și lipsiți de idei, pe acești aventurieri cari căutau o supapă, i-a uitat repede, când a intrat în una din cele 27 întruniri, unde zeci de mii de muncitori îndârjiți și clocotind de mânie, în aplauze zgomotoase, au primit această moțiune:

„Austria, cu ultimatum-ul său brutal, a declarat Serbiei război.... In mod eroic, proletariatul rus a arătat țarismului, lacom de sânge, prăpastia amenințătoare... Inflăcărați, muncitorii francezi ca și cei germani, au protestat contra crimelor celor însetați de război. Prin urmare, nu este adevărat că marele masse ale acestor țări se găsesc în dispoziție războinică". Și din 32 orașe industriale ale Germaniei, răsună, în aceiaș seară, acelaș strigăt.

Dar numai în întruniri ce se țineau între patru ziduri, acest protest era permis, ca și cum urechea lui D-zeu n'ar fi trebuit să-l audă așa de ușor. Sub cerul liber, erau îngăduite numai strigăte de Ura! pentru „coroana anticipată a împăratului biruitor", pentru manifestările de ură contra fraților de dincolo de granița politică.

Totuși câteva sute de oameni îndrăzniră, cântând imnul muncitorilor, să înainteze de pe strada Friederich pe bulevardul „Unter den Linden", în sus. Dela capătul celălt, reintrând pe poarta Brandenburg, tinerii treceau înainte, cântând cântece de preamărire pentru Germania.

Deodată apărură polițiști călări: ciocnire, învălmășeală, trotoarele se golesc de mulțimea pusă pe goană de copitele cailor. La colțul străzii Wilhelm, noui manifestări, pe strada Schadow, noui ciocniri. Aleia din mijloc depe bulevardul „Unter den Linden", se cutremură de copitele cailor polițiștilor cari vin în număr din ce în ce mai mare. Cine se opune, e arestat. Cu copitele cailor și cu înghionteli, muncitorii îndârjiți sunt împinși îndărăt, pentru ca nu cumva ambasadele din acea regiune să privească din balcoane și să trimită știre acasă că în Germania multă lume nu dorește războiul.

Mulțimea fiind alungată astfel în susul bulevardului „Unter den Linden", muncitorii bătuți se retrag cântând spre nord, iar alții se îndreaptă grăbiți spre palatul imperial. Acolo împăratul e păzit de poporul său: cordoane de polițiști înconjoară palatul. Glasul iubirii, cântecele supușilor nu pot ajunge la stăpânul lor.

Două zile mai are timp ziarul „Vorwärts", să strige adevărul: *„La mobilizarea puterilor, nu există alt răspuns decât mobilizarea de durată lungă a poporului!"* Apoi încheie: *„Impăratul german, ca aliat al Austriei, poartă în cutele togei sale, pacea sau războiul, el este acela care trebuie să decidă.... Din nenorocire, camarila acelora cari ațâță la război, s'a pus pe lucru cu cea mai extremă lipsă de scrupule, izbutind să facă ca să se puie la cale cea mai grozavă monstruozitate — pustiirea Europei!"*

Impăratul însă care nu citise aceasta și nici nu privise vre-odată un socialist în față, totuși însă, aflase de acele convoiuri, puse pe marginea raportului ce i se înaintase, următoarea notiță: *„Astfel de lucruri nu trebue tolerate. In caz de recidivă, voi proclama starea de asediu și voi da ordin ca toți conducătorii, tutti quanti, să fie puși la răcoare"* *).

Oul lui Columb!

---

*) Deutsche Dokumente, zum Kriegsausbruch 1921.

Ce semn ceresc! Nu s'au adunat, chiar în aceste zile, conducătorii popoarelor din toate țările, la Bruxel, unde e centrul lor?

Dimineața, s'au sfătuit, făgăduindu-și în mod solemn, să exercite cea mai puternică presiune asupra guvernelor lor, fixând congresul pentru ziua de 9 August, și anume la Paris, spre a demonstra lumei întregi că sunt uniți. Seara însă, în clădirea colosal de mare a unui Circ, sub vibrațiunile unei călduri înăbușitoare, se îmbulzesc opt mii de muncitori din Bruxel și în același timp se ivesc la tribună conducătorii lor: acela care conduce desbaterile, este Vandervelde, compatriotul lor, pe care toți îl cunosc. El e puțin palid și face impresia că a devenit prudent ca și Troelstra de lângă el. La mică distanță, lucește capul de idealist hotărât a lui Keir-Hardies care aduce cu el dorințele pașnice ale Angliei. Alături de el Rubanovici care tocmai condusese grevele grele din Petersburg. Apoi Haase, conducătorul Germanilor, om foarte deștept, poate mai mult suferind de cât pasionat. Spre el, capul celui mai puternic partid din lume, se îndreaptă toate privirile. Acesta glorifică cele întâmplate aseară în Berlin și accentuează că strigătul de pace al fraților săi oferă cea mai bună garanție înpotriva tuturor Tirpitzilor și Berchtolzilor.

Dar acolo! Cine urmează după el la tribună? Un om îndesat, cu cap de leu, ai putea să-l iei drept Cherusc, așa de blond și de masiv stă el în fața tuturor. Dar ascultați mai întâi glasul său, după ce sgomotul miilor de oameni s'a potolit! Fiindcă îl iubesc, minute întregi nu-l lasă să vorbească. Acesta este conducătorul lor, acesta reprezintă azi conștiința Europei.

Trăgându-se din țara revoluției și a libertății, a luptat întotdeauna pentru ea, la el acasă, în înghesuiala partidelor prefăcute, dându-i suflet și viață chiar sub cerul liber al altor țări.

El este regele neîncoronat al milioanelor de oameni din cele două lumi. E cavalerul fraternității și cântărețul iubirii umane. E Jaurès. Așa cum se înfățișează nici prea înalt, dar robust, pare un om cam de 55 de ani. E un profet modern? E un filantrop? Nu pare nici fanatic și nu are nici aere tragice. Firea sa pare a fi mai mult acea a unui om plin de plăcerea vieții și de dorința de a o procura și altor semeni ai săi.

Ca tânăr sărac, sprijinit de protectorii săi, a terminat școala și la vârsta de 25 ani a ajuns deputat și profesor de filozofie.

Inzestrat cu cunoștinți temeinice în toate ramurile, le-a întrebuințat spre a dovedi atât lui, cât și oamenilor ceia ce inima sa știa de mult. Iubirea sa pentru oameni, această trăsătură fundamentală a acestui leu copilăros, se revărsa, în cuvântările sale, nu numai asupra doi sau trei, ci asupra mii de oameni, înflăcărându-i.

Crescut în regiunea frumoasă a Languedocului, iubește tot atât de puternic și natural Europa, după cum iubește patria sa, Franța. Niciodată nu a putut să înțeleagă dușmănia dintre statele cari compun această Europă. Spre a le împăca și nu spre a înteți lupta, din dreptate și nu din ură, a devenit socialist și aceasta reiese din toate discursurile lui!

Oare, ce va spune el în această clipă grea a soartei?

„Rolul nostru e mai ușor decât acel al tovarășilor noștri germani. Nu avem nevoe să smulgem țării noastre pacea, ea o dorește din propriul ei îndemn. Eu care nu m'am temut nici odată să mă încarc cu ura șoviniștilor, fiindcă am dorit apropierea dintre Franța și Germania, am dreptul astăzi să depun ca

martor pentru țara mea. Declar solemn că guvernul Franței, în momentul acesta, dorește pacea. Guvernul demn de admirat al Angliei, îndrumează împăcarea și sfătuește Rusia să fie înțeleaptă și să aibă răbdare. Dacă această încercare nu ar reuși și Rusia ar porni, cu toate acestea, mâine la război, muncitorul francez va face această declarație: Noi nu cunoaștem nici un tratat secret, ci numai pe cel pe față cu omenirea și cultura...

„De nenumărate ori, bravii socialiști germani ni-au fost dați, la noi acasă, ca pildă. Orice îndoială, în privința aceasta, a fost risipită ieri, când camarazii noștri din Berlin, au manifestat cu miile. Niciodată, muncitorimea germană nu a făcut omenirei un serviciu mai mare.

Socialiștii francezi cari se găseau între ei, au strigat, trecând pe bulevardul „Unter den Linden", jos războiul!... Dacă în constrângerea mecanică și în beția primelor lupte, stăpânii absolutiști vor izbuti să înflăcăreze massele până în momentul când moartea și mizeria vor rânji peste tot, iar tifosul va completa opera gloanțelor, atunci toate armatele se vor întoarce în contra guvernanților lor și îi vor întreba: unde sunt motivele voastre pentru aceste mormane de cadavre! Revoluția deslănțuită le va spune: Plecați și cereți grația lui D-zeu și mila oamenilor! Dacă însă vom putea potoli furtuna, popoarele vor striga: Voim să punem stavilă stafiei care iese, din șase în șase luni, din mormânt ca să înspăimânte lumea!...

„Mulțumesc camarazilor germani în numele celor francezi și le făgăduesc: suntem gata să-i sprijinim și de aci înainte, frățește în luptă hotărîtă, în contra raidului lui Atila, al celor avizi de sânge, rămânând credincioși până la moarte!"

Circul se cutremură de strigătele puternice. Opt

mii de oameni părăsesc locurile lor, corpurile lor simțind necesitatea să se întindă în fața avântului ce le stăpânește sufletele.

Acesta-i adevărul! Așa simt ei cu toții. Nu au auzit ei ultimul cuvânt dela sfârșitul cuvântării? Moartea!

Niciodată, vocea de leu a lui Jean Jaurès nu va mai răsuna în fața mulțimii.

*

Parisul are o nouă senzație. De când, acum 20 de ani, cu discuția înverșunată pentru și contra lui Dreyfus, Parisul nu se mai pasionase pentru un alt eveniment în aceiaș măsură ca pentru procesul soției lui Caillaux, fostul premier. Ea împușcase pe redactorul ziarului „Figaro" din răzbunare pentru campania sa politică și, desigur, nu numai pentru acest motiv. Când ultimatum-ul căzuse asupra Europei, așa după cum ar fi căzut o greutate năprasnică asupra unui vis de vară al ei, parizienii ascultau înfrigurați cuvântările acuzatorilor și apărătorilor, iar foile aduceau, înaintea depeșilor din Viena și Belgrad, pe fiecare zi, șiruri de tablouri cari reprezentau atitudinele distinsei asasine. Nu toți știau că urmările politice ale asasinatului lui Calmette și al archiducelui, în cele din urmă, se încrucișează și că achitarea doamnei Caillaux a fost totodată o sentință de achitare de acuzația ce se adusese pacifismului Franței..

Oboseala, deoparte, de alta dorința de a se reculege în vederea evenimentului nou și mai important, determinară opinia publică, iar magistrații erau nevoiți să ție seama de ea; căci frații scandalagiilor din Berlin, treceau acum și pe bulevardele Parisului.

Socialiștii făcură un apel la ai lor să-și strângă rândurile:

„De Sâmbătă se rostogolește o mulțime hipnotizată pe marile bulevarde, strigând: La Berlin, trăiască războiul!... Dacă până astă seară, acești nebuni nu vor fi reduși la tăcere, cauza noastră e pierdută. De aceia, deșteptați-vă și veniți astă seară, la orele 9, în fața clădirei lui „Matin" ca să strigați: Jos războiul!"

In ziua următoare, se lansă un apel care cerea pregătirea grevei generale la Paris. Aceasta a fost o zi istorică, căci astăzi dimineață, se ridică, pentru prima oară, glasul unui socialist, chinuit de scrupule de conștiință cari îl puneau într'o grea dilemă: Patria sau omenirea. Acum șapte ani, putuse să fie încântat de succesul, dobândit prin discursul său, dela Stuttgart. Iată ce spunea atunci: *„Statul major francez a fost dezarmat, din punct de vedere moral, de noi, antimilitariștii; el știe că războiul nu înseamnă altceva decât revolta proletariatului"*. Este Hervé și ceeace susține în cele două articole mari ale ziarului său, este începutul unei crize a Internaționalei, criză a cărei sfârșit peste câteva zile, va decide asupra soartei Europei. Ascultați azi glasul său! Ce îl mișcă? Simțimântul șovăitor al unui suflet problematic? Sau poate credința în invazia germană?

„Cum! Visul nostru frumos despre o grevă generală internațională împotriva războiului, s'a spulberat? Am visat să conducem popoarele contra guvernelor lor, spre a sili pe acestea să facă apel, în conflictele lor, la un tribunal de arbitri. Dar aripele noastre, lovindu-se de cruda realitate, s'au frânt, și noi am căzut pe pământ, fiecare pe pământul patriei sale, cu singurul gând de a o apăra, în acest moment, așa precum au făcut și străbunii noștri, în contra brutalității invazii!... De ar fi un război, spre a apăra un mic popor robit! Dar e vorba de prestigiul Țarului, de onoarea guvernului rus! Rabelais, Voltaire, Victor Hugo, ar isbucni, la aceste cuvinte, în hohote de râs, în mormintele lor. Onoarea lui Nicolae nu suferă ca cineva să se atingă de Serbia. Dar onoarea aliatului n'a prea avut coarde atât de simțitoare, când a gâtuit Finlanda și a robit Polonia și Evreii!... Grupul nostru din Cameră crede că intervenția Rusiei ar putea să mai mărească primejdia, fără a garanta siguranța bietei Serbii. Aceasta ar însemna să ne pretăm la jocul imperaliștilor germani și să simțim cum ceasul lor a sosit!"

„Patria e în primejdie!" strigă el a doua zi. *„Patria revoluției e în primejdie! Aici în Paris, am șters, din imnul Internaționalei, strofa relativă la generali și Internaționala, astfel purificată, nu este altceva, decât Marsilieza pe care străbunii noștri au cântat-o acum o sută de ani!"*

Nu se observă aici întorsături stilistice strălucite și frământările unui suflet neliniștit? *„Patria revoluției e în primejdie!"*

Massele însă se țin încă tari. După convoiurile din Berlin, a fost anunțată, la Paris, o adunare uriașă a confederației „Génerale" care însă, în ultimul moment, a fost oprită, *„fiindcă oratorii vor să discute mijloacele prin care să împiedice mobilizarea!"* Nu cumva este aceasta ecoul vocei lui Wilhelm? Au citit, Domnii republicii, notița imperială? Toate mijloacele ce s'ar pune în calea războiului, sunt oficial oprite. Să nu formați grupuri, pacifiștilor! Risipiți-vă, fraților! Prestigiul nostru e în primejdie!

A doua zi, o foaie din Paris apare cu o ilustrație în care, la stânga este înfățișat împăratul, iar, la dreapta, Poincaré, amândoi aclamați când se întorc în reședințele lor. Dela amândoi, amândouă popoarele mai speră încă și azi pacea.

CAPITOLUL X.

CONCERTUL EUROPEAN

Să ne întoarcem înapoi, în strâmtoarea cabinetelor! Să aflăm şi noi ceeace pe conducătorii statelor îi amărăşte aşa de mult. Găsi-vom aici vre-o mare problemă care să paralizeze inima noastră, vom putea deplânge bietele fiinţe cari se frământă zadarnic cu deslegarea ei şi caută să fugă de urmările ei? Tratativele dintre ele vor desvălui oare probleme grele pe cari numai forţa le poate deslega?

Chiar ceeace se ascunde sub vălul sub care ele lucrează, nu este altceva decât frica reciprocă care a luat proporţii uriaşe, a grupărilor, una de alta. Ceeace îşi spun cele două duzini de domni, unii altora, cari acum cântăresc soarta Europei, nu va fi niciodată tragic, ci, cel mult, trist, niciodată sublim, ci numai ridicol. Niciuna din nenumăratele fiinţe cari, cinci ani mai târziu, după pierderea fiilor şi soţilor lor, faţă cu nenorocirea patriei nevinovate, au căutat mângâiere în cărţile naţiunilor lor şi au găsit-o în conspiraţia drăcească a duşmanului, n'ar trebui să citească acest adevăr internaţional; căci ar blestema pe toţi acei cari i-au răpit cele mai scumpe vieţi, aruncând în prăpastie, împreună cu ele, multe milioane, pentru nimic şi iar pentru nimic; ar deplânge acest dezastru, pricinuit de uşurinţa criminală a câtorva conţi vienezi, de neglijenţa bărbaţilor de stat germani, de aviditatea de putere a Marilor Duci

ruşi, de nervii nestăpâniţi ai verilor încoronaţi — de bărbaţii cari în vina şi lăcomia, în ţintele şi dorinţele lor, în talentele şi în viţiile lor, niciodată nu s'au ridicat deasupra mediocrităţei, ci au fost mari numai într'un singur lucru: în mijloacele ce au ştiut să întrebuinţeze, pentru a înşela şi distruge, prin surpriză, milioane de oameni.

*

Contele Berchtold zâmbi. Invăţase să ascundă decepţia ca şi bucuria sub masca neutralizată a cavalerului. Chiar atunci când caii săi alergau prost, zâmbia în tribună. Tot astfel, nu lăsă pe nimeni să-i citească, depe faţă, impresia penibilă ce-i făcuse gloria armăsarului său, reîntors din Serbia. Şiretul Pasici se recunoscuse învins, regele unei ţări libere se obligase să osândească, în mod public, idealurile unei rase şi naţiuni şi să îndepărteze, după ordinul vecinului ameninţător, pe apărătorii patriei lor. Bărbaţii de stat ai Europei au răsuflat când, în dimineaţa ce urmase ultimei scene din Belgrad, au citit că Pasici s'a supus. Numai Berlinul era prost servit. De două ori fusese, în mod evident, minţit de către aliatul său, căci Berchtold era elevul lui Metternich, iar Bethmann nu era elevul lui Bismarck. Cu intenţia de a induce în eroare, Berchtold ascunse Berlinului *„lipsa de probe"* stabilită de anchetă şi confirmată oficial, făcând să se creadă la Berlin că materialul adunat e *„suficient"* ca să justifice, măcar în parte, în faţa Europei, ultimatum-ul. Tot astfel dăduse, la Berlin, asigurarea că *„Austro-Ungaria nu ar avea de gând să-şi mărească teritoriul său,* ascunzând însă, în acelaş timp faptul că guvernul vienez hotărîse, chiar atunci, împotriva avertizărei lui Tisza, *„micşorarea Serbiei în favoarea altor state".*

Nici aliatul prin ambasadorul său, nici ambasadorul german nu trimiseră cuprinsul întocmai al răspunsului sârb la Berlin şi abia când, după trecerea a douăzeci şi patru de ore preţioase, plenipotenţiarul sârb îl aduse el însuşi la cunoştinţa guvernului german, răspunsul a putut fi predat şi împăratului, la Potsdam. Erau orele 10 seara, când acest act istoric, de importanţă mondială, a sosit acolo.

Monarchul amână citirea.

A doua zi, dimineaţa, citi actul; se minună şi răsuflă ca şi cum ar fi scăpat de o mare greutate. D-zeu l-a scăpat încă odată de constrângerea de a face războl, mâna celui Atotputernic conducând, în mod vizibil, condeiul sârb! Nu e aceasta o dovadă că n'a tremurat de loc? A fost aproape aruncată mănuşa? Viena a biruit, Bucureştiul a fost avertizat şi Sofia încurajată. Incă un gest ca acesta, şi credinţa Nibelungilor a salvat pe bătrânul aliat!

Impăratul notă pe margine: *„Iată o ispravă strălucită pentru un termen de numai 48 ore. Aceasta este mai mult decât s'ar fi putut aştepta! Un mare succes moral pentru Viena; acum cade orice motiv de răsboi şi Giesl ar fi putut să rămâie liniştit la Belgrad! Numai pentru atât n'aşi fi dat ordin niciodată să se mobilizeze!"* *). Intorcându-se către Jagow: Prin tratative s'ar putea lămuri şi ultimele puncte, dar onoarei Austriei trebue să se dea satisfacţie. E absolută nevoie ca Austriacii să încalce pământul străin şi să ia Belgradul ca zălog până la împlinirea condiţiilor. Pe această bază, ar fi gata să mijlocească.

Iată, un om nervos care se teme să pară fricos, având în mână dicţionarul unui ofiţer care face pe grozavul. Un autocrat, obişnuit să stopeze când vrea. Astfel sufletul bolnav al acestui om căruia îi place să pară mai mult decât este, trece repede de la un

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch.

extrem la altul, mânat de impulsivitatea sa, când la amenințare, când la îngăduință. Pus în fruntea unei fabrici, a unei companii sau a unei familii, n'ar avea constanța necesară, iar, ca împărat, n'ar fi putut s'o asigure unui mare imperiu decât prin miniștri destoinici și independenți.

In aceste zile, era cu totul pașnic. Ce se mai găsește, scris de mâna sa, pe marginele albe și răbdătoare ale actelor? Pe marginea unui articol care îi cerea să prevadă atitudinea Rusiei, se găsește nota: *„Nu am putut să presupun că Țarul se va alătura de partea banditilor și asasinilor de regi. De așa mentalitate nu e capabil un German, ea este slavă, sau neolatină"*.

Intre acestea contele Berchtold făcu să se pregătească un așa numit dosar contra Serbiei, care s'ar putea numi și *„Notă explicativă"* sau cu ori care altă numire din dicționarul lui Rococo. Obișnuit cu stilul galant al timpului său, umbra acestui senior iubește astfel de întorsături cari par'că îi desvăluesc prin fereastra cabinetului său viziunea războiului mondial. *„E pentru prima dată dela întemeierea Triplei-Alianțe că se angajează o mare partidă"*. *„Trebue să se menționeze că această observație se face fără nici o intenție ostilă contra Rusiei"*; dar când la urma urmelor toate sunt puse în joc, el mai vorbește despre o ultimă încercare *„de a opri"* războiul european.

Se poate bine gusta acest stil care urmează frumoasele curbe și volute ale palatului lui Fischer, în care nota a fost scrisă și se înțelege ce grijă mare s'a ivit acolo asupra problemei cine să *„predea"* declarația de războiu. Giesl fusese nevoit să plece imediat, expediția prin poștă ar fi fost nesigură, primirea putând fi contestată, iar trimiterea unui parlamentar în ajunul declarației de războiu n'ar fi fost nimerită. In

sfârșit se găsi o cale simplă și inteligentă. La 28 Iulie, orele 11 dimineața, se trimise, o depeșă în franțuzește, prin București la Belgrad:

*„Findcă guvernul regal sârb nu a răspuns în mod mulțumitor la nota ce i-a fost predată, la 23 Iulie 1914, de către plenipotențiarul austro-ungar la Belgrad, guvernul imperial și regal se vede nevoit să poarte el însuși grijă pentru salvgardarea drepturilor și intereselor sale, apelând în vederea acestui scop la forța armelor. Austro-Ungaria se consideră de aceia, din acest moment, ca fiind în stare de războiu cu Serbia**).

Ministrul de externe austro-ungar,
Contele Berchtold

Pentru această primă declarație de războiu, Viena singură, în fața lumei, poartă răspunderea. Căci în aceiași oră în care a sosit la ministerul de externe din Berlin, comunicarea despre acest pas, ce-i drept așteptat, dar care totuși mai putea fi oprit, se trimise aci telegrama către Tschirschky, care după indicațiile împăratului trebuia să *„mijlocească pacea"*. Puține ore mai târziu Berchtold lăsă să se declare la Berlin că și ultima propunere engleză, având de scop mijlocirea păcii, ar fi fost zădărnicită de evenimente, adică de faptele sale. Bethmann însă, telegrafiă către cele patru cabinete: Germania *„se străduiește continu, de a îndupleca Viena la o explicație deschisă cu Petersburgul"*.

Din momentul în care pacea s'a prăbușit la pământ, biruitorul ei *„Contele Berchtold e în foarte bună dispoziție și mândru de numeroasele felicitări cari i se trimit din toate părțile"*. Dar aceste simțiminte de

---

*) Cartea roșie austriacă (vol. I).

bucurie ale contelui au fost numai de scurtă durată; doi ani mai târziu el răspunse la întrebarea asupra situației războiului: *„Lăsați-mă în pace. Războiul a început de mult să mă plictisească!"*

Fierbând de mânie, aproape întreaga presă austriacă, care în ultimile săptămâni nu mai putea să aştepte, aruncă entuziasmul ei în maşina de tipar: Serbia trebue să fie *„călcată în picioare"*.

In această primă zi de războiu a Europei se mobilizează pentru întâia dată şi Dumnezeu. Căci bătrânul monarh *„e conştient de importanța hotărîrilor sale şi le-a luat cu încredere în dreptatea lui Dumnezeu"*. La un interval de două zile îi urmează într'o telegramă a împăratului D-zeul german: *„Unesc rugăciunile mele cu ale tale pentru ca Dumnezeu să ne ajute"* *). Cel rusesc vine al treilea la rând. La el face țarul apel, când vorbeşte cu ambasadorul german, arătând spre cer: *„Numai Cel de Sus mai poate ajuta"*. După aceste trei invocări, Dumnezeu e aproape tot aşa de puțin băgat în seamă ca şi omul: prea adesea iau numele Lui în deşert.

Aşa dar în numele lui Dumnezeu bubue într'o noapte cele dintâiu detunături spre cer. Numai câteva împuşcături, dar ecoul lor nu vrea să se piardă! Europa s'a transformat într'o țară muntoasă: culise peste culise, cu miile, s'au aşezat, în această primă noapte de războiu, între popoare şi nimeni nu poate privi în valea vecinului, aşa de sus se înalță stâncile şi ghețarii dintre oamenii cari în ciuda multiplelor lor limbi, eri încă se înțelegeau aşa de uşor, schimbând între ei marfa şi munca, ideile şi femeile. Europa a devenit o țară alpină şi deaceia ecourile nenumărate ale acestei prime detunături vor avea nevoe de patru ani pentru a se pierde însfârşit.

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

Iți face impresia unui joc de satiri ceeace se petrece după prima împuşcătură sârbă: La 27, când contele Berchtold trebuia să rişte orice ca să amăgească pe împăratul care pregeta să iscălească declarația de războiu, el spuse în expunerea sa arătată şi în scris: *„In urma unui anunț al comandantului corpului IV de armată, trupele sârbe cari se găseau pe vapoarele depe Dunăre, au bombardat eri la Temes-Kubin, trupele noastre, iar la răspunsul nostru s'a născut o hârțuială mai mare. Cu aceasta, de fapt, ostilitățile au început"* *). Din cauza aceasta, Berchtold a adăogat la sfârşitul declarației de războiu: *„Aceasta cu atât mai mult cu cât trupele sârbe au atacat la Temes-Kubin un detaşament al trupelor imperiale şi regale"*. Aceasta era aşa de verosimil încât bătrânul împărat trebui să creadă şi însfârşit iscăli.

Abia obținu contele această prețioasă iscălitură, că se şi grăbi să şteargă din declarația de războiu adaosul cu privire la atacul Sârbilor, atac a cărui verosimilitate ar fi fost greu de controlat şi se scuză apoi la 29, în fața împăratului cu cuvintele: *„Neconfirmându-se ştirile despre o luptă la Temes-Kubin.... am luat asupra mea să elimine z din declarația de războiu, îndreptată contra Serbiei, fraza cu privire la atac"*.

Contele Berchtold a înşelat aşa dar, nu numai pe aliatul său, ci şi pe propriul său împărat, ascunzându-i faptul că un astfel de motiv de războiu nici n'a existat.

*

La Berlin, tratativele erau conduse de ambasadorii Franței şi Angliei. Jules Cambon, scund, cu ochii mici

*) Cartea roşie austriacă (Vol. II).

ca de râs, este omul care știe tot ce se petrece la Berlin, și multe ce se petrec la Paris și mai multe ce se petrec la Londra, de unde fratele său, ambasador acolo, îl informează. Om de lume, fără să fie șovinist, cetățean al Parisului, degajat în cercurile bizantine, Francezului simpatizat îi place prea mult să trăiască aici pentru ca, printr'o atitudine prea dârză, să supere în mod inutil, având de gând să părăsească frumosul palat din piața „Paris", abia după mulți ani. Sir Edward Goschen, colegul său englez, mai rezervat, cu mai multă cultură, mai mult stimat dacât curtat, are aceleași dorinți și amândoi au reușit să aplaneze multe chestiuni.

In aceiaș situație se găsesc și cei doi colegi ai lor din Viena din cari bătrânul domn Dumaine, soarbe atmosfera pe jumătate franceză dela curtea habsburgică cu aceiaș plăcere ca și ambasadorul englez, Sir Maurice de Bunsen, de origină germană, nepotul plenipotențiarului prusian din Londra.

Toți patru, mai cu seamă amândoi Englezii, au în aceste zile misiunea să lucreze ca să se admită propunerile Angliei de a se ține o conferință. Când vienezii au refuzat *„stafia unei conferințe"*, sub pretextul că o astfel de conferință nici n'ar merita alt nume, Grey propuse o convorbire a acestor patru ambasadori, gândindu-se că, adunându-i pe toți la o masă, nimeni nu va mai îndrăsni să tragă nici măcar un foc de revolver.

La Berlin, se prezentă mai întâi ambasadorul englez și nu primi un răspuns care să-l refuze. A doua zi, schimbându-se dispoziția în răstimpul dintre dimineață și după prânz, Jagow zise către Goschen: *„Asta ar însemna să se înființeze un fel de tribunal de arbitri!"* Seara, mai veni încă odată ambasadorul francez, avertizând în zadar pe subsecretarul german cu care, de ani de zile, sta în raporturi bune.

„Sunteți obligați să urmați Austria, peste tot, cu ochii legați? Nu ați luat cunoștință de răspunsul Serbiei?" *).

„N'am avut timp pentru aceasta!"

„Păcat. Ați fi văzut atuncea că Serbia, cu excepția câtorva amănunte, se supune cu totul. Acum ați trebui să sfătuiți Viena să se mulțumească cu aceasta. Sau, poate, vrea Germania răsboi?"

„Știu că D-voastră credeți aceasta. Dar aceasta este cu totul greșit".

Cambon vorbi apoi de răspundere și voind să plece, se întoarse încă odată către German, vorbindu-i cu franchețá, dar mai prietenos de cât vorbise eri Berthelot, la Paris.

„Am avut azi dimineață impresia că a bătut ora destinderei. Lucrați deci la Viena și îndemnați la grabă!. Este așa de important să nu lăsați să se nască în Rusia o părere care ar putea să târască pe toți cu sine".

Trei minute mai târziu, ambasadorul francez era alături de cel englez, la ambasada Angliei, departe numai cu trei case. Acesta îl ascultă, dar cu toate acestea, nu putea să vorbească:

„Despre Anglia gândesc și eu întocmai ca și D-voastră, iubite prietene. Din nenorocire însă nu sunt împuternicit să vă o spun".

*

Punctul tragic: Grey, în fața întrebărei lui Hamlet, neputând da nici un răspuns. Mereu a avertizat el, în aceste zile, pe ambasadorul german, arătându-i grija sa ca Austria să nu tragă cumva cel dintâi foc. Acum, în ziua de 27, sau aproape la ora când a avut loc aceea conversație la Berlin, ambasa-

*) Cartea galbenă franceză.

dorul rus din Londra stăruia mereu pe lângă el să se pronunţe însfârşit:

Berlinul şi Viena cred în neutralitatea Angliei... Dacă ieşiţi însfârşit din rezerva D-voastră, veţi face ca Berlinul şi Viena de frică să dea înapoi".

Grey: *„Churchill a dat ordin flotei noastre să nu îngădue nici un concediu în vederea manevrelor. Nu se înţelege la Berlin acest gest destul de lămurit? Cu toate acestea nu trebue să-l înţelegeţi de loc astfel ca şi cum noi am promite prin el mai mult de cât o acţiune diplomatică!"* *).

După o oră, şezu pe acelaşi scaun, lângă biroul lui Grey, vărul ambasadorului rus, contele Mensdorff din Viena. Grey îi spuse:

„Prima flotă care, din întâmplare, se află la Portland şi ar trebui azi să se împrăştie, va rămâne pe loc. Nu trebue să vedeţi în aceasta o ameninţare! Având-se în vedere posibilitatea unui incendiu european, noi nu putem risipi puterile noastre de luptă în acest moment. De asemenea, nu a sosit nici momentul de a se chema rezervele, totuşi D-voastră puteţi, chiar acum, să deduceţi că suntem neliniştiţi" **).

Penibilă situaţie pentru un ministru care, cu toată voinţa lui cinstită de a menţine pacea, prin rezervele şi prin vorbele sale în doi peri, se face suspect ambelor părţi şi, în cele din urmă, chiar lui însuşi.

*

Petersburg: Englezul se găseşte în aceiaşi dilemă. De la acel prim dejun în trei, duo-ul franco-rus isbise mereu urechile ambasadorului englez. Chiar a

---

*) Britische Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges.
**) Idem.

doua zi, ei şedeau iarăşi câte-şi trei în biroul lui Sasonov.

Sasonov: *„D-voastră nu veţi câştiga Germania pentru pace, dacă nu anunţaţi pe faţă solidaritatea D-voastră cu noi şi Franţa, în această criză în care libertatea Europei reprezintă miza!"*

Buchanan, spunând mereu, contrar sentimentelor sale, numai ceeace era conform instrucţiunilor primite: *„Sunteţi în eroare, dacă credeţi că Anglia ar grăbi pacea dacă ar comunica guvernului german că acesta va avea de furcă cu ea, cu Franţa şi cu Rusia, în cazul când ar sprijini Austria prin forţa armată".*

Paléologue ridicându-se şi arătând, cu un gest într'adevăr francez, spre portretul lui Gorceacov ce se afla în cameră, exclamă: *„Priviţi acolo stimate Sir George! Chiar în această cameră, tatăl bun al D-voastră a demonstrat acestui mare bărbat primejdia germană, în Iulie 1870. Dar acesta a rămas rece. Băgaţi de seamă ca Anglia să nu comită azi greşala pe care Rusia atunci a trebuit s'o plătească scump!"*

Bucnanan răspunse încet, dând din umeri:

„D-voastră ştiţi că aveţi deaface cu un convins pe care totuşi căutaţi acum să-l convingeţi".

Amândoi aliaţii tăcură, străduindu-se să găsească acum un mijloc potrivit pentru îndrumarea pe calea cea mai bună a dezbaterilor, la Londra.

Al doilea grup la Petersburg: ambasadorul german şi austriac, neîncrezându-se unul în altul, erau trataţi de către Sasonov în mod deosebit, după firea fiecăruia. Contele german Pourtalès, cu mutra sa de funcţionar, îi era Rusului nesuferit şi de aceea acesta avea faţă cu el o atitudine mai dârză de cât aceea ce ar fi fost de dorit să fie între mijlocitori. Amabilitatea ungurească a contelui Szàpàry îl făcu să fie, faţă cu acesta, mai politicos de cât era permis

între adversari. De altfel, acestui Rus, îi plăcea să ofenseze fiecare ţară în faţa ambasadorului celeilalte.

Sasonov nu dorea încă răsboiul pe care, după apreciere, l-ar fi putut provoca oricând, dar intransigenţa puterilor centrale îl irită atât de mult încât îl târî la cuvinte ofensatoare la adresa Germanilor.

„Ura D-voastră contra Austriei vă orbeşte" *), zise ambasadorul german.

„Ura nu corespunde caracterului meu, domnule conte. Şi faţă cu Austria, nu nutresc ură, ci dispreţ. Noi cunoaştem planurile mari ale Austriei. Ea vrea mai întâi să înghită Serbia, apoi vor veni Bulgarii la rând până, însfârşit, ne vom pomeni cu ea la Marea Neagră!"

„Ştiţi, Excelenţă, că e vorba numai de o expediţie de pedeapsă, Austria negândindu-se de loc la cuceriri".

Două zile mai târziu:

„Trebue să interveniţi la Viena. Ajutaţi-ne să găsim o punte de trecere, zise Sasonov.

„Şi în timpul acesta aveţi de gând să faceţi pregătiri?" întrebă Pourtalès.

„Oarecari pregătiri, da, pentru a nu fi surprinşi, mobilizare însă, nu! Am hotărât să aşteptăm până când Austria va lua în contra noastră o atitudine duşmănoasă".

„In modul cel mai stăruitor, trebue să vă atrag atenţia că astfel de măsuri sunt primejdioase, ele putând, uşor, provoca contramăsuri".

Cu aceste cuvinte contele Pourtalès a nimerit spiritul răsboinic mai bine decât credea. El a prezis viaţa particulară, voinţa vegetativă şi răzbunarea acestei formidabile şi meşteşugite maşini care, în cele din urmă, va scăpa din mâinele constructorilor ei.

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921.

Totodată a indicat, în special, maşina rusească care, mai colosală şi mai grosolană, peste câteva zile, se va pune în groaznică mişcare odată cu cea germană, pentrucă conducătorii lor au apăsat butonul. Contele Pourtalès, junker şi ofiţer, a condamnat sistemul căruia îi serveşte. Sasonov revenind, zise a doua zi la 27):

„N'ar consimţi Austria să-şi modereze, ca formă, cererile sale?" *).

„Nu vă pot deschide nici o perspectivă, dar vă sfătuesc să vă adresaţi direct la Viena, dacă din conversaţiile D-voastră cu contele Szàpàry, au rezultat speranţe pentru D-voastră!"

Cititorul va răsufla uşurat: Insfârşit *„direct!"*

Pe când Europa tremura pentru soarta milioanelor de oameni, cabinetele sale nu vorbeau direct. Nu era vorba de răspunsuri, tratative, primejdii, şi de război, ci numai de note, convorbiri, încurcături şi de manifestare de forţă. In aceste încăperi neaerisite, nimeni nu se gândea că dările de seamă asupra unor astfel de tratative nu făceau altceva, decât să înşele popoarele şi să întunece frunţile, chiar ale acelora cari tratau.

Acum Sasonov era gata să reia ideia germană, căci era a sa proprie. In cazul acesta însă, şi-ar fi slăbit poziţia sa faţă cu Viena căci adoptând ideia germană, s'ar fi apropiat, la jumătatea drumului, de Viena. Totodată însă, a câştigat în ceeace priveşte poziţia sa faţă cu Anglia, arătând prin aceasta că se poate face treabă bună şi fără Grey. Telegrafiază numaidecât la Viena.

Sasonov vorbind acum politicos cu Ungurul şi arătând în mod mincinos simpatii pentru Austria, reluă ultimatum-ul şi, dupăce Ungurul declarase ofi-

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921, pag. 339.

cial că nu este *„autorizat să discute și să interpreteze acest document"* *), socotindu-se deci ca nespus ceeace va spune, ei discutară, ca doi specialiști pricepuți, cererile Vienei către Serbia. Șapte din ele, Rusul le socoti acceptabile, iar, pentru celelalte trei, propuse modificări și încheie:

„Pe scurt, nu e vorba aici, în definitiv, de altceva de cât de cuvinte!"

Sasonov care, în această oră, nu știa încă că Serbia se supuse, voia să răpească Vienei deplinul *„succes diplomatic"* (răsbunare pentru Buchlau!) și se declară, la sfârșit, *„foarte încântat"* de convorbirea avută cu adversarul.

— Numai trei puncte? gândiră amândoi și telegrafiară la Viena. Sasonov, având decretul de mobilizare în buzunar, se simți tare. Abia acum citi el răspunsul Serbiei și necăjindu-se că Austria și Serbia încep să se înțeleagă și singure, observă totodată că e vorba în definitiv numai de două puncte. Aceasta îi întărește și mai mult speranța că va putea obține repede consimțimântul Vienei. Toți se declarară încântați de această nouă și directă cale a tratativelor care acum se deschidea. Grey o numea *„mai bună decât căile sale proprii"*.

Dar ei nu știau că Berchtold al cărui ambasador în momentul acesta apucase la Petersburg calea bună a înțelegerei, în același moment compunea declarația de război către Serbia pentrucă voia războiul cu orice preț.

*

E cu putință ca Viena să fi așteptat în zadar, pentru a șasea oară, vre-un pretext în contra Serbiei? Nu! In cursul acestor zile, toate propunerile

*) Cartea roșie austriacă 1919 pag. 73.

ori de unde ar veni, sunt respinse în mod sumar. Putem să le înșirăm. Sunt patru la număr: Propunerea Rusiei, de a se prelungi ultimatum-ul. Prima propunere a lui Grey, de a se convoca o conferință. Acum e respinsă în mod categoric propunerea Rusiei de a se admite o *„discuțiune"*. Când, în sfârșit, Sârbii trimiseră vorbă că ei ar primi poate și ultimele două puncte, Berchtold le răspunse că, în cazul acesta, ar rămâne în restanță mai multe semne de întrebare, întrucât Austria, după declarația de război, ar pune alte condiții, decât înainte.

Dacă Viena este o fortăreață, atunci nu ne rămâne decât să bombardăm mai întâi fortul Berlin, era părerea străinilor. Nu se va putea cuceri nici acesta? Iată, atitudinea Berlinului față cu propunerile de mijlocire:

Prima propunere: Când ambasadorul rus ceruse o prelungire a termenului, a fost mereu purtat cu vorba, pentru ca, la ora scurgerii acestui termen, Jagow să poată să zică:

„Mi-e teamă că e prea târziu,,'

„Așa dar, Austria este hotărâtă la război impotriva Serbiei?"

„Nu e vorba de război. E vorba de o expediție de pedeapsă într'o afacere locală".

Englezului, care propusese, din ordinul lui Grey, aceiași prelungire a termenului pentru Serbia, îi răspunse Jagow că a expediat propunerea *„imediat"* (dimineața la 10), la Viena ambasadorului său, cu ordinul să vorbească cu Berchtold în privința aceasta. In realitate Jagow a trimis telegrama lui Tschirschky, după prânz la ora 4, știind că termenul se împlinește la ora 6, iar Berchtold aflându-se la Ischl, orice modificare nu mai era cu putință.

A doua propunere: Grey invitase Germania la

o conferinţă. Berlinul însă declară că *„nu poate izbi braţul aliatului"*.

A treia propunere: Rusia se rugase ca să se stăruiască la Viena ca aceasta să consimtă la discuţiuni directe. Jagow primi aceasta cu răceală, în realitate însă o respinse cu cuvintele: *„Noi nu putem, în nici un fel, să exercităm o presiune asupra Austriei"*.

A patra propunere: Grey propusese, de data aceasta, de a se face, din răspunsul sârb, baza unor trative. Bethmann întoarse foaia încoace şi încolo. Penibil! Ce să facă în această încurcătură? Dădu instrucţii ambasadorului austriac încât acesta putu, uşurat de o greutate, să telegrafieze la Viena:

„Guvernul german asigură în modul cel mai precis că nu se identifică, în nici un fel, cu propunerile făcute, opunându-se chiar hotărât ca ele să fie luate în consideraţie şi dacă el totuşi le trimite mai departe, face aceasta numai pentru a ţine socoteală de rugămintea Angliei" *).

El mai adăogă: *„că Germania, faţă cu fiecare cerere a Angliei, îi va declara în modul cel mai categoric că nu va sprijini, în nici un fel, asemenea cereri de intervenţii faţă cu Austro-Ungaria"*. Dar ceeace simţia şi gândea Bethmann atunci, la 27, ne arată comentarul pe care l-a telegrafiat, la miezul nopţii, la Viena.

La acea oră începuse adică să se limpezească, în sfârşit, privirea domnilor din Wilhelmstrasse şi anume din cauza unei noui telegrame alarmante, trimisă de Lichnowschy: *„Dacă, în aceste împrejurări, se va naşte vre-un război, Anglia va fi în contra noastră"*. Acum, în sfârşit, începuse şi Bethmann să înţeleagă primejdia sprijinului acordat orbeşte lui Berchtold. In loc însă să procedeze energic, el se mulţumi să

*) Cartea roşie austriacă. Vol. II pag. 68.

telegrafieze ambasadorului său la Viena numai atât: după respingerea propunerei unei conferinţe, e cu neputinţă *„să se respingă din capul locului această inspiraţie engleză"* *), fără *„a fi consideraţi de întreaga lume că suntem adevăraţii agitatori ai războiului... Aceasta ar face imposibilă propria noastră situaţie în ţară, unde trebue să avem aparenţă că suntem forţaţi a face războiul... Din cauza aceasta nu putem refuza rolul mijlocitorului... cu atât mai mult cu cât Londra şi Parisul presează mereu asupra Petersburgului"*.

„Trebue să avem aparenţa" — ce floare parfumată a diplomaţilor, cât timp ea înfloreşte la umbra cifrelor. Ce putredă însă, când istoria defrişază pădurea şi o scoate la lumină! Când Bethmann trimise propunerea engleză cu astfel de indicaţii, ce nu mai permiteau nici o îndoială, că îndemna Viena la respingerea ei, crezuse să creeze un document istoric pentru Germania. Cinci ani mai târziu însă, când ziarele reapărură, acest document se transformase într'un document istoric contra lui Bethmann. Şi când, a doua zi, chiar paşnicul împărat Wilhelm îl rugase stăruitor să intervie pe lângă Berchtold, ca acesta să se mulţumească cu un *„zălog al pumnului"*, Bethmann sfârşi instrucţiile date Vienei cu aceste cuvinte istorice:

„E vorba numai să se găsească o modalitate care să facă posibilă realizarea ţintei, urmărită de Austro-Ungaria, de a se paraliza nervul propagandei pentru Serbia-Mare, fără a deslănţui, în acelaşi timp, un război mondial, iar dacă acesta, în cele din urmă, nu ar mai fi de evitat, să facem cât mai favorabile pentru noi condiţiile în cari el s'ar purta" **).

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 277.
**) Idem pag. 329.

Dacă aceasta constitue o nebunie, totuşi trebue să mărturisim că nu este lipsită de metodă. Nicăeri nu poate să iasă mai bine la iveală uşurinţa mediocră decât din această frază birocratică a unui cancelar care, ce-i drept, nu doreşte războiul precum îl doresc generalii dar îl vede apropiindu-se şi totuşi, chiar după convertirea hotărâtă a împăratului său, nu mişcă nici o mână ca să-l oprească, gândindu-se numai cum ar putea, în mod îndemânatic, să arunce, în faţa lumii, vina depe umărul său, *„dacă, în cele din urmă, un război mondial nu ar mai putea fi evitat"*.

*

La Zarskoje Sselo, domnea dispoziţie războinică. Tăcerea Austriei şi răspunsurile şovăitoare ale Berlinului avură drept urmare că stăruinţele generalilor se puteau face acum în toată libertatea. Sasonov, văzând că nu este supărat de nimeni, crezu că nu mai trebue să întârzieze şi, bizuindu-se pe faptul că generalii încă de 8 zile luau măsuri de pregătire, îi fu uşor să treacă chiar la mobilizare, şi anume în guvernămintele sud-estice: Moscova, Kiew, Odesa şi Kazan. Cutia Pandorei se deschisese, ce-i drept puţin la început, dar cine mai putea s'o închidă iarăşi! Generalii sunt gata. Chiar eri au luat, unui vapor german, aparatul de radio, iar azi l-au dat înapoi, în urma plângerei echipajului.

In această dispoziţie, căzu depeşa împăratului. Ea fusese solicitată, în mod particular, de trei zile, dar nu fusese trimisă. Abia ieri, când împăratul voia să dea înapoi, iar Bethmann voia să aibă o Rusie vinovată, el prezentă Domnului său o schiţă a acestei telegrame, motivând-o în acelaşi timp. Impăratul făcea apel, în această depeşe, la ajutorul Ţarului, ca împreună să aplaneze conflictul, deoarece amândoi ar avea motive să pedepsească asasinatul unui prinţ.

Generalul Chelius întâlnind pe prinţul Trubetzkoi care servea la curte, acesta îi zise (la 29): *„Slavă Domnului, a sosit o depeşe a împăratului D-voastră! Dar mă tem că e prea târziu!"* *).

Chelius: *„Atunci nu trebue să vă miraţi, dacă mobilizarea D-voastră va fi urmată de o mobilizare a puterei armate a Germaniei"*.

Trubetzkoi se îngrozi şi zise că trebue să plece la Peterhof. Chelius, dotat cu ureche fină, îşi însemnă impresia *„că aici s'a mobilizat de frica evenimentelor ce ar putea să vină, fără nici o intenţie agresivă, şi acum toţi se sperie când văd ce au făcut"*. Această concluzie, foarte justă din punct de vedere psichologic, explică atitudinea rusă din cursul acestor zile, fără a ridica, la drept vorbind, o acuzaţie în contra ei şi câştigă în însemnătate, fiindcă vine din partea unui general german, fiind confirmată şi de împăratul german cu *„just, aşa este"*. Totodată ea ne dă cea mai bună explicaţie a psichozei cabinetelor europene. Chelius găseşte, prin această concluzie, încă înainte de a isbucni războiul, formula pentru frica tuturor de toţi, pentru uşurinţa câtorva puţini cari deslănţuesc un război ce se putea evita şi pentru necesitatea unei instanţe la care Europa să poată să facă apel, când bărbaţii ei de stat, la un moment dat, îşi pierd nervii.

Incă la 30, Europa mai putea să fie salvată. Toate puterile recunoscuseră dreptul Austriei de a da Serbiei o lecţie şi de a putea ocupa, pentru un timp oarecare, părţi din ea, drept garanţie pentru efectuarea unor cereri ce nu atingeau suveranitatea Serbiei. Berchtold care promisese cabinetelor aceasta, în realitate însă dorea să distrugă Serbia, dădu în mâna adversarilor mijlocul de a demasca Austria. In ace-

---

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 446.

lași timp el zâmbea către toți, înșelând, în felul acesta, atât pe aliat cât și pe dușman. In cele din urmă îl desgustă și pe Bethmann, așa încât acesta isbucni la 29, față cu Tschirschky, într'o eșire violentă, spunând:

„Văd că atitudinea guvernului vienez... este din ce în ce mai stranie. La Petersburg, declară că este cu totul desinteresat în ce privește cuceriri de teritoriu, iar pe noi ne lasă cu totul nelămuriți asupra programului său. Roma caută s'o expedieze cu vorbe goale în privința problemei compensației, iar la Londra, contele Mensdorff dăruește Bulgariei și Albaniei părți din Serbia, punându-se în contrazicere cu declarațiile solemne dela Petersburg. Din aceste contraziceri eu trebue să trag concluzia că guvernul din Viena face, față cu noi, un secret din planurile ce făurește, spre a se asigura, pentru toate cazurile, de sprijinul german" *).

Acest sistem de minciuni vieneze oferi Rușilor, gata de război, pretexte bine venite spre a încătușa și mai bine pe slabul lor domnitor.

Țarul, deși multe săbii zăngăneau în jurul lui, era cel mai pașnic om din lume. Ar voi să dea înapoi ca și împăratul și o presimțire îl făcu să-i telegrafieze după miezul nopței, la 29: *„Prevăd că foarte curând voi cădea sub presiunea exercitată asupra mea"*.

E mișcătoare sau ridicolă această frază în care cel mai puternic monarh din lume, ultimul autocrat pe care îl cunoaște istoria, își mărturisește neputința sa? N'a observat primitorul depeșei care râdea de această slăbiciune, cât de mult situația sa se asemăna cu aceea a vărului său? In seara aceleași zile, Țarul indică calea cea mai înțeleaptă: *„Ar fi recomandabil*

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 337.

de a supune problema austro—sârbă conferinței de la Haga... Al tău iubitor Nichy" *).

Curând va intra și regele Angliei în cercul electric al telegramelor și vom avea prilej să vedem cei trei veri încoronați cari își zic Georgie, Willy și Nichy, la intrarea catastrofei mondiale. Moștenitorii unor familii puternice altădată, din cari, la sfârșitul războiului, unul a fugit, iar al doilea a fost împușcat într'o pivniță.

Când Ungurul părăsi, la 28, biroul lui Sasonov, el întâlni în anticameră pe Francez. Acesta îl întrebă:

„Aveți știri mai favorabile din Viena?"

Nimic nou. Roata a început să se învârtească".

Iarăși acuză unul Europa, fără să știe. Ungurul plecă. Germanul veni. Francezul îi ținu în anticameră o cuvântare searbădă, dar Germanul răspunse: *„Chem pe D-zeu ca martor. Germania are simțiminte pașnice. Istoria va dovedi că buna dreptate este de partea noastră, conștința noastră neavând să-și reproșeze nimic"*.

„Am ajuns așa de departe ca să facem apel la istorie?"

„Nu putem și nu vom părăsi pe aliatul nostru!"

Francezul lăsă pe German să intre înaintea sa la ministru. Afară însă Englezul zise către Francez:

„Situația s'a mai înrăutățit... Nu mă mai îndoesc că Rusia va intra în conflict. Tocmai l-am implorat pe Sasonov să nu se permită de a se lua măsurile militare pe cari Germania le-ar putea socoti ca o provocare. Trebue să se lase în seama guvernului german întreaga răspundere și inițiativă a atacului. Opinia publică engleză se va familiariza numai atunci cu ideia participărei la război, când atacul, în mod

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 336.

sigur, ce nu mai permite nici o îndoială, va porni din partea Germaniei... Vă conjur să vorbiți, în acelaşi sens, şi cu Sasonov!" *).

Nu exprimă, azi la prânz, la Petersburg, acest Englez absolut aceleaşi idei, nu le exprimă el cu aceleaşi cuvinte, precum cancelarul german le va telegrafia astă seară la Viena? Rolul celui atacat: Idealul tuturor diplomaților războinici din Europa! Medicii s'au enervat unii contra altora timp de opt ani şi opt zile, iar acum cu toții abandonează pacea şi mai pilesc încă diagnosticul pentru ca, la examinarea cadavrului, să arate că au avut dreptate.

Acum intră la Sasonov, ca cel din urmă, prietenul său, Francezul. Il găsi enervat, află amănunte şi-l avertiză:

„Cea mai mică imprudență din partea D-voastră ar face să pierdem conlucrarea Angliei!" **).

Sasonov: *„Ştiu. Dar statul nostru major este nerăbdător şi îmi dau cea mai mare osteneală să-l opresc".*

In cursul zilei următoare, Viena respinse *„discuțiunea"*, definitiv. Acum Sasonov voi să mai facă ceeace se mai putea face. Primi ambasadorii, unul după altul:

Mai întâi vorbi înțelepțeşte cu Ungurul care îi sfătuise pe cei din Viena să fie mai îngăduitori şi care acum aici avea să joace cel mai penibil rol.

Rusul: *„Vom mobiliza în parte, azi, dar aceste trupe nu sunt destinate să năvălească asupra D-voastră. Ele vor sta numai gata, cu puşca la umăr. E o măsură de precauțiune, de oarece Austria are o distanță înaintea noastră şi, pe lângă aceasta, poate să mobilizeze mai repede"* ***).

---

*) M. Paléologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges, pag. 30.
**) Idem pag. 32.
***) Cartea roşie austriacă. Vol. IV. Pag. 29.

Ungurul: *„Totuşi, aceasta va produce la noi cea mai adâncă impresie".*

Rusul linişti încăodată. In timpul acestui *„schimb de idei confidențial"*; telefonul: Belgradul bombardat! Dintr'odată Sasonov se transformă şi violent se întoarse către ambasador:

„Țarul are foarte multă dreptate. D-voastră voiți numai să câştigați timp cu aceste tratative şi bombardați acum un oraş lipsit de apărare! Ce mai voiți, în definitiv, să mai cuceriți, când ați pus mâna pe capitală! Ce să mai discutăm, când D-voastră procedați astfel!"

Se aude sbârnăitul motoarelor armatei? In trei formidabile garaje, stau ghemuiți şofeurii pe maşinele lor uriaşe, apasă butonii motoarelor ca să înceapă să sbârnie, aproape în acelaşi timp, în trei oraşe mondiale. Cine sbârnie cu câteva ore mai înainte, aceasta poate să intereseze doar numai pe câtiva istorici cari vor să salveze pe bărbații lor de stat, din punct de vedere național. Cunosc ei pe Hamlet? „In sine nimic nu este nici bun, nici rău, numai gândirea le face sau una, sau alta".

*

Fața cu ambasadorul german, Sasonov e azi mai liniştit, căci eri a fost ciocnire, rezervă, împăcare, îmbrățişare rusească, *„rezolvându-se incidentul"*. Azi: *„Progresarea măsurilor de mobilizare rusă ne-ar sili la mobilizare şi atunci războiul mondial n'ar mai putea fi oprit"* *).

Sasonov: *„Voi raporta Maiestății Sale"*. După German, urmă Englezul, căruia Sasonov, revenind la propunerea lui Grey, îi recomandă grabă.

Peste tot merg paralel două curente, opuse unul altuia: generalii Europei, dând pinteni miniştrilor ca

---

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921 pag. 342.

să alerge mai repede şi să ajungă mai devreme decât adversarul, miniştrii Europei trăgând pe generali de hăţuri ca să nu ia vânt, amândouă aceste specii de puternici fiind în acelaşi timp şi cal şi călăreţ. Oftatul pe care îl scotea Sasonov, când vedea cât de mult trebue să se opintească ca să oprească statul său major, Ţarul tuturor Ruşilor l-a transmis prin sârmă împăratului care însă, faţă cu fiul său, şi-a ascuns acelaşi oftat, iar premierii tuturor acestor patru ţări l-au scos şi ei poate, la aceiaşi oră. Căci dacă un cal a stat atât de mult în grajd, încât aproape a uitat să alerge, atunci se întâmplă că, punându-i-se frâul şi şeaua şi întorcându-l spre uşă care începe să scârţie, s'o lovească cu copita ca s'o deschidă cu forţa. Dar întrucât priveşte aceasta pe oamenii liniştiţi cari stau afară şi nu vor să fie doborâţi la pământ?

Azi, consiliul de război din Petersburg confirmă oficial mobilizarea contra Austriei, şi anume începutul secret al mobilizărei generale, deoarece cea parţială este *„imposibilă din punct de vedere tehnic"*.

Aici începe conflictul ale cărui motive, până acum, ar fi putut să fie examinate şi cântărite, să treacă într'o stare psichopatică. De aci înainte, numai în mod arbitrar, se poate face o deosebire între provocaţi şi provocatori. De cuvântul *„tehnic"* s'au speriat atunci miniştrii, după cum azi se sperie istoricii.

Uniforma a stabilit o teorie a ştiinţei strategice secrete pe care tu nu trebue s'o înţelegi, dar pe care trebue s'o crezi, iar mulţimea murmura: Credo, quia absurdum est.

*

Numaidecât Ţarul, întotdeauna preocupat, ca şi Impăratul, să înlăture efectul hotărârilor sale energice, trimise vorbă ambasadorului german că ordinul de mobilizare nu este un act duşmănos, îndreptat în contra Germaniei. In această asigurare nu se ascun-

dea nici o intrigă a generalilor, ci ea era mai mult o măsură de siguranţă a Ţarului, impusă de propria sa frică. Penibilă era situaţia generalului care trebuia să execute acest ordin. Ocolind pe ambasador, el invită pe ataşatul militar german.

Maiorul german care de altfel întotdeauna răspundea prompt unei invitaţii şi apărea în uniformă, vorbea ruseşte. Azi el veni în civil, cu o oră mai târziu, şi zise franţuzeşte:

„Ştim precis că mobilizarea D-voastră se execută".

„Pe cuvântul meu de cavaler, că D-voastră greşiţi".

„Nu mă îndoesc, dar noi avem dovezi ce nu ne pot înşela".

„Doriţi, în scris, cuvântul meu de onoare?"

„Nu, Vă mulţumesc".

„Atunci, vă repet: la această oră n'a fost ridicat nici un singur om şi nici un singur cal".

La această minciună de cavaler, Rusul se crezu îndreptăţit, căci mai avea încă în buzunar ucazul Ţarului. (Un ofiţer de stat major care alături ascultase tot, confirmă aceasta în întregime, dar cu nostima nepotrivire că ucazul, în timpul acesta, *„a stat pe masă"*).

Această hârtie purta sub cuvântul Nicolae, numele celor trei miniştri, adică: al războiului, al marinei şi al celui de interne, pronunţând *„mobilizarea generală"*.

Ambasadorul britanic din Berlin a confirmat atunci, *„că, pe când împăratul german, conformându-se rugămintei Ţarului, a stăruit la Viena, Rusia mobiliza"*. Ar fi mai bine să zicem că, pe când Ţarul şi Impăratul, amândoi împreună, căutau să evite mobilizările, Ianuschievici şi Moltke, amândoi împreună, lucrau pentru ele. Totuşi rămâne fapt că Rusia a mo-

bilizat întregul său imperiu înaintea tuturor celorlalţi.

Cu toate acestea însă, militarii ruşi nu biruiseră încă, Wilhelm II, căzând iarăşi între spiţele roţei. Seara, Ţarul desfăcu o nouă telegramă a împăratului în care acesta garanta, cu cuvântul său, pacea, dacă Ţarul ar anula mobilizarea sa. Inrâurit de soţia sa suferindă şi accesibilă sugestiei, la spatele căreia şedea Rasputin ca vrăjmaş al războiului, se simţi uşurat de a avea un argument contra generalilor săi. El se puse în legătură cu ministrul său de război. Suchomlinov, absorbit de operaţiile mobilizărei, auzi prin telefon vocea stăpânului său care îi citea telegrama şi care însă — în privinţa aceasta există două versiuni — evident nu putea să se hotărască să-i dea un ordin direct, ci se mulţumi numai să-l întrebe stăruitor: *„E într'adevăr imposibil de a opri mobilizarea?"* *).

„Cu neputinţă. Mobilizarea nu se poate înfrâna şi nici nu i se poate apoi da drumul ca unei trăsuri... Binevoiască Maiestatea Voastră să ceară raportul şefului statului-major!" **).

Minunat de clar ne apare aici mentalitatea unui ministru de război pentru care e mai înspăimântătoare dezordinea unei mobilizări reduse decât războiul însuşi. Aceleaşi simţiminte le vom găsi curând la colegul său german. Infrigurate clipe. După câteva momente se sună iarăşi: Ianuşchievici, şeful statului-major.

„Ceva îngrozitor! Tocmai m'a chemat Ţarul, spunându-mi ca să reducem mobilizarea generală la una parţială! I-am răspuns că este imposibil din punct de vedere tehnic. El însă a stăruit. Se zice că împăratul german i-ar fi garantat cu cuvântul său de onoare. Ce să fac?"

---

*) Suchomlinow: Erinnerungen. pag. 369.
**) Jagow: Ursache und Ausbruch des Weltkrieges.

„Să nu faceţi nimic!"
„Slavă Domnului!"

Astfel a fost mobilizat, de fapt, în noaptea dela 29 spre 30 Iulie, întregul imperiu rus. Cât de pline sunt aceste nopţi de vocile de stafii ale fricei, ale minciunelor şi ale soartei, plutind prin încăperile luminate ale ministerelor, din toate capitalele continentului!

In dimineaţa următoare, ambasadorul german veni la Sasonov, întrebând sub ce condiţii Rusia ar voi să demobilizeze. Dezbateri. Insfârşit ministrul scrise un concept care atenua ultimatum-ul. Conceptul merse la Berlin, unde rămase o formulă. Căci acolo se socotea numai cu numere, nu cu mărimi. Ministrul plecă apoi la stăpânul său.

Cabinetul Ţarului era la Peterhof. Ferestrele mari dela primul etaj permiteau priviri asupra întinsului golf Finlandic. Două mese încărcate cu hârtii, câteva tablouri cu scene războinice, fotolii de piele, formau mobilierul destul de simplu. Zilnic apărea aci, ca un spirit rău, Ianuschievici, mâna dreaptă a brutalului Mare Duce şi unchiu al Ţarului, Nicolae Nicolaievici. Sasonov venea numai odată pe săptămână. Azi, după prânz, e în 30, el citeşte, stând înaintea Ţarului, noua telegramă a împăratului german: Dacă Rusia mobilizează contra Austriei, el n'ar mai putea să mijlocească. Sasonov pune telegrama pe birou:

„Nu mai putem evita războiul, Germania sustrăgându-se, în mod evident acţiunei de mijlocitoare, căutând numai să câştige timp. In aceste împrejurări, nu cred ca Maiestatea Voastră să mai întârzieze de a emite ordinul pentru mobilizarea generală".

Ţarul, palid cu vocea întretăiată:

„Gândiţi-vă la răspunderea pe care o iau asupra mea, în urma sfatului D-voastră! Gândiţi-vă că e vorba să se trimită la moarte mii şi mii de oameni!"

„Nici conştinţa Maiestăţei Voastre şi nici a mea nu vor avea să-şi reproşeze ceva, dacă va isbucni războiul. Maiestatea Voastră şi guvernul Maiestăţei Voastre vor fi făcut tot ce se poate imagina, spre a cruţa lumea de această grozavă încercare. De aci înainte trebuie să ne gândim la siguranţa imperiului, căci războiul va isbucni tot la ora fixată de Germania".

Pentru această convorbire i-a trebuit ministrului *„o oră întreagă".* Insfârşit Ţarul zice cu ton hotărât: *„Aşa dar, Sergiu Dimitrievici: telefonaţi şefului de stat-major că dau ordinul pentru moblizarea generală".*

Sasonov se închină, se duce în vestibul unde era telefonul şi transmite lui Ianuschievici, ordinul. Apoi Ţarul iscăleşte ucazul către Senat. Şeful statului-major presimţind o a doua revocare a acestui ordin din partea imperialului său stăpân, rămâne, în înţelegere cu Sasonov, pentru această zi, inaccesibil. Totodată au grije amândoi să strice ordinea mobilizărilor şi s'o comunice, astfel falşificată, la Paris şi Londra.

*

Cu o zi înainte ca Rusia să se hotărască din punct de vedere militar, Anglia avertiză şi ameninţă încăodată în două direcţii.

Benchendorff, *„cu privirea sa pătrunzătoare pentru oameni şi lucruri",* ale cărui rapoarte asupra lui Grey se citesc ca nişte buletine despre dispoziţiile unei mari curtezane, simţi cum momentul decisiv se apropie. Lichnowsky trebuia, în fiecare zi, să apere îndărătnicia Vienei pe care de altfel o condamna, iar la Petersburg trebuia să sfătuiască la o mijlocire pe care la Berlin nu putea s'o impună.

Dar refuzul continuu al Vienei a înlesnit o schimbare de atitudine a cabinetului englez, pe care acesta numai în parte o dorea. Grey care timp de cinci zile

rezistase ispitei de a grăbi poate un război, dacă s'ar afişa, în mod ameninţător, pentru una din părţi, război pe care el tocmai prin această ameninţare ar vrea să-l oprească, crezu că mai găseşte încă o salvare în acest dubios mijloc. La aceiaşi oră la care, în Petersburg, generalul rus, arătând spre ceas dădu maiorului german cuvântul său de onoare perfid, la Londra, secretarul de stat englez zise către ambasadorul german:

„Situaţia se încordează din ce în ce mai mult. In nici un chip Viena nu poate fi convinsă. Noi am tratat în mod prietenos, ca întotdeauna decând sunteţi aici. Dar eu nu vă pot înşela. Cât timp conflictul se mărgineşte numai la Austria şi Rusia, noi putem sta deoparte. Dacă însă Germania şi Franţa ar fi târâte, atunci Anglia ar trebui, după împrejurări, să ia hotărâri repezi" *).

— Mai mult nu pot să spun, gândi Grey. Poate că acum vor crede şi domnii din Berlin. Spre a merge la sigur, el a înştiinţat, cu o oră mai înainte, pe Francezul Cambon despre acest pas, dar a adăogat: *„Nu trageţi concluzii definitive din ordinul dat flotei noastre! Anglia nu este azi absolut de partea Franţei ca la Maroc, căci atunci se părea că D-voastră sunteţi direct ameninţaţi de Germania. Anglia nu are nici o obligaţie. Aceasta trebuie să vă o repet".*

In aceiaşi seară aflară cabinetele din Paris şi Petersburg, din Berlin şi Viena, despre această atitudine a Angliei. Pe lângă aliaţii săi, Grey avu cu avertismentul său un succes deplin, pe când ameninţarea sa produse pe lângă adversari numai pe jumătate din succesul dorit. Parisul, Petersburgul şi Berlinul, se simt destul de nesiguri ca să se oprească; Viena însă rămâne, în aceiaşi uşurinţă revoltatătoare, hotărâtă

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 368.

de a lichida întreaga sumă depe acceptul în alb german.

*

La Berlin, dispoziţia s'a mai posomorât astăzi: se observă că lucrurile iau o înfăţişare serioasă prin mobilizarea Rusiei. Jena ce pusese stăpânire pe sufletele cari nu voiau să recunoască propriile lor greşeli, se transformă în mânie şi se îndreptă în contra Vienei.

Cel mai mult, se sperie Impăratul. Nu revenise el, oprind aşa dar toate urmările atitudinei sale de altădată? Când citi într'un raport despre greaua răspundere pe care şi-o ia Austria asupra sa, scrise alături: *„Aceasta a fost grija ce m'a stăpânit când am citit răspunsul sârb"* *). Când ajunse, în raportul acela, la pasagiul unde era vorba despre speranţa că *„Impăratul va da Austriei binevoitorul sfat de a nu întinde arcul prea mult"*, scrise: *„Acestea sunt fraze ca să se arunce răspunderea asupra mea"*. Iar la sfatul de a lăsa să decidă arbitrii de la Haga, puse numai cuvântul: *„Imbecilitate"*. In această privinţă, de şapte ani, nu şi-a schimbat părerea sa.

Seara se ţinu un consiliu de coroană la Potsdam. Miniştrii şi generalii şedeau în jurul mesei. Se hotărî mobilizarea numai în cazul unei mobilizări generale ruseşti, fără însă a o declara încă. Părerea Ţarului de a face apel la Haga, a fost ignorată, fiindcă mobilizarea sa închisese aproape această cale. Dar ce se întâmplă cu Anglia? Răbdare. In această seară, Bethmann îşi va arăta bravura sa de maestru.

In aceiaşi noapte sosi de la Londra avertismentul lămurit, care atunci când a fost comunicat de ambasador, n'a fost crezut. Spaimă de moarte! Aşa dar, totuşi! Ce e de făcut? Să batem în retragere! Să lăsăm

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 337.

pe Impărat să telegrafieze cât mai repede, încăodată Ţarului! După prânz (la 30), plecă depeşa care sfătuia ameninţător la pace.

Bethmann se prăbuşi. El căută să salveze, să arunce orice vină ce ar plana asupra lui, scăpând ce se mai poate scăpa; apoi depeşă ambasadorului său din Viena :*„Noi suntem ce-i drept, gata să ne împlinim obligaţia noastră de aliat, trebuie însă să refuzăm de a ne lăsa să fim târâţi într'un incendiu mondial, de către Viena, în mod uşuratec şi fără luarea în consideraţie a sfaturilor noastre"* *). In dosul acestor cuvinte răsună avertizând vocea spiritului lui Bismarck: *„Din momentul în care la Viena se va ajunge la convingerea că podul dintre Germania şi Rusia s'a rupt, Germania va fi expusă pericolului să depindă, într'un sens oarecare, de Austria şi să rişte în cele din urmă, bunurile şi sângele său pentru politica balcanică a Vienei!"* Profetic spirit! Precis, acesta a fost cazul în Iulie 14.

Dacă cancelarul ar fi comunicat prin telegraf răzvrătirea sa contra Vienei cu patru zile mai înainte, Europa ar fi fost salvată. Astăzi însă ea nu mai avea nici o valoare, chiar dacă, după cum s'a afirmat, nu i s'ar fi dat curs, în mod intenţionat, de către Tschirschky la Viena.

Căci acum militarii au pus mâna pe frânele ministerului de externe şi timp de patru ani ele nu vor mai scăpa din mâinele lor. Generalii trimiteau telegrame: Moltke *„sfătui stăruitor"* pe cei din Viena ca să mobilizeze imediat întreaga armată. Aceasta făcu impresia unui prim ordin german, căruia îi vor urma alte mii. Aşa de hotărâtor interveni aici comandantul German în politica de alianţă, încât Berchtold atunci când Conrad îi citi la 31, depeşele contrazicătoare

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 396.

din Berlin, exclamă: *„Foarte reuşit! Cine guvernează: Moltke sau Bethmann? Eu v'am invitat aci, fiindcă aveam impresia că Germania bate în retragere. Acum însă am din partea forurilor militare competinte o declaraţie liniştitoare"*. Abia în baza acesteia Viena *„a hotărât de a cere Maiestăţei Sale ordinul pentru mobilizarea generală"*. Bătrânul împărat se supuse dar cât de puţin spera şi ce simţia în clipele acestea, arată vorba ce adresase, în aceste zile, lui Conrad von Hötzendorf: *„Dacă monarhia trebuie să piară, atunci, cel puţin, să piară cu demnitate!"*

La Berlin, generalul Moltke, care guverna, anunţă seara pe cancelar să anuleze ordinul hotărâtor şi ameninţător, trimis la Viena: *„Rog, a nu se executa deocamdată ordinul"*; dar motivarea lui plănuită, *„fiindcă statul-major comunică că pregătirile (Rusiei) împing spre o hotărâre grăbită"* *), lipsia. După cum comunică Lerchenfeld, Moltke *„se pronunţase încă cu luni înainte că momentul ar fi aşa de favorabil din punct de vedere militar, cum într'un timp apropiat nu s'ar mai putea întoarce"*; acum confirmă o dare de seamă a ataşatului militar bavarez din Berlin, că Moltke pune *„toată influenţa sa ca să se profite de situaţia extraordinar de favorabilă spre a se începe războiul; el atrage atenţia că Franţa s'ar găsi chiar, din punct de vedere militar, în jenă, că Rusia se simte acum mai puţin sigură decât oricând; pe lângă toate acestea anotimpul favorabil, recolta pusă, în cea mai mare parte, la adăpost, instrucţia anuală a contigentelor fiind terminată"*.

Darea de seamă a acestui militar aliat ne permite să apreciem mentalitatea acelor oameni. Absolut aceleaşi cuvinte, chiar dacă ele nu au fost scrise, le-au pronunţat Ianuşchievici la Petersburg şi Conrad la

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 457.

Viena, desigur la aceiaşi oră: Nesiguranţa inamicului, adăpostirea recoltei şi anotimpul favorabil pentru război. Ciudat lucru, că aceşti domni cari gândesc şi hotărăsc astfel, fără excepţie în toate ţările, au ştiut să se puie la adăpost când a fost vorba de moartea de erou.

La prânz, necunoscuţi şoptiră oficiosului „Lokalanzeiger" să publice, ca fapt împlinit, mobilizarea a cărei semnare ei încă tot n'au putut s'o smulgă. La ora 1, apărură la Berlin 100.000 foi speciale. Toţi diplomaţii informară telegrafic patria lor. Jagow punându-se în legătură telefonică cu ambasadorii, desminţi. Nimeni însă nu mai crezu în desminţire care sosi în capitalele străine abia cu câteva ore după sosirea primei ştiri.

Ţarul ceru din nou, pe cale telegrafică o acţiune de mijlocire.

Impăratul notă (la 30): *„despre aşa ceva nu mai poate fi vorba! E numai o manevră spre a ne purta cu vorba şi a mări astfel distanţa deja câştigată faţă cu noi. Misiunea mea s'a terminat. W."* *).

Misiunea mea s'a terminat. Se aude glasul generalilor săi? Nimeni nu era aici care să încerce să facă politică, adică să gândească cu ideile celuilalt, să compare situaţia dificilă în care se găsea Ţarul fricos sub presiunea militarilor, cu aceiaşi situaţie a împăratului fricos şi cu un cuvânt suveran să ridice moralul vărului său! După ce el timp de 25 ani a iritat Europa prin cuvântările sale, după ce şi acum, timp de 25 zile, a iritat aceiaşi Europă cu credinţa sa de Nibelung, fără a dori războiul, Impăratul isbucni, la vederea singurului său duşman, urât de el cu adevărat, în această seară, însfârşit, în cuvintele, notate de el pe ultima dare de seamă din Petersburg:

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 390.

„Aşa dar, celebra încercuire a Germaniei a devenit fapt împlinit, cu toate încercările politicei noastre... O minunată ispravă care stârneşte chiar admiraţia aceluia care piere prin ea. Eduard VII e după moartea sa mai puternic decât mine care trăesc... Şi noi ne-am prins în cursă cu speranţa înduioşetoare ca să liniştim cu aceasta Anglia!!! Toate avertizmentele, toate rugăciunile mele s'au pierdut în zadar, fără folos. Acum suntem răsplătiţi cu aşa numita recunoştinţă engleză! Din dilema credinţei de aliat faţă cu venerabilul, bătrânul împărat, ni s'a creiat o situaţie care dă Angliei pretextul dorit ca să ne distrugă... Acum trebuie să se dea pe faţă, fără cruţare, întreaga maşinărie de uneltiri!!! Şi consulii noştri din Turcia şi India, agenţii noştri, etc., trebuie să înflăcăreze la revoltă fioroasă întreaga lume mahomedană în contra acestui popor mercantil, uricios, mincinos şi lipsit de conştinţă; căci dacă e vorba să ne pierdem sângele, atunci Anglia să piardă, cel puţin, India. W.".

Ca nişte cascade se rostogolesc în aceste fraze, claie peste grămadă, sentimente adevărate, idei strâmbe, resentimente şi clocotiri de ură. Ele anticipează cele mai bune aprecieri pe cari Germanii le-ar fi putut face în anii următori.

Toate acestea ar părea isbucnirea unui spirit strâmt, totuşi ce pasiune de răzbunare, ce foc de ură veritabilă pe care monarhul unui imperiu puternic o nutreşte contra celuilalt, fiindcă se simţia dispreţuit de unchiul său englez! Dacă îl vedem cu absolut aceleaşi sentimente pesimiste ca şi aliatul său din Viena, începând o întreprindere de care un singur Nu ar fi putut să-l scape, atunci ne întrebăm cu drept cuvânt, ce l-a împins, la urma urmelor, să îndrăsnească să facă un lucru de la care presimţirea sa îl oprea: Ura contra Angliei sau frica de generali?

*

La ambasada germană din Viena sosise apelul urgent a lui Bethmann ca să se impună propunerea engleză. Numai decât ambasadorul, înainte ca generalii din Berlin să revoce aceasta, se anunţă la dejun la contele Berchtold. Deşi era vorba numai de ore, deşi era în joc soarta Europei, ambasadorul fu nevoit din cauza atitudinei de „dandy" a gazdei, să-i citească ordinul său abia *„după terminarea mesei"*. Astfeli de domni nu pierd niciodată pofta de mâncare. Contele Forgàch, care luase şi el parte la dejun, lua notiţe. Berchtold sta *„palid şi tăcut"*, văzându-şi, în, ultimul moment, primejduit războiul său indispensabil! Ce să fac mai întâi? se întrebă el. Să mă îmbrac!

Voi să plece la împărat. In timpul acesta Germanul vorbind cu celălalt conte, făcu încăodată apel la conştinţa sa. Acesta socotea ca necesară mobilizarea generală pe care Conrad voia s'o aducă astăseară de la împărat. Berchtold era *„hărţuit de cele mai diferite curente sub influenţa cărora sta"*. E chemat şi Tisza. Din nenorocire ne mai putând bate cu totul în retragere, ei se învoiră, sub presiunea din Berlin, de a admite, abia a doua zi, în mod pur formal, mijlocirea lui Grey, dând un răspuns cu clauză: ar fi adică de părere *„să se ia în consideraţie"* propunerea engleză cu condiţia însă ca în timpul acesta campania sârbă să continue".

Dar şi acest întârziat răspuns conciliant, redus la un sfert din ce trebuia să fie, fu oprit de contele Berchtold până când nu-i mai putea aduce nici o pagubă. Ambasadorul englez din Berlin aşteptă timp de două zile, întrebând de repetate ori în zadar dacă a sosit răspunsul din Viena.

Abia 24 ore mai târziu răspunsul a fost trimis la Berlin, iar de acolo n'a mai fost expediat la Lon-

dra. Generalii domneau. In locul lui a fost decretată la Viena mobilizarea generală, cu câteva ore mai târziu decât la Petersburg.

Orișicum, raportul dintre civili și militari era foarte diferit la Viena cât și la Berlin. La Berlin, unde generalii erau mai destoinici decât diplomații, domneau generalii; la Viena unde raportul era invers, diplomații hărțuiți au putut să dea ordine generalilor chiar după ce războiul începuse. Cum s'au achitat ei de aceasta, ne arată o telegramă pe care trebuie s'o scoatem din colțul unde era pitulată și s'o expunem râsului batjocoritor al posterității. La 28 adică, generalul Potioreck, care fusese trimis să cucerească Serbia și care se reîntoarse de Crăciun la Viena bătut gata, primi o telegramă prin cari i se punea în vedere că *„hărțueli mai mici contra Serbiei ar fi de dorit, angajamente mai mari însă care ar putea duce la neizbânzi, n'ar fi bine venite"*.

In capitală ședea așa dar un ministru care iscodise un război. Văzându-și însă războiul amenințat de o conferință care urmărea evitarea lui, avea tot interesul să pornească cât mai repede și să facă ca tunurile să reducă la tăcere glasurile bărbaților de stat. Aceasta îl făcu să trimită mereu telegrame pe front, ordonând: Inainte! Dar fiindcă încrederea sa în domnii generali era redusă, nu uita să adaoge: Rog evitați *„angajamente"*, (cuvânt cavaleresc pentru bătălie), cari ar putea să aibă urmări neplăcute. Câteva lovituri în aer erau suficiente pentru el spre a putea minți Europa și mai cu seamă pe aliat, cu afirmarea că intervenția engleză *„deschizându-se ostilitățile din partea Serbiei... e socotită de dânsul ca venită prea târziu"*.

In acelaș timp, Berchtold a mai intervenit și la Petersburg, permițând ambasadorului său să înceapă *„discuția"* cu Sasonov, adică să discute ultimatum-ul

fără însă a intra în tratative asupra *„îndreptățirei"* lui! De ce făcea el acum ceva ce refuzase timp de cinci zile? Acum era sigur că Rușii și Germanii erau certați; acum micul Metternich credea că poate să revie pentru Austria. Zilele ce vor urma vor dovedi aceasta.

*

La Berlin se anunță în acelaşi timp (la 31) *„starea primejdiei de război"*, o invenție a statelor majore, pentru a mobiliza, în caz de război, înainte de a se decreta mobilizarea. Militarii aplaudau atitudinea fermă a Vienei. Se știa, ce-i drept, de cea mai nouă intervenție a lui Berchtold la Petersburg, intervenție care, fiind dat că Austria și nu Germania avea afaceri cu Rusia, ar fi trebuit, în mod automat să-l facă și pe aliat să se oprească; dar generalii domneau.

Timp de o oră încercă ambasadorul englez să-l convingă pe domnul Jagow, încă și acum, ca să primească propunerea cea mai nouă a lui Grey.

Jagow: *„Noi am trimis Rusiei un ultimat cu termen de 12 ore.*

Goschen: *„De ce cereți demobilizarea Rusiei și la sud?"*

Jagow: *„Ca să nu poată pretexta că întreaga sa mobilizare e îndreptată numai contra Austriei"*.

Dispoziția ce domnea la ministerul de externe din Berlin după o dare de seamă prescurtată a contelui Lerchenfeld:

„Propunerea germano-engleză ar fi putut să fie acceptată la Viena.... Moltke declarase cu câteva luni mai înainte că momentul e așa de favorabil pentru război după cum el, într'un timp apropiat, nu

---

*) Britische Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges pag. 367.

s'ar mai putea întoarce. Motivele: Superioritatea artileriei germane, Franța și Rusia neavând obuziere. Superioritatea puștei de infanterie germane, instruirea cu totul insuficientă a cavaleriei franceze: Democrații-sociali au demonstrat, conform îndatoririi lor, pentru pace, acum însă au o atitudine liniștită... Impăratul, după ce și-a schimbat de câteva ori dispoziția, e acum foarte serios și foarte liniștit" *).

La Petersburg domnea absolut aceiași stare de spirit. Ambasadorul german plecă după prânz la Peterhof, la Țar și îi zise: *„Dorința mea este să descriu pe față Maiestății Voastre impresia pe care mobilizarea generală rusă o va face cu siguranță în Germania. Ea nu va fi considerată numai ca o amenințare și provocare la adresa Germaniei, ci și ca o ofensă adusă împăratului german care încă tot se mai străduește să mijlocească"* **).

Țarul ascultă, *„fără a trăda printr'o mină oarecare ceeace se petrecea în sufletul său"*; apoi zise: *„Credeți într'adevăr?"*

Pourtalès: *„Singurul lucru care ar mai putea acum să împiedice războiul, ar fi retragerea ordinului de mobilizare"*.

Țarul: *„D-voastră ați fost ofițer și ca atare trebue să știți că astfel de ordine nu mai pot fi retrase* din motive tehnice". *Apoi îi arată o telegramă și o* scrisoare începută către împăratul german; el nu se consideră încă cu totul învins, căci trimise un general la Berlin. Acest general rus al păcei a sosit tot așa de puțin la Berlin după cum a sosit vre-o dată din Viena la Londra primirea amânată de către Berchtold a propunerei engleze.

De oarece Germania perzista în cererea ei ca răz-

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. Vol. IV. pag. 27.
**) Pourtalès: Meine letzen Verhandlungen in Petersburg.

boiul sau pacea să depindă de revocarea mobilizărei ruse, se poate stabili în mod formal că s'a ajuns la război, fiindcă nimeni nu mai putea să oprească o mobilizare *„fără a provoca o nenorocire"*.

A doua zi, pe la miezul nopței, contele Pourtalès predă ultimatum-ul german. Sasonov întrebă:

„De ce nu vă e suficient cuvântul de onoare al Țarului dat Impăratului D-voastră?" *).

„Pentrucă acesta are valoare numai atâta timp cât există perspective că diferendul ruso-austriac din cauza Serbiei va putea fi aplanat. Imi puteți D-voastră garanta că Rusia ar voi să mai mențină pacea chiar dacă nu s'ar putea înțelege cu Austria?"

„La această întrebare nu pot să răspund cu Da".

„Atunci nu puteți să ne luați în nume de rău dacă noi nu ne mai putem gândi să lăsăm Rusiei să câștige o și mai mare distanță față cu noi, în mobilizarea sa".

Această necesitate de a câștiga distanța, despre care e vorba, e confirmată și de ministrul plenipotențiar sârb care în acelaș timp a telegrafiat de la Petersburg acasă, *„că Rusia tărăgănează trativele numai cu scopul... spre a câștiga timp pentru concentrarea armatei sale. Când va fi gata, va declara război"*.

Această concluzie era în dezacord cu faptele, căci cu câteva ore înaintea acestei convorbiri care avusese loc pe țeava de tun, Sasonov a avut o altă convorbire, cât se poate de prietenoasă, cu ambasadorul austro-ungar:

„Nu ne vom mișca cât timp va fi în curs o discuție cu Viena, având drept scop o înțelegere între noi. De altfel, D-voastră ați mobilizat mai întâi" **).

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. pag. 536.
**) Cartea roșie austriacă. Vol. II pag. 97.

Ungurul protestă cu vioiciune. Sasonov sfârşeşte această ceartă de elevi de şcoală cu memorabila ironie: *„Să lăsăm această cronologie!"* Apoi vorbiră asupra ultimatum-ului ca şi acum cinci zile. La sfârşit Sasonov se declară destul de satisfăcut.

*

Incă înainte de a se preda ultimatum-ul la Petersburg, împăratul ţinu (la 31) din balconul castelului din Berlin, cea dintâi cuvântare a sa războinică în care vorbi de sabie, de D-zeu şi de adversari.

In timpul acesta ei stăteau destul de desorientaţi în faţa problemei formale a declaraţiei de război. S'au scris, pentru toate cazurile, două (mai întâi una pentru Franţa), dar lucrul nu era tocmai uşor întrucât s'au izbit de greutăţi, asemenea acelora pe cari le-a întâmpinat şi Faust la traducerea Bibliei.

La început declaraţia trebuia să glăsuiască astfel: *accepter la guerre octroyée;* dar aceasta nu merse, căci căutându-se în lexicon, s'a văzut că un astfel de război s'ar putea traduce şi cu război „îngăduit". Apoi s'a scris ceva ce semăna a constrângere, apoi se văzură nevoiţi să şteargă şi aceasta, iar însfârşit, ocolind motivul de război, s'a scris: *relève le défi,* adică se primeşte provocarea.

La ora 1 după prânz ea a fost depeşată ambasadorului spre a fi predată acolo la ora 5. La ora 2 sosi pe neaşteptate la Berlin, o nouă telegramă a Ţarului. Dar deocamdată nimeni nu se gândea să oprească telegrafic pe ambasador de a preda acea declaraţie, deşi această telegramă a Ţarului era poate cea mai înţeleaptă dintre toate: *„Inţeleg că eşti silit să mobilizezi, dar aş dori să am din partea ta aceiaşi garanţie pe care ţi-am dat-o şi eu precum că aceste măsuri nu înseamnă război, noi putând trata înainte".*

Mereu Jagow şi Zimmermann se mai duceau la palat ca să împiedice mobilizarea. Deşi acest pas decisiv nu le reuşi, totuşi unul mai rămase în funcţie încă doi, iar celălalt încă trei ani.

După prânz la ora 5, se puteau vedea maşini care veneau dinspre palat, în goană nebună, dealungul bulevardului Unter den Linden. In ele se aflau ofiţeri cari fluturau batiste şi, cu mâinele puse pâlnie la gură, strigau: Mobil!! Mulţimea aclama şi se înghesuia.

Numai pe lângă palat, în atmosfera regală, toate se petreceau în ordine prusacă. Darea de seamă glăsueşte: *„Din ordinul împăratului, cu puţin după ora 5, ieşi din poarta palatului un gardist şi comunică celor cari aşteptau că mobilizarea a fost hotărâtă. Mulţimea, adânc emoţionată, intonă Choralul: Acum mulţumiţi cu toţii lui D-zeu".*

*

Ministerul de externe cifră declaraţia de război către ambasadorul din Petersburg, nu numai în franţuzeşte, ci din capul locului şi în două exemplare, pentruca acesta să nu mai joace alt rol decât pe acel de distribuitor de telegrame, întrucât erau prevăzute numai aceste două cazuri: Adversarul, sau va respinge sau va tăcea.

Contele Pourtalès nu lăsă ca această notă, a cărei dictare, după ce a fost descifrată, a durat cinci minute, să fie copiată în două exemplare ci, din lipsă de timp, plecă cu ea (la 1) la Sasonov, în această dublă formă:

„După ce l-am întrebat de trei ori dacă nu vrea să-mi dea un răspuns la ultimul meu demers... i-am citit declaraţia scrisă" şi am lăsat hârtia în seama vrăjmaşului. După ce plecă, Rusul citi această dublă declaraţie de război germană, : *„De oarece Rusia*

n'a răspuns acestei cereri (n'a crezut că trebue să dea un răspuns la această cerere) şi prin acest refuz (atitudine) a arătat că procedeul său este îndreptat în contra Germaniei, am onoarea, din ordinul guvernului meu, să comunic Excelenţei Voastre, după cum urmează: Maiestatea Sa Impăratul, înaltul meu Stăpân, primeşte, în numele imperiului, provocarea" *).

Aşa de dibaci a fost contele Pourtalès.

La miezul nopţei sosi Ţarului, la Peterhof, pe neaşteptate o nouă telegramă a împăratului german care, încă în ultimul moment, ar vrea să înlăture războiul; predată la Berlin, cu trei ore mai târziu după expedierea declaraţiei de război, prin ea se avertiza în mod stăruitor de a nu se face cumva nici cea mai uşoară încălcare de graniţă, suspendând aşa dar declaraţia de război. Semnătura: Willi.

O ultimă speranţă se deşteptă în Ţar. El gândi:

— Aceasta este un fel de revocare a declaraţiei de război, sau, cel puţin, o condiţie suplimentară!

Eri am trimis pe aghiotantul meu la Berlin! Dacă voi opri trupele la graniţă, toate se mai pot încă înlătura! Numai decât înştiinţă pe Sasonov, prin telefon, despre depeşă şi îi ordonă să cheme repede pe ambasadorul german.

Era dimineaţa spre orele 4. Incepea uşor să se lumineze de zi. Contele Pourtalès împachetase toată noaptea. Chemat acum la telefon, el crezu că aude o stafie. Cum? E într'adevăr ministrul preşedinte, căruia, cu puţin înainte, îi declarase război? Ce a primit Ţarul? O nouă telegramă a împăratului? Pentru D-zeu! Sasonov confirmând apăsat conţinutul şi ora predărei telegramei din partea împăratului, la Berlin, întrebă:

„Cum să armonizez această telegramă cu declaraţia D-voastră de război?" Incă odată se furişează raţiunea în cercurile diplomaţilor slabi sau criminali: pentru ultima oară! Ce inspiraţie va da ea contelui german? Nu se va duce el repede la telefon ca să strige: Sosesc! Va lua el pălăria şi o trăsură, va merge repede pentruca, cinci minute mai târziu, să i se înmâneze depeşa nepreţuită a stăpânului său sau o copie după ea?

Nimic din toate acestea. El e un diplomat, adică el a învăţat să facă ce se cuvine, când războiul a fost declarat. Şi Sasonov auzi la telefon numai cuvintele (transmise în memoriile proprii ale lui Pourtalès):

„Regret de a nu vă putea da nici o informaţie: Poate că telegrama e mai veche decât aceea prin care mi s'a ordonat a preda declaraţia în chestiune. De altfel trebue să Vă rog să Vă adresaţi însărcinatului de afaceri american care a luat asupra sa interesele noastre. In patru ore plecăm". Apoi puse jos receptorul.

„Poate", „Declaraţia în chestiune", „de altfel trebue să Vă rog": Răceală, uşurinţă, dorinţa de a evita complicaţii. Iată atitudinea tipică a unui diplomat european. Dar după ce războiul a fost pierdut, domnul conte n'a fost făcut ridicol de către „naţiune pentrucă a predat", o dublă declaraţie de război şi nici n'a fost făcut responsabil pentrucă a refuzat şi ignorat depeşa împăratului.

---

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 542.

CAPITOLUL XI.

NEUTRII

Balcanii sunt nişte munţi masivi, amenințători şi aşezaţi în regiunea care le poartă numele. După cum ardezia lor strălucitoare e străbătută de piatră vulcanică, cenuşie închisă, tot astfel par şi cele 25 milioane de oameni, de pe peninsulă, sclipitori de reflexul culturei apusene, totuşi însă peste tot sdruncinaţi de pasiunile raselor lor. Apusul a căutat cu ştiinţa şi arta sa să-i înşele, ei însă au lăsat să se scurgă lava vulcanilor lor până în câmpiile acestuia, turburând, cu gesturile lor asiatice, popoarele Europei.

Intrucât ne-au interesat pe noi comitagii sârbi, în lupta lor în contra Ţarilor bulgari, pentru oraşe ale căror nume limba noastră nici nu le poate pronunţa? Ce ne-a interesat cearta dintre două dinastii sârbeşti şi lupta lor cu Grecii şi Albanezii pentru o Macedonie care dela Alexandru cel Mare vegetează aproape necunoscută? Ce ne-au interesat pe noi Hospodarii Valahiei şi intrigile urmaşilor lor, făcute între Ruşi şi Turci, pentru Basarabia? Ce valoare au pentru noi căile subterane ale ultimilor Sultani cari, prin otravă şi pumnal, şi-au întemeiat, pe piramidele de cadavre ale unor popoare întregi, o stăpânire ale cărei obiceiuri sângeroase au fost reluate de asasinii lor, de origină burgheză? *„Acestea nu valorează nici cât oasele unui grenadir din Pomerania!!"*

La început ei au fost prea şireţi spre a se decide. Toate cele cinci ţări balcanice au rămas în primele luni sau timp de ani întregi, neutre.

*

România se alipise secret Triplei-Alianţe. Cum însă această alianţă în patru a rămas în realitate o alianţă în doi, s'a văzut curând. Când contele Czernin, noul ambasador al Austriei, propusese, cu un an înainte de război, ca alianţa secretă să fie prezentată Parlamentului, bătrânul rege se speriase de moarte. Slab ca şi ceilalţi regi ai Europei, dar cinstit din fire, Hohenzollern şi fost aghiotant al prinţului de coroană Friedrich, în războiul danez, soţ al unei prinţese poete, mai apropiat de ţăranii cumsecade, dar lipsiţi de drepturi ai ţărei străine de ginta lui, decât de avocaţii balcanici cari o guvernau, regele Carol lăsa pe rând partidele să se apropie de iesle şi nu avea aşa dar de nimic să se teamă mai mult decât de o alianţă pe faţă într'o direcţie oarecare.

Şi totuşi s'ar fi putut câştiga chiar liberalii, de şcoală pariziană, cari erau, de la sfârşitul lui 1913, la cârmă, dacă li s'ar fi dat Transilvania, unde milioane de Români, de secole, erau supuşi Maghiarilor. Aceşti Români oferiseră atunci, cu totul în sensul lui Franz Ferdinand, o legătură mai mult sau mai puţin slabă cu monarhia, dar Tisza refuzase şi chiar bătrânul împărat era cu atât mai mult în contra ei, cu cât nepotul său era pentru ea. Vestea asasinatului făcuse la Bucureşti o impresie cu atât mai adâncă cu cât dispărea un prieten al României.

Ultimatum-ul Vienei către Serbia, răsturnă această dispoziţie *„în puţine ore"*. Impreună cu Serbia se câştigase ultima biruinţă. Pasul Austriei era socotit drept o nebunie. Credinţa generală era că ea umblă cu lumânarea după un război în zăpăceala căruia ve-

chile pretenţii asupra Ardealului s'ar putea realiza mai bine în stare neutră decât în stare de alianţă. Regele României, cu inima germană, nici nu lăsase pe ambasadorul Austriei să citească până la sfârşit ultimatum-ul şi strigă, scos din fire: *„Acesta e războiul mondial!"* şi i-a trebuit mult ca să-şi vie în fire politiceşte. In jurnalul lui de zi însemnă: *„Nu este stabilit că asasinatul a fost pregătit la Belgrad"*. Simţia cum alianţa sa secretă plutea în vid şi când, câteva zile mai târziu, Austriacul făcu apel la onoarea sa, spunându-i că trebuie să meargă cu Austria, căci tratatul este tratat, bătrânul rege se aruncă plângând în hohote pe biroul său, căutând să smulgă de la gât, ordinul Pour le mérite.

Intre acestea, împăratul german, *„ca Hohenzollern"*, trimise la Bucureşti o telegramă aproape ameninţătoare. Consiliu de coroană. Regele propuse participarea la războiu alături de Austria. Numai unul, Petre Carp, votă pentru aceasta. Toţi ceilalţi contestară că s'ar fi ivit cazul prevăzut în tratatul de alianţă, fiindcă Viena, fără a întreba mai înainte, se ridicase contra Belgradului. Adevăratul motiv însă al antagonismului era Ungaria. Pentruce s'ar fi ajutat, la strâmtoare, acest duşman de moarte? Regele asigură măcar atât că Austria poate să lase fără pază graniţa sa în spre România: *„Cât timp voi fi rege, România nu va merge niciodată contra Austriei!"* *).

Brătianu însă, primul ministru, cu simţiminte şi cultură franceză, îşi făcu socoteala să Domnii bătrâni ar putea să moară şi comandă, pentru toate cazurile, tunuri noi, fireşte la Krupp.

*

Bulgaria se simţia atrasă către Germania din cauza urei contra Sârbilor şi a duşmăniei contra Ru-

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 868.

şilor dela ultima vizită la curtea Ţarului şi dela ultimul război încoace. Ar trece la Tripla-Alianţă dacă i s'ar garanta teritoriile pierdute. Totuşi, ea va tărăgâna un an întreg înainte de a se lega. Muntenegru însă care e sârbesc, dar ura Serbia, se hotărî repede. Regele Munţilor Negri cumpărase de mult hârtii ruseşti la Paris şi Viena, grăbindu-se aşa dar, „din pasiune" să alerge în ajutorul fraţilor strâmtoraţi cu cari Rusia se unise. Credea el să ridice cursul valorilor ruseşti prin biruinţele armatei sale, sau credea în valorile ruseşti şi le jertfi din cauza aceasta armata sa? Va pierde şi banii şi războiul şi ţara.

Regina Greciei era în cursul lunei Iulie, oaspetele fratelui ei imperial, la Berlin. Acesta ceru ca Grecia să se alipească la Tripla-Alianţă, atrăgând atenţia asupra unei alianţe turco—bulgare cu Germania, alianţă care încă nu se realizase. Constantin refuză să sprijine pe duşmanul său de ieri, Bulgaria: *„In acest caz eu n'aş fi de partea Austriei în contra Slavilor, precum spune telegrama Majestăţei Voastre"* *). In acest limbaj ferm, această primă manifestare a Regelui era în deplină concordanţă cu sentimentele greceşti.

Aceasta îl scoase pe împărat din fire. Văzând că atitudinea sa poruncitoare nu-i folosise, el atacă chestiunea dinspre partea ei morală: *„Socotesc ca ceva natural că amintirea tatălui tău, căzut de mână asasină te va împiedica să iei partea asasinilor Sârbi"* **). In caz contrar, îi puse în vedere că va fi numai decât ameninţat de atacul a trei aliaţi şi în acelaşi timp îl ameninţă şi cu ruperea relaţiunilor personale în timp ce sora sa se mai afla în casă la el. Fără a se speria, Regele îi răspunse telegrafic că va rămâne neutru.

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 243.
**) Idem pag. 660.

La Constantinopol — precum la Londra şi la Vashington — Germanii erau bine reprezentaţi. Numai Wangenheim şi Lichnowsky, au trimis avertismente, în Iulie 14, centralei lor orbite. Bernstorff, a avut atâta curaj încât nu s'a temut la 1916, nici de Ludendorff, dictatorul diletant. Baronul Wangenheim se declarase contra alipirei la Turcia. Acesta a fost o figură strălucită, foarte bine înzestrat de la natură, îndemânatic, amabil, şiret, iubitor al artelor şi cunoscător al femeilor; în toate contrastul diplomatului german tipic. Când Berlinul stăruia acum asupra lui să atragă Turcia în Alianţă, acest om de stat răspunse cu motive foarte temeinice: Ministrul de război i-ar fi oferit o alianţă, el însă s'ar fi ferit s'o primească. Pe marginea acestui răspuns împăratul notă: *„Prostii. Mai întâi să o alipească de noi, celelalte vor veni de la sine. Ea ni se oferă doar singură şi în mod direct!!!"* *).

Această notiţă a împăratului, aruncată într'un moment de întunecare, fără să se fi consultat mai înainte cu cineva, a hotărât, întocmai ca în timpul lui Ludovic al XIV, problema turcă. Wangenheim o socoti drept ordin *„peremptoriu„* şi încheiă, contrar convingerei sale, această alianţă funestă — summa summarum — pentru amândouă părţile.

Ca dintr'o presimţire, ea a fost încheiată pentru patru ani, sfârşindu-se aşa dar exact în momentul când s'au sfârşit şi puterile celor doi contractanţi.

*

De mulţi ani Italia, era alipită de Tripla-Alianţă, numai pe hârtie, care, fără să fi fost bine cunoscută de cei mai mulţi, îngălbenea, păstrată în trei dulapuri mari de fier bine închise. Se înţelesese cu Rusia şi cu Franţa; ura naţiunei era îndreptată exclusiv nu-

*) Deutsche Dokumonte zum Kriegsausbruch pag. 249.

mai în contra Austriei aliate. Aceasta din urmă trebuia deci să procedeze foarte prudent dacă voia să se asigure de tovărăşa sa pentru aventurile şale. Intr'adevăr, Viena, cu un an înainte, întrebase la Roma, dacă poate să lupte contra Serbiei, dar de la Roma sosise acelaşi Veto ca şi dela Berlin. San Giuliano, bătrânul şi prevăzătorul conducător al Italiei, avertizase ca şi Giolitti, că n'ar fi bine să se arunce în această *„pericolosissima aventura"*.

— S'o facem aşa dar, de data aceasta, pe cont propriu, gândiră conţii vienezi. Dar toate dibăciile lui Metternich, cuprinse în duzinele de instrucţiuni, adresate ambasadorilor, au fost zădărnicite de rafinamentul Romei şi înainte ca ultimatum-ul să fi fost scris, ministrul Italiei îl combătuse, declarând ambasadorului german că, după părerea juriştilor lor, nici un guvern, şi prin urmare, nici Serbia, n'ar putea să fie făcută responsabilă pentru agitaţie politică. Italia aşa dar nu s'ar putea preta la rolul de complice, dacă Austria s'ar gândi să ia o atitudine duşmănoasă faţă cu Serbia. Deasemenea şi secretarul de stat german recunoscuse că, conform alianţei, nu există pentru Italia cazul de a intra în conflictul sârb.

Ambasadorul german la Roma, apreciind bine situaţia, dar neîndrumat de cei din Berlin, domnul von Flotow, avertizase de la început, pe când ambasadorul austriac, domnul von Mérey, tot aşa de suferind, dar încăpăţânat şi orbit, împiedică tot ce ar fi putut pe aliat să-l câştige. Scenele acestor convorbiri se petreceau de cele mai multe ori în afară de Roma, la băi, la Fiuggi unde, în timpul verei, miniştrii şi diplomaţii îşi curariseau guta lor. Se întâmplă adesea că miniştrii fugeau în maşinele lor la Roma, când se temeau de demersuri, plecând şi de acolo, când diplomaţii cari îi urmăreau, soseau şi ei acolo.

Astfel nu se alese nimic nici din încercarea Vienei de a fi politicoasă cel puţin în ultimul moment. Austriacul urmărea ca în film pe ministru de externe la Roma, spre a-i comunica ultimatum-ul cu o zi înainte de a fi predat Serbiei. Ministrul nu putu să-l primească şi plecă. Austriacul se îmbolnăvi apoi şi inofensivul său consilier de ambasadă plecă abia a doua zi la mare, unde se găsea ministrul care aflase, de mult, totul.

De fapt nimic nu se mai putea schimba. Amândoi, premierul şi ministrul de externe, Salandra şi San Giuliano, acesta un vechi germano-fil, acela un intrigant, declarară: Italia este neutră, fiindcă Tripla-Alianţă este o alianţă defensivă, pe când Viena ia o atitudine ofensivă în contra Belgradului. De altfel, după articolul VII al tratatului, noi avem pretenţii la compensaţii, dacă Austria ar face cuceriri cari i-ar putea întări poziţia ei în Balcani.

In urmă, guvernul berlinez nu se ocupă cu nimic într'un mod mai zelos şi mai cuminte decât cu stăruinţi zilnice asupra Vienei, de a oferi repede ceva Italiei, ca s'o câştige. Viena în schimb nu se arătă niciodată mai sgârcită şi mai mărginită decât faţă cu aceste stăruinţe. Germanul stăruia aşa de mult încât în cele din urmă, pe răspunderea sa proprie, ajunse să vorbească la Roma despre Valona, ceeace însă acolo se refuză cu dispreţ. Austriacul, la rândul său se opuse, de la Roma unde se găsea, fiecărei oferte care ar fi putut să încurajeze acele pretenţii, caracterizând situaţia cu următoarea comparaţie: *„Aceasta ar fi întocmai ca şi cum cineva ar striga către prietenul său căzut în Dunăre: Nu te scot afară; dacă tu însă, cu puterea ta proprie, te vei putea salva, atunci trebue să-mi dai o despăgubire!"* *).

---

*) Cartea roşie austriacă. Vol. II pag. 86.

Când domnul Mérey, s'a aruncat în fluviul repede al acestei parabole, nimeni nu l-a scos afară. El nu observase că Austria se aruncase în Dunăre, mai mult din sburdălnicie și înotând spre Belgrad, striga: Mă simt bine ca un canibal! In fața unui astfel de sport, natural că numai Nibelungii nu și-au pierdut răbdarea. Domnul Mérey, se rugă să-i se permită să spuie la Roma, următoarele: *„Dacă Italia nu-și va îndeplini, până la ultimul om, obligația ei de aliată, atunci și noi ne vom lepăda cu totul de îndatoririle noastre de alianță și vom considera Italia ca eșită din Tripla-Alianță"* *).

A nu fi încuviințat această propunere posnașe a ambasadorului său, a fost într'adevăr un merit al contelui Berchtold. El vedea înaintea sa, juriștii romani cari, după o astfel de amenințare a aliatei uricioase, înfășurându-se în robele lor, ar fi strigat ca Wotan: „Pleacă, eu nu te mai pot opri! Din contră, Berchtold indică compensații, dacă Austria, ajutată de Italia, ar cuceri ceva în Balcani.

Dar acest pas a fost prea mic și prea târziu, căci în timpul acesta ajunse la maturitate și hotărârea Angliei. Cu mica sa flotă și cu paza încă și mai mică a coastelor, peninsula n'ar fi putut îndrăsni războiul pe mare, în contra unei puteri maritime. San Giuliano ceru așa dar garanție pentru neutralitatea sa. Când în sfârșit îi scăpă cuvântul Trentino, domnul Mérey îi tăia vorba cu cuvintele:

„Dacă am fost câteodată, în cursul anilor, în dezbaterile noastre, mai tăios decât ar permite spiritul diplomatic, îmi repar acum această greșală și nu răspund cu o neghiobie la cererile D-voastră inadmisibile" **).

---

*) Cartea roșie austraică. Vol. III pag. 90.
**) Idem. Vol. III pag. 127.

Cu această întorsătură asemenea uneia din actul III al unei piese de Dumas, bărbatul de stat austriac concediă Italia, pe care trebuia s'o câștige, se retrase cavalerește și-i permise să se arunce în brațele rivalului.

Când împăratul Wilhelm citi depeșa evasivă a lui Victor Emanuel, el nu scrise pe margine numai: *„Nerușinare! Mizerabili!"*, ci, dintr'o inspirație fericită, și având o viziune minunată, el notă: *„Incă înainte de a isbucni războiul, aliații cad dela noi ca merele putrede! Aceasta este totala prăbușire a diplomației germane și austriace externe. Așa ceva ar fi trebuit și ar fi putut să se evite"**). Niciodată Wilhelm II n'a văzut lucrurile mai bine și n'a vorbit mai adevărat.

*

Când a trecut pe străzile Bruxelului aceea formidabilă mulțime pe care o înflăcărase cuvântarea istorică a lui Jaurès, strigând: Jos războiul! ambasadorul german raportă aceasta la Berlin cu adaosul: *„O cuvântare al cărei conținut merită să fie reprodus"* **). Acest domn von Below primise eri, printr'un curier, un plic misterios cu ordinul de a-l deschide numai când va primi instrucții telegrafice. Intr'adevăr Germanii — judecători miloși cari citesc sentința de moarte numai cu puține momente înainte de execuție — nu lăsară mult timp pe delicvent în chinurile nesiguranței. Presimțise aceasta de mult. De mulți ani, planul contelui von Schlieffen, care socotea victoria asupra Franței ca depinzând de trecerea prin Belgia, era considerat de conducătorii Belgiei ca posibil, deși fusese întotdeauna tăgăduit de către Germani.

Cu trei ani înainte, Bethmann tăgăduise aceasta

---

1) și 2) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch.

în Reichstag şi cu cincisprezece luni mai înainte, făcuse şi Iagow acelaş lucru în Comisiuni. Dar la prima vizită a perechei regale belgiene, împăratul făcuse la masă, asupra acestei chestiuni, o observaţie aşa de *„spirituală"* încât secretarul de stat zadarnic se mai străduise la gară să şteargă această impresie din sufletul domnitorului speriat. Această întâmplare, precum şi construirea de căi ferate strategice şi nasul de copoi al agenţilor francezi, contribuiră să mărească teama de o invazie germană, atât de mult, că statul-major din Bruxel tratã cu ataşatul militar britanic ca, în momentul invaziei germane, să înştinţeze o unitate engleză debarcată acolo asupra tot ce era necesar să se ştie, adică drumuri, provizii şi muniţiuni. Tratate nu au fost încheiate, miniştrii nu au tratat, iar în acte se vorbeşte de repetate ori: numai în cazul unei invazii germane. Faptul că nu se vorbeşte despre o invazie din partea Franţei, aceasta nu dovedeşte nimic în favoarea ei, ci dovedeşte numai încrederea Belgiei în Franţa.

Timp de două generaţii, situaţia fusese inversă. Spre a împiedica cucerirea Belgiei de către Louis Philippe, Prusia propusese celorlalte patru mari puteri să se asigure Belgiei, după pilda Elveţiei, o neutralitate veşnică şi astfel, pe baza acestei neutralităţi, a fost clădit regatul. Intre cei cinci naşi de lângă leagănul belgian, Prusia a fost aşa dar cea mai apropiată. Model de unire modernă a fost acest tratat, mai întâi, ca declaraţie de bunăvoie şi întărită prin jurăminte, a intangibilităţei unei fecioare mult disputate, al doilea, ca însemnătate pentru Statele-Unite ale Europei cari într'o întindere mereu crescândă nu voesc să fie altceva decât ţări neutralizate, al treilea, ca realizare a unirei a două rase, aproape deopotrivă de puternice, într'o gospodărie comună, în mijlocul Europei naţionaliste. La aceasta s'ar mai putea adăoga

şi constituţia cea mai democratică din interiorul fiecărei ţări, din acea epocă.

Dar ce este la urma urmei şi cel mai solemn tratat, decât un petec de hârtie pe care interesul schimbat îl rupe! Aşa gândea Napoleon III, care voia să cucerească Belgia, când a propus lui Bismarck recunoaşterea confederaţii germane de Nord, dacă l-ar ajuta la cucerirea acelei ţări. Bismarck refuzase şi păstrase hârtiile imprudente ale Franţei, trimiţându-le, atunci când a mers contra ei, Angliei de a cărei neutralitate avea nevoie. La Sedan, o parte a armatei împresurate ar fi putut scăpa în Belgia, dar graniţa era închisă şi Napoleon îşi pierduse tronul său tocmai din cauza barierei ţării cu steagurile căreia se gândise să-l împodobească.

Când, la începutul acelui război, ambasadorul belgian a întrebat dacă e nevoie ca acea neutralitate să fie din nou recunoscută, Bismarck în răspunsul său, nepomenind nimic de ocrotirea popoarelor mici, sau de tratatele întărite prin jurăminte, a spus numai aceste cuvinte înţelepte: *„Mă mir că un om cu inteligenţa pătrunzătoare ca a D-voastră a putut să mă creadă aşa de simplu ca să mân Belgia în braţele Franţei"*.

Acesta a fost azi scopul lămurit al scrisorii închise către ambasadorul german. (La toate aceste momente tragice, se mai adăogă şi cel comic: Referentul pentru Belgia, la Berlin, fiind în concediu, închisese dulapul său cu acte, lăsând astfel pe diplomaţii cari le căutau, să stea zăpăciţi în faţa acestui dulap misterios).

Londra întrebase în acelaşi timp, atât la Berlin, cât şi la Paris, cu privire la Belgia. Parisul răspunse că respectă tratatul. Iagow dădu un răspuns evasiv, temându-se să nu dea în vileag, cu răspunsul său, planurile strategice ale Germaniei. Bătrânul şi

distinsul domn Davignon, ministrul de externe la Bruxel, dădu din cap, căci văzu confirmată vechea sa bănuială. El trimise un domn la ambasadorul german ca să-l întrebe. Acesta îi repetă Germanului întrebarea Angliei, precum și răspunsul Franței, adăogând apoi că ambasadorul francez ar voi chiar azi să publice oficial, în presa din Bruxel, răspunsul său. La aceste cuvinte, domnul von Below, se așeză bine în scaunul său și privind, — după cum se spune — cu ochii pe jumătate închiși, spre tavan, repetă cu preciziune fonografică cele auzite. Apoi trimise mulțumiri ministrului și oferi domnului o țigare pentru a încheia partea oficială a convorbirei, spunând după aceasta cu ton cu totul schimbat:

„Am de altfel convingerea fermă că Belgia n'are să se teamă întru nimic de Germania. Desigur, vom da și noi aceiași declarație" *).

Ingrijorare la palat, la minister și în capitală. Intreaga țară se îngrozi ca în fața unei furtuni. Speriați, se întrebară toți cum a fost cu putință să lăsăm încă dincolo piesele necesare fortificațiilor, comandate la Krupp și furnizate de mult, numai fiindcă săpăturile noastre nu sunt încă gata? Acestea sunt isprăvi à la Don-Quichotte!

Regele Albert, tăcut, prevăzător, cuminte, dinspre mamă Hohenzollern, se interesa întotdeauna pentru construcții de vase, pentru sporturi pe munți, pentru călătorii, pentru Congo, având și înclinații pentru arta modernă; pentru Saint-Saëns și César Frank. Regina, frumoasă ca multe domnițe din Bavaria, e fiica venerabilului duce Karl Theodor care din plăcere se făcuse medic și din milă a redat miilor de oameni săraci lumina ochilor. In această căsătorie în care trei din patru șiruri de străbuni se pot numi

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 587.

Germani, domnește noblețe, rezervă și acel amestec de cultură galică și germană, cum a putut să rezulte din istoria și poziția acestei țări. Regele scrise acum o scrisoare foarte leală, în limba germană, împăratului zicându-i *„tu"*, spre a-i reaminti numeroasele sale asigurări.

Pe același ton ca și ieri, vorbi, a doua zi dimineața, ambasadorul german către ministru și presă. La orele 3, apărură în „Soir", cuvintele sale: *„Acoperișul vecinului D-voastră va arde poate, casa D-voastră proprie însă va fi în siguranță"*.

Când diplomații sunt poetici, atunci se întâmplă de cele mai multe ori o nenorocire. Intregul Bruxel, repetă această frază și după trei ore o cunoștea fiecare copil în această mică țară. Totodată sosi știrea despre o invazie germană, în Luxemburg. Bruxelul răsuflă zicându-și: Cu atât mai puțin au nevoie de frontul nostru!"

Pe neașteptate, apăru spre seară, Below la minister. Cu trei ore mai înainte primise ordinul să deschidă scrisoarea misterioasă. El o citi și nu era de loc mirat. Avea ordinul de a prezenta ultimatum-ul ca primit tocmai atunci. Plecă așa dar la minister și predete nota.

Belgianul citi: De oarece avem știri pozitive că marșul Franței, în regiunea Meusei, e în legătură *„fără îndoială"* cu o trecere prin Belgia și fiindcă ne temem că Belgia nu se va putea apăra singură, Germania este amenințată și trebue pentru conservarea ei proprie să previe atacul, trebue așa dar *„și dinspre partea ei să încalce teritoriul belgian"* *). Dacă Belgia, va rămâne în neutralitate binevoitoare, i se promite o sporire a teritoriului pe socoteala Franței. Având o atitudine prietenoasă, nu va avea să se teamă de

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 376.

nimic, iar Germania o va despăgubi pentru toate daunele pricinuite de trupele ei, având însă o atitudine duşmănoasă, va avea război. Trebuia să se decidă în 24 ore.

Belgianul, uimit de acest ton şi această motivare, tăcu; apoi zise într'o mânie mereu crescândă: *„Ne-am fi aşteptat la orice, Excelenţă! Germania care pretindea că ne este prietenă credincioasă, ne cere să jucăm azi un rol ruşinos!"* *).

Consiliul de miniştri zise cu unanimitate Nu. Seara şi noaptea s'a ţinut şedinţă la palat care a durat până la ora patru dimineaţa, luându-se cu unanimitate hotărârea de a opune rezistenţă. In această noapte, la ora 1½, veni ambasadorul german la ministerul de externe, spre a comunica: *„Aviatori francezi au aruncat bombe, cavaleria a trecut graniţa, fără nici o declaraţie de război!"* **).

„Unde s'a întâmplat aceasta, Excelenţă?"

„In Germania, domnule baron!"

„Atunci nu ştiu pentruce Vă deranjaţi noaptea până aici pentru a anunţa aceasta tocmai la Bruxel".

„Pentru ca D-voastră din această jignire a dreptului popoarelor să trageţi încheierea că Franţa va întreprinde şi alte asemenea acţiuni".

Acest Notturno grotesc, conţinea pen-ultima faptă oficială a ambasadorului german la Bruxel. O oră mai târziu, Francezul chemă la telefon ministerul, comunicând: *„Lumini ce apar şi dispar pe cer! Fără îndoială năvi aeriane germane!"* Francezul era înfrigurat. Erau stele şi faptul că apăreau şi dispăreau, era crezut de fiecare într'o astfel de noapte. Franţa oferi ajutor armat. I s'a mulţumit, rugând-o să dea numai ajutor diplomatic, spre a nu se da Germaniei nici un pretext. Se telegrafiă deasemenea şi în An-

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 695.
**) Cartea cenuşie belgiană pag. 27.

glia, pentru „intervenţie". Intr'acestea, dimineaţa la ora şapte, ultimatum-ul se împlini. Abia cu 23 ore mai târziu, ambasadorul german declară că Germania, *„va proceda cu putere armată dacă va fi nevoie"* *). Trei ore mai târziu, primele trupe germane au fost bombardate de jandarmii belgieni la Gemmenich. In acelaşi timp, ambasadorul german a fost lovit drept în inimă de focul scurt de puşcă al unei note, iar stăpânul său de scânteia electrică a unei alte note: *„Am onoarea să aduc la cunoştinţa Excelenţei Voastre, că guvernul regal nu Vă mai poate atribui de azi înainte nici un caracter diplomatic şi rupe relaţiunile oficiale"* **).

Regele însă, având ca întotdeauna o atitudine demnă, telegrafiă azi împăratului în limba franceză:

„Simţimintele prietenoase ce eu am manifestat faţă cu Majestatea Voastră şi de cari m'aţi asigurat adesea ori.... nu m'au lăsat nici un moment să bănuesc că Majestatea Voastră ne va sili la deciziunea grozavă de a alege, în faţa Europei, între război şi infamie, între credinţă către tratate şi dispreţuirea obligaţiilor noastre internaţionale.

Albert" ***).

*) Cartea cenuşie belgiană pag. 27.
**) Idem pag. 31.
***) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 837.

CAPITOLUL XII.

CUMPĂNA

Intr'o mlaştină erau clădite alianţele bătrânei Europe. Fiecare momea pe celălalt şi pândea dacă însfârşit îndrăsneşte să facă ceeace era oprit. Atunci striga: Banditul a încălcat graniţa legală, ajutor! Deoarece morala creştină interzice orice atac, scopul alianţei nu putea să fie decât apărarea.

Pentru a forţa acel caz, prevăzut într'o alianţă în virtutea căruia un stat trebue să sară în ajutorul altui stat aliat, fiecare grupă aştepta atacul grupei vrăjmaşe. Ce adevăr adânc ironic se găseşte în rândurile scrise de ambasadorul Franţei la München, cu privire la această chestiune: *„Numărul mic de persoane cari cunosc tratatul, par a-l interpreta în diferite moduri"* *).

Dar şi fără alianţe, popoarele înşile cari trebuiau să lupte efectiv în război şi să suporte suferinţele lui şi mai cu seamă clasa cea mai de jos, n'ar fi putut să se înflăcăreze pentru război decât având convingerea că este atacată.

Astfel căuta fiecare să combine un atac din partea celuilalt. Timp de săptămâni, înarmaţi cum erau, ar fi putut să se ţie în şah, lăsând lumei spectatoare timpul necesar ca să pronunţe cuvântul suveran al raţiunei dezarmate.

---

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 740.

Dar voinţa generalilor sbura din ascunzătoarea palatelor lor din capitală, în scântei invizibile, până la primele posturi cari, ca cei dintâi actori, nerăbdători ca să intre în scenă, loveau pământul cu piciorul. Peste tot erau patrule de 5, de 20 de oameni, cari pândeau la graniţă. O parte din *„încălcările de graniţă"* pe cari se întemeiau cele mai multe declaraţii de războì în legătură cu *„cazul alianţei"*, era aşa dar adevărată; partea mincinoasă părea verosimilă şi putea să devie, cu o oră mai târziu, adevărată. Zadarnică pierdere de timp ar fi, dacă cineva ar căuta să hotărască ceva pe baza acestor documente cari se bat cap în cap, şi cari caută să demonstreze mai târziu nevinovăţia ambelor părţi în luptă! Importantă este numai intenţia conducătorilor dela spate, uşurinţa primelor posturi din faţă şi echivocul tratatelor cari se bizuiau şi pe una şi pe alta. „In sine nimic nu este nici bun nici rău, numai gândirea le face sau una sau alta". De către toate statele majore ale Europei au fost inventate acum încălcări de graniţă pentru a exercita presiuni asupra diplomaţilor cari pregetau. După fanteziile lui Berchtold, care văzuse vapoare sârbeşti trăgând asupra trupelor austriace, statul-major german înregistrase o invazie a Ruşilor la Iohannisburg: *„Cu aceasta Rusia a început războiul contra noastră"*, informară diplomaţii mulţumiţi, ziarele. Un conducător de trupe inferior, neavând cunoştinţă despre declaraţia de război germană, care în timpul acesta se făcuse, trecuse într'adevăr graniţa.

Mai important a fost pentru Franţa faptul de a fi cea atacată, fiindcă nu numai socialiştii, ci şi adversarii lor, bancherii din ţară, nu erau de loc dispuşi să cânte imnul Ţarului. Aliatul însă, care trăgea mai greu în cumpănă, Anglia, depindea în părerea sa cu totul de atacul german asupra Franţei. Iswolski, se-

condantul fără scrupule al acelor parizieni cari doreau războiul, trimise multe telegrame pe cari, câţiva ani mai târziu, revoluţia rusă le-a dat pe faţă. Astfel se zice că ministrul de război francez ar fi spus, în mod cinic şi confidenţial ataşatului său militar: *„Noi putem să declarăm liniştiţi că suntem gata să încetinim vremelnic mobilizarea, având în vedere interesul înalt al păcei, ceeace însă nu trebue să ne împiedice de a continua şi a întări chiar pregătirile noastre, evitând numai, pe cât e cu putinţă, transporturi în massă"*. Şi când apoi Germanii într'adevăr veniră, Iswolscki telegrafiă entuziasmat şefului său:

„Germanii trec în grupuri mici graniţa. Aceasta va da guvernului posibilitatea ca să declare la Cameră că Franţa a fost atacată. Invazia germană în Luxemburg e socotită aici ca foarte favorabilă, căci va deştepta în mod inevitabil protest din partea Angliei, imboldind-o la fapte. Şi mai sensibilă ar fi Anglia, în faţa unei jigniri a Belgiei, ceeace aici se crede posibil". Drăcesc document care dă pe faţă cinismul acestor cercuri europene! Totodată la Paris se publicară şi locurile unde s-au produs atacuri germane: Longwy, Cirey, Delle de lângă Belfort.

Germanii avură ghinion în această afacere. Ei afirmau acelaşi lucru, ştiau însă să vorbească numai despre *„diferite puncte"* şi *„localităţi germane"*, despre încercarea de a distruge calea ferată la Wesel şi Kochem în ţara Rinului; totodată se refereau chiar la porumbeii călători cari ar fi trecut graniţa la Bale precum şi la ofiţerii francezi travestiţi cari ar fi trecut-o în maşini la Walbeck. Mai cu seamă acestea din urmă din care una fiind oprită, a cotit apoi spre Olanda, fură raportate la Londra, drept încălcătoare de graniţă de cea mai *„gravă speţă ce s'ar putea închipui"*. Că aviatorii francezi ar fi aruncat, după cum se spunea, în acelaşi timp, bombe asu-

pra căii ferate de lângă Nürnberg, s'a desminţit mai târziu. Asemenea s'a anunţat la Roma, că medicii ar fi otrăvit fântânile de lângă Metz, cu baccili de holeră. Aceasta se făcuse mai mult pentru a demonstra că există cazul prevăzut de alianţă care obligă la ajutor. Toate la un loc ofereau la 1 August un tablou fantastic, pe care nici un poet nu l-ar putea întrece şi în frica generală pe care parcă nişte proectoare mari au proectat-o dinăuntru în afară spre a căuta duşmani în cer şi pe pământ, numai directorul poliţiei din Stuttgart nu şi-a pierdut humorul său când a raportat: *„Norii sunt luaţi drept aviatori, stelele drept nävi aeriene şi furcile de bicicletă drept bombe".*

Mai era deschisă şi o altă cale. Făcându-se mobilizarea germană cu cea mai mare precauţiune şi în mod unilateral, elementele puternice antirăzboinice din Paris ar fi putut să fie întărite şi intrarea Franţei în război ar fi putut să fie întârziată. Franţa, singura dintre ţările primejduite, retrăsese, sub presiunea socialiştilor, trupele sale cu zece kilometri de la graniţă; dar aceasta a avut şi motive de naturră militară.

*

La Paris, ambasadorul german se mărginise la rolul de curier, cu deosebirea însă că nu preda închise *„notele-ordine"*. La întrebarea obligatorie cu privire la neutralitatea Franţei, urmă răspunsul obligatoriu că ea va avea o atitudine după cum îi vor dicta *„interesele ei"*, ceeace, cu privire la dobinzile miliardelor împrumutate în Rusia, avea desigur un înţeles dublu şi nostim. Când Viviani, a doua zi, caracteriză procedeul ambasadorului ca neobişnuit şi întrebarea sa ca ameninţătoare, aşteptând ca el însfârşit să ceară paşapoartele, acesta răspunse numai atât: *„Eu sunt gata de drum".*

In aceiaşi zi, telegrafiă Cambon din Berlin la Paris: de oarece linia telegrafică cu Berlinul e deranjată, e nevoit să lucreze cu dela sine putere, gândindu-se să nu mai ceară paşapoartele şi să aştepte să fie dat afară. Amândoi ambasadorii procedară logic, conform naturei alianţelor lor: amândoi voiau să fie brutalizaţi ca să poată să strige după ajutor.

In timpul acesta se mobilizase, la Paris, la orele 3,40, iar la Berlin, la orele 5. Şi această problemă formă, în urmă, obiectul unei discuţii geloase între naţiuni, fiecare voind să fie cea din urmă. De oarece în această chestiune toată greutatea o au forţele interne şi numai puţin arătătorul ceasului, se poate răspunde azi cu ironia lui Sasonow: *„Să lăsăm cronologia".*

In timpul pregătirei de plecare a ambasadei germane din Paris, sosi o depeşă din Berlin; era uimitoarea ofertă a Germaniei către Franţa. Dacă aceasta va rămâne neutră, Germanii n'ar ataca-o, dar ar trebui, pentru siguranţa lor, să ocupe fortăreţele Toul şi Verdun. Adică, dacă tu îmi promiţi să nu mă ataci în timpul luptei cu prietenul tău, îţi cer pentru această atitudine, de mai înainte, puşca ta.

Această ofertă n'a mai fost predată. Atât i-ar mai fi lipsit lui Delcassé care, curând după aceasta, la remanierea cabinetului, a luat externele, cari i se cuveneau într'un război cu Germania.

Insfârşit unul trebuia să facă primul pas şi acesta n'a fost nici Moltke sau Pau, nici Castelnau sau Tirpitz, ci un mic general din Berlin, care trebuia să înlocuiască poliţia, dar purta numele grozav: Inaltul comandant de la hotare. Acesta comunică, fără multă vorbă, ministerului de externe că e nevoit *„faţă cu încălcările de graniţă autentic dovedite, să ia contra ambasadei franceze şi Francezilor din Berlin, aceleaşi măsuri cari se luaseră contra ambasadei ruse şi Ru-*

şilor". Atunci chiar. Iagow luă creionul roşu şi scrise alături: *„Ce fel de măsuri sunt acestea! Noi nu suntem încă în stare de război, deci diplomaţii sunt încă acreditaţi"*.

Căci şi această declaraţie de război era greu de conceput. Jenându-se a o face în urma răspunsului evasiv al Franţei, s'a crezut mai nimerit să se recurgă la încălcările de graniţă şi la bombele din Nürnberg. Aceasta însă fu prea mult pentru sârma răbdătoare dintre Berlin şi Paris. Ea refuză în cele din urmă să transmită această declaraţie de război şi când ambasadorul de dincolo voi să citească depeşa, semnele săriră unul peste altul.

Cu toate acestea, domnul von Schoen observase că e vorba de declaraţia de război. El o reconstrui aşa dar singur după cum crezuse de cuviinţă, şi o întemeiă, după prânz, faţă cu domnul Viviani, între altele, şi pe bombele de la Nürnberg, rămase încă citeţe în depeşă pe cari însă, puţin timp după expedierea acelei depeşe, ambasadorul prusac din München le desminţise la Berlin.

Pe această bază grotescă a început *„războiul germano—francez"*.

*

Tot încă Britania mai ţinea cumpăna în mâini, dar ochii ei nu erau legaţi, ci priveau prin sticlele cele mai tari spre continent, ca să afle unde îmugureau speranţe mai viguroase.

Despre Anglia, aveau Bătrânii Germani, cel puţin cei în civil, idei clasice: *„O mică trupă germană ar fi suficientă ca să astupe temeinic gura eroilor de dincolo de canal.... Ar fi destul să aruncăm dincolo o divizie şi Anglia ar fi achitată"*. Diplomaţii berlinezi aveau, în ce-i priveşte pe ei, această părere: sunt răi şi geloşi, dar cum sunt destul de departe în apă, ei nici nu vor putea să debarce cele câteva

mii de mercenari, înainte ca noi să fi ajuns la Paris; de altfel fiind oameni cari caută în toate câştig, vor rămâne din cauza aceasta neutri. Incă la urmă de tot, când Grey declarase că Viena şi Petersburg ar trebui cât mai repede să demobilizeze, căci altfel totul ar fi pierdut, Zimmermann. crezu că Lichnowsky, cu avertizmentele sale, urmărea numai scopul de a se asigura să nu cadă în cursă ca Pourtalès şi a linişti Anglia, în ultimul moment, pentru a încânta pe împărat că el este mare bărbat de stat şi a pune astfel mâna pe locul lui Bethmann.

Lichnowsky, ai cărui duşmani vânturau în interiorul ambasadei astfel de ştiri, află de la ei aceasta şi zise: „Acesta este proectilul lui Stumm!" Mai sceptici erau generalii. Schlieffen încă îi învăţase că trebuie să ţină seama de miza Angliei. Ochiul miop al împăratului era turburat de ură, aşa încât el, ca miopii după operaţia de cataractă, începu să vadă, în cazul acesta, intens. Plăcerea sa personală pentru flotă şi colonii îl făcu să se gândească la mijloace de a se împăca, de bine de rău, cu această dinastie, deşi erau veri. Şi fiindcă toţi credeau că acolo totul este venal, în consiliul de coroană de la Potsdam, de la 29, a fost vorba numai de fixarea preţului. Se dădu aşa dar cancelarului o ofertă pentru aceşti „negustori".

Intr'o dispoziţie războinică, Bethmann se întoarse în auto la Berlin: Mobilizarea era hotărâtă, deocamdată însă oprită. Bethmann însă, scrisese el însuşi *„că mobilizarea, în mod inevitabil, ar trage după sine războiul"*. Era târziu când el invită pe Sir Edward Goschen, pentru ora 10.

— Ar vrea el astăseară (la 29), să pronunţe cuvântul dorit? gândi Englezul, când urcă scara cea largă, la cancelar. Dar ce trebui să audă:

„Noi am dori să vă facem pentru cazul unui

conflict, următoarea propunere cu privire la neutralitatea Angliei".

— Pe neaşteptate, noaptea, fără să fi sondat mai întâi şi dintr'odată cu un şir întreg de puncte? se gândi Goschen.

„Mai întâi am consimţi, în cazul unui războí victorios, să nu luăm nimic din teritoriul Franţei" *), zise Bethmann.

„Se referă aceasta şi la colonii?"

„Aceasta nu pot promite", zise Bethmann, speriat, căci despre aşa ceva nu se menţiona nimic în oferta din Potsdam. *„Al doilea, am cruţa Olanda atâta timp, cât timp fac şi ceilalţi acelaşi lucru".*

— Acum desigur îmi va oferi integritatea Tibetului, gândi Goschen; dar Bethmann, continuă:

„Al treilea, în ce priveşte Belgia, ar depinde de Franţa, dacă Germania va fi nevoită să intre acolo. In orice caz, noi am garanta pentru integritatea Belgiei, după războí, dacă nu cumva în timpul acesta ar lupta contra noastră".

— Un vis, gândi Goschen, imposibil ca acesta să fie biroul cancelarului german. Dar el se sili să spună: *„Nu cred că Anglia ar putea să facă acum promisiuni. Dar voi trimite propunerea D-stră la Londra"* **).

36 ore mai târziu, Englezul aduse răspunsul lui Grey. Când îl află, Bethmann se sperie rău, dar încercă să-şi ascundă această stare sufletească: *„Sunt acum împovărat cu chestiuni aşa de serioase, încât trebue să vă rog a-mi da răspunsul în scris"* ***).

---

*) Britische Dokumente über den Urspung des Weltkrieges pag. 298.

**) Idem pag. 297.

***) Idem pag. 333.

Englezul socotise destul de serioasă problema neutralităţei Angliei, pentru a aduce nota cu sine. El plecă şi o lăsă acolo. In această notă, Anglia refuză, fiindcă Franţa ar putea să fie slăbită şi fără pierdere de teritoriu; *„mai cu seamă însă fiindcă această tocmeală cu Germania, pe socoteala Franţei, ar însemna pentru noi o ruşine din care bunul nume al Angliei niciodată nu şi-ar mai veni în fire. Domnul cancelar ne mai cere să intrăm în tocmeli asupra tuturor obligaţiilor şi intereselor ce avem cu privire la neutralitatea Belgiei, o ofertă pe care trebue s'o respingem"* *).

Bethmann întoarse foaia încolo şi încoace. Nu era poate un capo d'operă?

*

Churchill era fericit. Umbla peste tot în Londra, cu oferta Germaniei, întrebându-se dacă n'ar merita osteneala de a umili astfel de oameni. Totuşi cei din Londra se feriră să ia o hotărâre pe faţă, căci omul de pe stradă nu era nici duşman al Sârbilor, nici prieten al Balcanului şi ziarele liberale tot încă scriau că pe Anglia n'o priveşte această afacere. Era vorba să se aştepte momentul, totul depinzând de felul punerei în scenă.

Cu câteva zile înainte de oferta din Berlin, veniseră, la Lloyd George, conducătorii marelui comerţ şi ai bursei şi ceruseră, în numele cercurilor lor, neutralitatea. Chiar un războí victorios i-ar ruina, pe când, ca neutri, ar rămâne, la sfârşitul lui, bancherii Europei. După plecarea lor, gândurile lui Lloyd George erau mai prietenoase Germanilor, ceeace întări din nou speranţele lui Grey. Dar acum, după propunerea lui Bethmann?

Grey locuind tocmai atunci la Lord Haldane în

---

*) Britische Dokumente über den Urspung des Weltkrieges pag. 333.

Queen—Ann's—Gate, lumea citea că la Haldane vin în totdeauna diplomați și că prin urmare el ar fi stăpânul situației. In realitate, venea de două ori pe zi la Grey, Cambon care, la fel cu cei din Petersburg, îl îndemna mereu să dea o declarație lămurită. Asupra situației din Berlin, Cambon era ținut în curent de rapoartele fratelui său — ambasador, și era poate mai bine informat decât Grey de către ambasadorul său.

„A sosit însfârșit momentul?" întrebă Cambon, reținându-și suspinul.

„El va sosi când atitudinea Germaniei va fi pe deplin lămurită", zise Grey nehotărât și merse la ședința cabinetului. Simțind că acolo domnia o dispoziție șovăitoare, depeșă din nou lui Goschen: *„Căutați să câștigați timp, ca nimeni să nu înceapă focul!"* In momentele lui cele mai bune, mai credea încă în pacea universală; cu orice preț căuta s'o păstreze, căci ura războiul și iubea Anglia.

— De ce n'am fost mai tare, gândea adesea. Ce-mi folosește libertatea noastră juridică, când suntem totuși legați moralicește? Ceeace el în aceste zile aștepta și de care în acelaș timp se temea, era o sciziune în cabinet.

Neliniștea sa sufletească creștea în cursul acestor zile. Dilema în care se găsea o prezentă (la 30) adversarului de mâine, ambasadorului austriac, cu obișnuita sa franchețĕ: *„După cum am fost consiliat, două căi opuse îmi stau deschise: sau trecem cu totul de partea Rusiei și Franței, ceeace ar putea să împiedice războiul, sau Anglia se declară în toate împrejurările neutră, ceeace însă n'ar împiedica războiul"* *).

In acelaș timp, ambasadorul german se străduia să afle de la el, iar împăratul german să afle de la rege condițiile sub cari ei ar putea să garanteze neu-

*) Cartea roșie austriacă. Vol. VI. pag. 42

tralitatea Franței. Dar ochiurile rețelei se prinseseră deja prea bine pentruca să se mai poată libera din ea și cel mai dispus pentru pace și Palèologue are dreptate când scrie: *„Timpul socotelelor și al artificiilor diplomatice a trecut.... Nu mai există o inițiativă personală, nu mai există o voință omenească care ar putea să reziste mecanismului care merge singuri, al forțelor deslănțuite"* *). Cu toate că Poincaré telegrafiă regelui la Londra că ar fi bine să lucreze câte-și trei uniți pentru pace și cu toate că regele răspunse cu cuvinte cât mai înălțătoare din punct de vedere moral, totuși amândoi știu ce însemna aceasta și că titulatura *„Scumpe și mare prieten"*, aleasă de amândoi, conform obiceiului, era pentru fiecare parte numai pe jumătate adevărată.

Desigur, dacă Germania ar demobiliza, atunci și Anglia ar sili pe prietenii săi să facă acelaș lucru! Dar pentru așa ceva e prea târziu. Chiar dacă s'ar sugera împăratului să abdice, a doua zi fiul său ar pleca în auto, în sunetul fanfarelor, în sprintenul și veselul război.

Ușor mai răsunară încă două strigăte, venind de peste canal la urechea împăratului:

„Belgradul a căzut, Serbia a fost pedepsită, faceți acum ca Austria să se oprească.... Numai Majestatea Voastră mai poate... D-zeu să fie cu Majestatea Voastră acum și întotdeauna. Daisy" *).

In acelaș timp, într'un mod mai fin, dar și cu multă greutate, o altă persoană particulară căută să obțină dela împărat o propunere oarecare pe care, prin prietenii săi, ar putea s'o trimită mai departe la Petersburg și Viena. Daisy este frumoasă princi-

*) M. Polèologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges.

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 470.

pesă engleză Pless, iar cealaltă persoană este Lordul Rothschild.

Cu douăzeci de ani mai tânără şi cu douăzeci ani mai bătrân decât acela căruia se adresară, elegantă şi fermecătoare, înţelept şi puternic, astfel ridicară ei glasurile lor de prieteni. Zadarnic. Pe Daisy, o puse împăratul frumuşel la oparte, iar sub depeşa celuilalt el însemnă: *„Un vechi şi foarte stimat cunoscut al meu!"* Apoi nota lui Zimmermann: *„Răspunsul în numele Majestăţei Sale?"* Alături răspunsul: *„Cablul închis, în zadar. Stumm"* *).

Se aud glasurile din Wilhelmstrasse? Neîncetat se schimbau telegrame între Berlin şi Londra, cu toată aşa numita întrerupere a liniei. Dar acum se ivi o ultimă mică primejdie: bancherul ar putea cu banii săi evreeşti să puie beţe în roate, după cum le-a pus Ruşilor altădată Iakob Schiff, la New-York. Aşa dar: *„Zadarnic. Stumm"*.

In sfârşit, Belgia scapă cabinetul londonez din această stare de tensiune. Churchill şi Kitchener susţinuseră întotdeauna că Germania ar voi să invadeze Belgia. Dacă Belgia se va hotărî la rezistenţă, era problematic. După tradiţia veche care dăinuia de secole, Anglia trebuia să dorească şi să sprijine această rezistenţă. Nu apărase ea din timpul lui Eduard I, aceste fâşii de coastă împotriva Spaniei, Bourbonilor şi a lui Napoleon? Nici o mare putere n'avea voie să privească dincolo de pe acest ţărm. De aceea s'a şi acordat Belgiei neutralitate veşnică.

Ocrotirea celor slabi? Dar atunci, cum ar fi putut Anglia să respingă propunerea lui Bismarck, de a garanta neutralitatea Luxemburgului? Aceasta era o fecioară continentală, undeva, a cărei pudoare, Anglia credea că nu poate s'o ocrotească. Fata flamandă însă

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 580.

nu putea să aparţină nimănui, castelul ei la mare trebuia să rămâie o grădină de flori, fără pază şi fără arme.

Gladstone dăduse altădată dovadă. Luptător pentru dreptul popoarelor, pacifist, Englez încarnat, predecesorul şi pilda lui Grey, el scrise la anul 70, când Bismarck a dat pe faţă acea poftă napoleoniană de a cuceri Belgia: *„Ar fi cu neputinţă pentru noi să privim cum sunt jertfite libertatea şi independenţa"*. Cu aceste cuvinte el a spus adevărul în felul său, fără însă a oferi pentru aceste ideale mai mult decât era necesar. Căci în acelaşi timp el propusese celor două guverne cari se combăteau, ca Anglia să garanteze pentru Belgia, invocând motivele: mai întâi, ca să se asigure dreptul internaţional, al doilea, spre asigurarea ei faţă cu o putere continentală care ar deveni prea puternică: ceva curat englezesc.

La toate acestea se gândea în aceste zile cabinetul, iar în anii de război ce urmară, opinia publică engleză care îşi mascase cel mai înalt interes al ei cu consideraţii de ordin moral, alegând cu o privire scrutătoare steagul care adunase împrejurul lui pe toţi prietenii dreptăţei. Inaintea tuturor, Lloyd George, jucase bine rolul său de paznic al sigiliului dreptăţei, în cuvântări strălucite, ţinute ani dearândul, câştigând încrederea Europei, pentru a o pierde însă la Versailles. El ştia înainte de toate că o simplă majoritate în Camera Comunelor n'ar fi suficientă ca să ducă acest război într'o ţară a cărei armată se compunea din voluntari şi ale cărei ţări — fiice din continente străine ar fi putut să devină de sine stătătoare, supunând atitudinea ei unei critici.

Pe lângă acestea, se mai adaogă atât cu privire la el, cât şi la Churchill, dorinţa naturală să rămâie într'un guvern care, prin problema Irlandei, tot se sdruncinase. Numai războiul mai putea încă odată să

slăbească pe conservatori, căci tocmai ei erau acei cari aici, ca şi peste tot, ca lorzi, ca junkeri şi agrarieni erau mai dispuşi pentru război, decât negustorii liberali şi muncitorii cari, aici ca şi peste tot, doreau pacea.

Dacă liberalii ar fi fost atunci în opoziţie, în loc să fie la guvern, ei ar fi înfrânt, fără îndoială, dorinţa de război a conservatorilor. Aşa însă ei se simţiau întăriţi prin adversarii lor.

Şi cu toate acestea, era tocmai, în aceste ultime zile, nesigură nu numai atitudinea cabinetului, ci şi aceea a lui Grey însuşi. De obiecţia machiavelismului l-ar pune la adăpost în istorie cele patru propuneri ale sale de mijlocire şi atunci când, necunoscându-se caracterul său, s'ar da pe faţă contrariul. Dar, deşi era iubitor de pace şi nici un interes nu putea să momească Anglia într'un război, simţi totuşi că onoarea Angliei, precum şi a sa era amanetată prietenilor şi se încurcă astfel, în ultimile zile, tot mai adânc în urmările unei politici de alianţă care, în zadar, protesta contra acestui nume. La 29, ascunse ambasadorului german, căruia îi dăduse avertizmente aşa de serioase pentru Berlin, că flota era concentrată, fiind aşa dar în parte mobilizată. La 30, mai făcu încă odată încercări de mijlocire la Berlin şi Petersburg, sfătuind şi Parisul să facă acelaşi lucru.

Dar la 31, deveni şovăitor. La această atitudine au contribuit evident o scrisoare şi un memoriu, amândouă concepute într'un ton îmbolditor, cu argumente instigătoare şi bine calculate, potrivite firei sale, ce a primit în acea zi de la cei doi colaboratori ai săi, Crowe şi Nicolson. Aceşti doi bărbaţi erau luptători hotărâţi ai Antantei, Crowe având o foarte mare influenţă la ministerul de externe, unde lucra de 30 ani.

In cabinet, Grey dăduse să se înţeleagă încă de

mai înainte că ar trebui să se retragă în cazul unei neutralităţi durabile a Angliei; dar nimeni nu ştia dacă Asquith poate nu ar primi demisia lui, întrucât partidul advers, grupat în jurul lui Churchill şi Lloyd George, în cazul neutralităţei, ar anunţa deasemenea retragerea sa. Căci sciziunea din cabinet amenința rău.

In cele trei împărăţii unde domnitorii aveau dreptul suveran de a hotărî pacea sau războiul, astfel de probleme nu existau, iar la Paris, coaliţia era strâns unită. Dar la Londra, se combăteau, în ultima săptămâna dinaintea lui 4 August, mai mult în tăcere decât pe faţă, cele două fracţiuni ale liberalilor de la cârmă, în care timp pofta de a obţine preşedinţia consiliului pare a fi întunecat perspectiva unor miniştri asupra Europei. Ideia însă că Anglia ar putea, în momentul celei mai acute crize, prin dezbinarea partidului în două, să rămâie fără cabinet, era pentru fiecare politician englez ceva aproape tot aşa de rău ca şi războiul. De aceea ei rămaseră deocamdată uniţi; încă la 31, cabinetul refuză să ia vre-un angajament, declarând că neutralitatea ar fi singurul mijloc să împiedice totala prăbuşire a creditului european; aceasta ar determina atitudinea Angliei, în mod *„cu totul hotărâtor"*.

Cambon era înfrigurat de grijă, temându-se să nu piardă, pentru Franţa, şansa pregătită artistic de atâţia ani. El se găsia în situaţia lui Mefisto, căruia câţiva îngeri voiau să-i răpească sufletul lui Faust, pentru care slujise atâta timp. Mai trebui să asculte liniştit obiectiunile lui Grey, că Rusia pripindu-se, a agravat criza *„şi a deşteptat impresia că mobilizarea germană a fost forţată de Rusia"*. (O importantă mărturisire care împovărează Rusia). Faţă cu aceste obiecţii, Cambon putu numai să atragă atenţia ca să nu se mai repete greşala engleză dela 70, când

Anglia *„a îngăduit Germaniei o formidabilă mărire de teritoriu"*. La 1 August, cu toată declarația de război, situația lui Grey se întări. Totuși el refuză să facă Germaniei vre-o promisiune chiar dacă aceasta nu s'ar atinge de Belgia. Această atitudine, deși toate erau acum tardive, ar împovăra Anglia, dacă Moltke însuși n'ar fi mărturisit *„că însuși neutralitatea Angliei, cumpărată pe prețul respectării Belgiei, ar fi prea scumpă, de oarece războiul de atac numai prin Belgia ar fi cu putință"*.

In grozava sa strâmtoare, Grey se refugiă, în acea zi, la ultimul mijloc. El propuse ca Germania și Franța să se așeze înarmate la hotar și să nu se miște și atunci Anglia, fiind garantă, va rămâne neutră. Germanii primiră. Li se părea o întâmplare norocoasă, la care nici nu se așteptau, de a duce războiul numai pe un singur front în loc de a-l duce pe două, lucru de care întotdeauna de zeci de ani s'au temut. Când însă Grey comunică acest răspuns lui Cambon, el mai adăogă cu răceală ca și cum n'ar fi cunoscut obligația de aliată a Franței: *„Dacă Franța din această propunere nu poate să tragă nici un folos, atunci ea este pur și simplu legată printr'o alianță la care Anglia nu participă și ale cărei rosturi noi nu le cunoaștem"*.

Atunci Cambon se ridică și exclamă, dând loc la o scenă cum n'a mai fost niciodată: *„Refuz să trimit la Paris, această veste! Furie și revoltă ar fi urmările ei! Poporul meu ar zice că D-voastră ne-ați trădat!"* Putea Grey să-l cheme pe prieten la ordine? Nu trebuia inima sa să-i scuze orice ieșire violentă? Natural nu iscălise nici o poliță engleză în alb pentru Franța, după cum făcuse Wilhelm pentru Austria; în schimb însă de opt și mai cu seamă de doi ani, a dat mereu să înțeleagă că atunci când va bate ora primejdiei, noi vom sta alături de voi. Și acum?

„Atunci flota germană poate să intre în canal și să atace coasta noastră lipsită de pază!" strigă Cambon.

„Aceasta ar face ca opinia noastră publică să se schimbe", răspunse Grey, dând înapoi.

A doua zi, înainte de prânz, la 2 — Cambon, scoase toate registrele și făcu ca în timpul ședinței să se anunțe vestea despre încălcări de graniță germane, — Grey înduplecă cabinetul să garanteze paza coastelor franceze în cazul când Germanii le-ar ataca, rămânând ca această hotărâre să fie admisă de Camera Comunelor. Acolo însă opoziția se și declarase pentru intrarea în război. Cabinetul aprobă mobilizarea întregei flote pe care o refuzase alaltăeri și pe care Churchill, cu dela sine putere, o hotărâse eri. Șansele lui Cambon se ridicară. Acesta spera înfrigurat într'o invazie a Germaniei în Belgia, invazie pe care, în caz de război, toți inițiații contau de zece ani încoace. La un dejun al miniștrilor moderați, ce a avut loc după această ședință, cam toți erau de părere *„că pas cu pas, într'un mod destul de șiret, cabinetul a fost atras în război în favoarea Franței"*. Când Grey puse pe urmă, Germania și Franța, în fața problemei celei mari, dacă au de gând să cruțe Belgia, Cambon făgădui, pe când Lichnowsky trebui, în urma ordinului din Berlin, să refuze un răspuns lămurit. Acest refuz era ceeace îi trebuia lui Grey, în acest moment, deși altădată el se temuse sincer de acest refuz. Acum însfârșit găsise un motiv cu caracter popular pe care putea să-l înțeleagă și omul depe stradă și care putea să justifice participarea Angliei la război!

Incă ieri ieșiseră din cabinet, în afară de viteazul subsecretar de stat Trevelyan, patru membri, cu toate că hotărârea luată nu era încă definitivă, ci trebuia să fie admisă de Camera Comunelor. Doi din ei reve-

niră asupra dimisiilor lor, după ce violarea neutralităţei Belgiei era fapt împlinit. Astfel rămaseră în cele din urmă numai doi bărbaţi cari reprezentau două lumi şi două straturi sociale: Lord Morley, frumosul şi distinsul preşedinte al consiliului secret, om în vârstă de 76 ani, numit în toată Anglia, *„Honest Iohn"*, simbolul încrucişărei engleze de putere literară şi politică; şi conducătorul muncitorilor Iohn Burns, un gigant, şi care, cu jumătate de secol înainte, la vârsta de 10 ani, a răsucit şi a tăiat lumânări. Autodidact, el se făcuse socialist atunci când Mill nu mai putea să-l satisfacă. A fost de multe ori închis şi era acum de opt ani ministru. Retragerea din cabinet era pentru el o jertfă pe care el totuşi o aduse pentru a exprima veto asociaţiilor miniere contra războiului.

Aceşti doi bărbaţi erau singurii în toată Europa cari, fiind la putere, au refuzat să-şi ia răspunderea unui război de a cărui nedreptate erau convinşi câţiva bărbaţi din toate cabinetele şi cari totuşi au tăcut. Acest refuz şi această putere la care au renunţat, dau lui Morley şi lui Burns dreptul ca istoria să le asigure locuri mai onorabile decât tuturor împăraţilor, prinţilor, generalilor şi miniştrilor cari, în aceste zile, prin decrete războinice au crezut să-şi întărească puterea lor pe care totuşi au pierdut-o. Căci numai doi bărbaţi de stat ai Europei, Lloyd George şi Pasici, au stat la putere neîntrerupt şi după sfârşitul războiului al cărui început l-au semnat. Dar şi aceştia doi au pierdut-o curând după aceasta, pe când Macdonald care, credincios convingerilor sale, se retrăsese de la conducerea partidului, a dobândit-o iarăşi cu zece ani mai târziu.

A doua zi, înaintea şi în timpul şedinţei din Camera Comunelor, se precipitară ştirile: Despre invazia Germaniei în Belgia, se luă cunoştinţă la prânz, iar despre depeşa regelui Belgiei care cerea ajutor,

în timpul şedinţei. Mai întâi s'a putut împiedica protestul minorităţei. Macdonald, conducătorul radical, se mărgini la Cameră să spună numai puţine cuvinte în contra lui Grey. Două zile mai târziu, partidul Laburiştilor votă în contra războiului. El a dat cu aceasta o pildă care va dura şi va străluci în istorie mai mult timp decât numele tuturor bătăliilor, câştigate şi pierdute în acest război, pe uscat şi pe apă.

Pentru prima dată se putea vedea că Grey era neliniştit, voind repede să ia cuvântul. El simţia bine importanţa istorică mondială a cuvântărei sale. A biruit nu prin însuşirile superioare ale acelei cuvântări, ci fiindcă aceasta a fost singura în toată Europa prin care un conducător al politicei externe a pus, în faţa reprezentanţilor poporului, argumentele pro şi contra, interesele şi simţimintele şi întregul complex de momente imponderabile, pentruca aceşti bărbaţi să decidă în toată libertatea. In cele trei împărăţii, câte un singur om, consultându-se numai cu puţini alţi oameni, a declarat răsboi de câte două sau cinci ori, fără nici un control, fiind determinat numai de inspiraţiile sale proprii. In Franţa şi în Belgia, s'a pus ce-i drept o problemă, dar ea a rămas numai cu caracterul ei retoric, căci în ce priveşte parlamentele acestor ţări, glasul unuia a fost auzit abia după declaraţia de război, iar celălalt nu putuse să zică Nu. Numai în Anglia, ministrul a desfăşurat, în faţa celor cu răspundere, întregul tablou al realităţilor:

„Noi, până ieri, nu am făgăduit decât sprijin diplomatic. Am declarat atât ambasadorului francez, cât şi celui german numai atât că părerea Angliei ar înclina probabil spre Franţa, dacă acesteia i s'ar impune un războiu. Convorbiri militare am îngăduit, ca şi altă dată, sub condiţia că amândouă guvernele să rămâie libere, cam la fel precum s'au petrecut lucrurile în timpul crizei din Maroc.

„In anul 12, ne-am făcut, în mod reciproc, declaraţii hotărâte, spre a asigura libertatea guvernelor (el citi schimbul său de scrisori cu Cambon, din Noembrie 12). Franţa a intrat în conflict din cauza aliatei sale, numai spre a-şi salva cinstea. Noi suntem de mult timp împrieteniţi cu ea şi în ce măsură prietenia impune obligaţii, în privinţa aceasta fiecare să întrebe inima şi sentimentul său propriu şi să aprecieze, după aceasta, proporţia obligaţiilor.

„Părerea mea personală este aceasta: Flota Franţei se găseşte în marea Mediterană, iar coasta de nord şi de vest sunt fără pază. Dacă o flotă străină ar ataca această flotă, atunci Anglia ar trebui să se puie în mişcare. Franţa este, aşa cred eu, îndreptăţită să ştie şi să ştie imediat dacă ar putea, în cazul unui atac în contra coastelor sale de nord şi vest, lipsite de pază, să conteze pe ajutorul Angliei. In chestia Belgiei, onoarea noastră şi interesele noastre sunt puse în joc, cel puţin tot atât de mult ca la 1870. Noi nu putem socoti obligaţiile noastre mai uşoare decât le-a conceput Gladstone". (El citi răspunsurile celor două state şi apelul regelui Albert).

„Dacă s'ar pierde independenţa Belgiei, atunci s'ar pierde aceia a Olandei. Gândiţi-vă acum la interesele britanice ce sunt puse în joc dacă noi, într'o astfel de criză, am păstra o atitudine rezervată. Ceeace, la sfârşitul războiului, am fi economisit ca forţă, ar corespunde ca valoare, stimei pe care noi am pierde-o? De altfel, nu cred că o mare putere, fie că ar lupta, fie că ar rămâne neutră, ar putea să uzeze, la urma urmelor, de superioritatea ei. Noi cu flota noastră puternică, în cazul când am intra în război, nu vom avea de suferit cu mult mai mult decât în cazul când am rămânea pasivi, căci şi într'un caz şi în altul, vom trebui să îndurăm suferinţe grozave în acest război. Comerţul nostru extern va înceta şi chiar în cazul

cel mai favorabil, la sfârşit, n'am putea să avem destulă putere spre a înlătura ceeace s'ar putea întâmpla: unirea întregei Europe apusene sub o singură putere, îndreptată contra noastră... Dacă ţara se gândeşte la ceeace este pus în joc, atunci ea, aşa cred eu, strâns unită, va sprijini guvernul în mod durabil".

In această cuvântare totul este bine cântărit, nimic exagerat şi puţin voalat. Despre sfinţenia tratatelor aminteşte doar un singur cuvânt. Anglia ştia că în toate cabinetele tratatele incomode pot fi interpretate după bunul plac.

După această cuvântare a ministrului liberal, care vorbise pentru război, contrar programului partidului său şi contrar inimei sale, se întâmplă ca prietenii săi liberali să cadă pe gânduri şi să tacă, pe când adversarii săi conservatori să isbucnească în aplauze sgomotoase. Cuvintele lui Grey ascundeau scopul principal, închis în sufletul său, şi tocmai în această împrejurare zace ceva ce este ca o dreptate tragică faţă cu slăbiciunea sa.

Abia Asquith, a exprimat aceasta puţin mai în urmă, la 6 August, în Camera Comunelor: *„Noi luptăm în aceste zile când violenţa pare a pune stăpânire pe omenire, pentru principiul ca naţiunile cele mici să nu fie strivite, contrar onestităţei internaţionale, prin bunul plac al unui stat puternic şi dominant. Nu cred că vre-odată o naţiune a intrat într'un mare conflict cu conştiinţa mai curată; căci noi nu luptăm nici pentru mărire, nici pentru interesele noastre proprii, ci pentru apărarea unor principii de cari atârnă civilizaţia lumii"* *).

Anglia a aruncat în cumpănă ghiulelele sale de fier, argintul său şi baloanele cu aer ale spiritului său.

*) Cartea albastră engleză. I. pag. 93.

*

In timpul acelor tratative dintre Berlin şi Londra se crezuse un moment că războiul germano-francez ar putea să fie împiedicat prin garanţia engleză. Ce-i drept, fusese o neînţelegere, dar cazul acesta desvăluise, cu o singură lovitură, natura imperioasă a maşinăriei armatei pe care nimeni n'o mai poate opri odată ce s'a apăsat pe buton. Spaima şefului statului major rus la Petersburg, când ţarul voise să-i smulgă din mâini această maşinărie, îl cuprinse, cu două zile mai târziu, şi pe colegul său german la Berlin. După acea veste salvatoare din Londra, împăratul zise către Moltke: *„Aşa dar, vom merge pur şi simplu cu întreaga armată la răsărit!"*

Moltke: *„Aceasta e cu neputinţă, Majestate. Marşul unei armate de milioane nu poate fi improvizat. Dacă Majestatea Voastră stărueşte de a duce întreaga armată spre răsărit, va avea numai o ceată desfrânată de oameni înarmaţi, care nu va putea fi alimentată".*

Impăratul: *„Unchiul D-voastră mi-ar fi dat alt răspuns!"*

Moltke: *„Este absolut cu neputinţă de a executa marşul altfel decât conform planului; cu putere spre apus şi mai slab spre răsărit"* *).

Apoi împăratul telegrafiă regelui Angliei: *„Mobilizarea mea, ordonată azi după amiază, trebue să se desfăşure, conform planului de pregătire, spre două fronturi, spre răsărit şi spre apus. Un contra-ordin nu mai poate fi dat... Cred că aceasta nu va enerva Franţa"* *). Pentru a atenua această ameninţare ce nu se mai putea înlătura, provocată prin marşul spre graniţă, împăratul dădu apoi ordinul: *„Divizia XVI din Trier să nu plece spre Luxemburg".*

*) Moltke: Erinnerungen (pag. 22).

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1921, No. 575.

Moltke, care descrie această scenă, mărturiseşte: *„Mi se părea că mi se rupe inima. Din nou ameninţa pericolul că zăpăceala va pune stăpânire pe marşul nostru. Ajuns acasă, eram doborît de grijă şi am vărsat lacrimi de disperare... Astfel şedeam, trist şi fără să fac ceva, în odaia mea, când, la ora 11 noaptea, fusei iarăşi chemat la Majestatea Sa"* *). Iarăşi lămurire, erori, războiu contra Franţei, marşul după cum a fost prevăzut. Moltke încheie: *„N'am putut şterge impresiile acestei întâmplări din viaţa mea. Se distrusese ceva în mine ce nu se mai putea clădi, siguranţa şi încrederea erau sdruncinate".*

Logica maşinăriei strivise pe constructor, făcându-l robul ei. Januşkievici şi Moltke, o viaţă întreagă preocupaţi, în ideile, în munca, viziunile şi dorinţele lor, numai de războiu, au trecut prin cele mai grozave suferinţe în clipa când preţioasele lor jucării, puse în sfârşit în mişcare, trebuiau dintr'odată să fie oprite. „Se sdruncinase ceva în mine", scrie generalul, înainte de a începe opera sa de distrugere.

*) Moltke: Erinnerungen (pag. 23).

CAPITOLUL XIII.

INŞELAŢII

Unde au rămas massele? S'au golit străzile oraşelor spre a goni pe toţi bărbaţii, cu armele în mâini, la hotar, iar pe toate femeile, cu lacrămile în ochi, în case? Nu pot ameţi strigătele milioanelor de oameni, lipsiţi de putere, nici măcar zece ordine izolate, metalice ale celor puţini, dar puternici? Nu s'a pus raţiunea pe lucru spre a întări victimile pentru ca acestea să se sustragă jertfei, bătându-şi joc de sfinţenia unor astfel de altare?

Tot mai murmură străzile. Inainte ca sentinţele de moarte să lucească pe case, victimile tot se mai îndreaptă cu strigăte aspre spre palatele misterioase ale preoţilor, afirmând ameninţător, pe lângă ferestre, voinţa lor de a trăi.

Dar acum ele sunt fără conducători! In încăperi închise, întocmai ca şi diplomaţii, şed fruntaşii poporului muncitor la mese şi se sfătuesc ore întregi. Scaunele lor sunt mai tari, ţigările mai eftine, hainele lor de stofă mai ordinară, iar servitorii lipsesc ca să închidă uşile. Şi copistul tăcut nu se vede aici, acela care să-şi încovoaie, faţă cu diplomaţii, spatele său în unghiu drept la mapa de piele cu acte, deşi Excelenţa Sa a plecat de mult. Dar şi aceştia au acum secretele lor faţă cu mulţimea, şi ei au devenit acum preoţi. Ei simt depe acum, dar ascund încă că mâine poate vor trebui să amuţească.

Poate. Incă tot mai speră şi numai cei slabi din-

tre ei, numai cei obosiţi de lupta lungă cari au economisit ceva pentru copii lor pentru a le asigura o soartă mai bună, se pregătesc să treacă depe acum la ideia naţională, dorind a merge cu statul.

Berlin: *„Adunarea convocată pentru Duminică, în parcul Treptov, se îndreaptă în contra războiului. In vremurile grele actuale, ţinerea ei ar însemna o primejdie pentru siguranţa publică".* Vai de acela care ridică glasul său contra războiului! El ar putea să salveze pacea! In 39 de adunări populare, încercară apoi socialiştii să obţie sub acoperiş ceeace le era interzis sub cerul liber. In zadar. Două zile mai târziu, ei mai încearcă acelaşi lucru în 17 adunări. Poliţia îi împrăştie.

Ea se simte tare. Citeşte doar ziarul „Vorwärts" şi află cum acesta, mârâind dă înapoi: *„Nu cu indiferenţă fatalistă vom trece noi prin evenimentele ce vor veni, vom rămâne credincioşi cauzei noastre, pătrunşi de înălţimea sublimă a misiunei noastre culturale. Cu asprime grozavă lovesc prescripţiunile severe ale codului de războiu mişcarea muncitorilor. Imprudenţe, jertfe nefolositoare şi greşit socotite aduc în acest moment pagubă nu numai interesului individual, ci şi celui al cauzei noastre. Noi vă cerem să aveţi răbdare până când viitorul, cu toate suferinţele, va aparţine socialismului care uneşte popoarele".*

Social-democratul Hofmann, în dieta bavareză: *„Suntem în ajunul unui eveniment istoric care ar putea să pue în cumpănă existenţa imperiului şi ne-ar impune poate necesitatea de a chema şi ultimul om la apărarea patriei. Dacă, peste câteva zile, poporul german ar trebui să fie chemat la arme, şi social-democraţii vor apăra patria".*

Când partidul a început să bată în retragere, el a simţit: patru milioane de alegători sunt prea slabi pentru o revoluţie, aşa dar supunere. Ne vom supune, dar cu protest, niciodată nu vom încuvinţa în parlament banii trebuincioşi marelui măcel. Tăcerea noastră furioasă va trăda, fraţilor noştri duşmani de dincolo, ceeace simţim. Deasupra capetelor ofiţerilor, ne vom strânge curând mâinile!

Aşa decid în aparenţă cei mai mulţi, puţini vorbind altfel, la cea dintâi consfătuire. Nu se ia nici o hotărâre. Repede se trimite un om de încredere la Paris, ca să se consfătuiască cu Jaurès care încă alaltăeri promisese Germanului Haase, că va rezista! Cel mai bun lucru ar fi să se pronunţe acelaşi veto în Camerile tuturor centrelor de război. In aceiaşi seară, Hermann Müller pleacă la Paris, ca să aducă adversarului conştinţa Germaniei.

Dar muncitorii germani erau Germani. De 30 ani ei au fost batjocoriţi ca oameni fără patrie; dar ei se gândesc cu plăcere înapoi la cei doi ani de armată. Iată, iarăşi o bună ocazie ca să plece din fabrică, căci statul îngrijeşte de copii de acasă. Primejdie? Oare cazanul din fabrică n'ar putea mâine să facă explozie? Şi la urma urmei nu fiecare glonţ nemereşte! Conducătorii însă ştiu cum gândeşte mulţimea afară; ei ştiu că sunt prea slabi pentru a putea face o revoltă. Cu o singură vorbă ei scapă de mustrările conştinţei: Ţarul sângeros e duşmanul nostru!

Bethmann lucrează ca diplomat: repede se gândeşte el să publice telegramele de mijlocire pentru pace ale împăratului, ascunzând în schimb tot ce s'a făcut de patru săptămâni încoace spre a mâna Germania în război, precum şi apelul Ţarului la tribunalul dela Haga. Ridicaţi-vă! Gândiţi-vă la Bebel al vostru care voia să se lupte contra Ţarului! Noi luptăm pentru libertate în contra stăpânirei cu cnutul a barbarilor!

Dacă numai trei puncte din acţiunea externă ar fi

fost meditate cu atâta finețe ca acest punct din acțiunea internă, am fi fost cruțați de un război mondial. Acolo orgoliul a împins spre ușurință, aici teama spre prevedere. Dacă s'ar fi reușit, în acest război al alianțelor nelogice să se înșele mulțimea cu ideia sublimă a unei lupte contra hordelor asiatice, atunci steagul cel roșu ar fi trebuit să se înfășure; poate chiar luptătorii lui s'ar fi dezbinat.

Chiar se aude dezacordul glasurilor.

Ziarul „Badische Volksfreund": *„In acest grozav și serios moment, toate pasiunile de partid trebue să tacă... social-democrația a făcut tot ce a stat în puterea ei ca să evite războiul. Ea își declină orice răspundere pentru faptul că lucrurile au ajuns așa departe. Nu numai de eri și de alaltăeri, ci de zeci de ani politica ei a urmărit, ca țintă, ca să se evite această groaznică catastrofă".*

Ziarul „Chemnitzer Volksstimme": *„Pe noi ne stăpânește numai această singură întrebare: voim să învingem?... Mai întâi de toate simțim datoria să luptăm contra dominației rusești cu cnutul. Femeile și copii Germaniei nu trebue să devie victimile bestialității rusești. Căci dacă biruește Antanta, nu va stăpâni Germania vre-un guvernator englez sau rerepublican francez, ci Țarul Rușilor... Nu cu Ura și nu cu ură în contra muncitorului rus, nu cu D-zeu pentru rege, ci pentru libertatea germană, tovarășii noștri vor pleca la luptă, hotărâți de a nu se lăsa să fie învinși de nici un patriot de fraze, în îndeplinirea datoriei lor către patrie".*

Ziarul „Essener Arbeiterzeitung": *„Dacă această țară acum este amenințată prin hotărârile Rusiei, social-democrații, având în vedere faptul că lupta este îndreptată contra țarismului rus, insetat de sânge, contra criminalului de milioane de ori al libertății și al culturei, nu se vor lăsa să fie întrecuți de oameni în această țară, atât în îndeplinirea datoriei, cât și în voința lor de jertfă... Jos țarismul! Jos cuibul de barbarie! Aceasta va fi atunci parola noastră".*

Ridică-te miner german! Trage cu pușca, în numele Dumnezeului german și din ordinul regelui, în fratele din mina vecină, din Lorena, a cărei galerie se apropie de a ta încât aproape poți să auzi ciocăniturile ciocanului său; dar gândește-te, pe când ținteşti, cu toată ardoarea, că iubești dușmanul pe care îl omori, că urăști regele căruia i-ai jurat și că toate acestea se întâmplă pe Marna numai de aceea, fiindcă altfel Țarul sângeros, ca stăpân al Germaniei, ar lăsa ca fata ta să fie batjocorită! Iată zăpăceala, dar ea încă nu este generală. *„Suspecți omorâtori de tirani"* își numește în același timp frații săi ziarul „Leipziger Volkszeitung", avertizând ca să nu se citeze acum nici Marx, nici Bebel cari altădată au susținut războiul contra Rusiei, fiindcă *„azi sprijină fii acelora cari au stat pe baricade, altarele și coroanele cari au făcut ca părinții și străbunii lor să șovăiască... Cine ar voi să susțină că un stat din Europa centrală care duce război contra Rusiei, ar introduce azi revoluția în Rusia!... Este intenția guvernului german, sprijinindu-se pe o ideologie învechită, să ațâțe pe muncitorul german la război în contra Rusiei. Șarlatania e evidentă!"*

Încă după declarația de război, ironizează ziarul „Vorwärts", încercarea de a prezenta acest război ca o necesitate socialistă, atrăgând atenția de a nu se consimți în parlament la o astfel de calificare, fiindcă atunci Țarul ar putea să exclame: *„Aceasta e știrea care îmi trebue! Acum și propriei noastre revoluții i s'a frânt spinarea! Acum pot să dau drumul bestiei naționale! Sunt salvat!"*

Maine ziarul „Vorwärts", va trebui să vorbească altfel, căci azi se ia decizia. Incă cu două zile mai

înainte, şeful partidului declarase Cancelarului că va trebui să refuze creditele. Dar azi?

In sala elementelor fracţionare se află cam o sută de oameni. Lângă capete din popor, cu frunţile brăzdate, lângă meseriaşi ai căror pumn, în timpul cuvântărilor agitate, rostite cu voce aspră, făcea să bubue masa, lângă disperaţi cu privirea îndrăzneaţă, cu barba scurtă, ţepoasă, cu gulerul prea larg, cu cravata veche şi cârpită, şed doctori şi avocaţi cari la exterior se aseamănă cu cetăţenii, căci din aceştia îşi trag origina. Reprezentanţii majorităţii, ridicându-se în şedinţă, spun:

Din noua carte albă a guvernului rezultă că Rusia a mobilizat mai întâi şi a trecut apoi graniţa, fără să aştepte declaraţia noastră de război. Deasemenea, la vest, Francezul a trecut pe teritoriu german, conform rapoartelor oficiale: aşa dar război de apărare! Intr'un astfel de război însă, noi nu putem vota contra unor credite din cari aproape jumătate se va întrebuinţa pentru femeile şi copiii celor nevoiaşi. Deoarece noi, un sfert din deputaţi, tot nu am putea opri aprobarea lor, respingându-le am face, în massele poporului, doar impresia că invazia şi înfrângerea ne sunt indiferente, dacă nu chiar dorite. Greva generală ar putea să îndrăznească s'o facă numai acei cari se simt destul de tari ca să ia frânele guvernului. Altfel, războiul civil ar folosi numai duşmanului. Aşa vorbeşte majoritatea.

Cel mai inteligent cap din adunare, Kautsky, e pentru abţinerea dela vot întocmai ca Bebel, la anul 70, rămâne însă singur. Căci minoritatea sub Haase, Ledebour şi Liebknecht, se opun ca să se invoace acele vremuri vechi când numai doi socialişti şedeau în parlament, pe când azi, numărul lor se ridică la 110, reprezentând aproape o treime a poporului. Apoi, cartea alba ar putea să fie falşificată!

Dece ar spune un guvern azi adevărul în care întotdeauna nu ne-am încrezut? Ştiindu-se că suntem cel mai mare partid din Europa, adeziunea noastră ar provoca peste tot consternare şi ar distruge probabil întreaga Internaţională. Telegramele de ieri şi azi, din Londra, Paris, Milano şi Bruxel, ne cheamă la rezistenţă. Cine aprobă creditele, se face răspunzător pentru felul cum e condus războiul, precum şi pentru ţintele ce urmăreşte. Cancelarul să se oblige azi că nu va face nici o cucerire. El va refuza aceasta şi atunci şi respingerea creditelor va lămuri massele şi ele vor înţelege atitudinea noastră.

Ore întregi durează discuţia. Minoritatea chibzueşte, se opune însă la un vot separat pentru a nu slăbi partidul. Tot mai încearcă credincioşii a două lumi să rămâie sub o singură dogmă. Votarea: 78 faţă cu 14. Haase, preşedintele, supunându-se disciplinei, ia asupra sa să citească în parlament motivarea pe care el o respinsese. O singură frază reuşise minoritatea s'o impună: *„Indată ce războiul devine un război de cuceriri, ne vom îndrepta în contra lui cu cele mai violente mijloace".* Ultimul strigăt al conştinţei pacifiste! Când se prezintă Cancelarului, seara, această declaraţie, acesta roagă să se şteargă condiţia hotărâtoare sub această formă. E o consfătuire intimă şi fraza, în această formă, se şterge.

Această atitudine a socialiştilor germani surprinse aşa de mult străinătatea încât ziarul partidului din Bucureşti comentă această veste, încă după o săptămână, ca minciună şi neînduplecatul ziar „Wiener Arbeiterzeitung", devenit acum nou ziar guvernamental, îşi bătu joc de ea.

La Viena, partidul din Austria, având numai un milion de alegători şi fiind prin urmare mult mai slab, a trebuit şi mai repede să bată în retragere. Guvernul a putut chiar să îndrăsnească să scrie

în ziarul său: *„După ştiri sigure, se află în monarhia austro—ungară un mare număr de elemente subversive, cari periclitează în cel mai înalt grad siguranţa publică, precum şi pe aceea a statului. Din cauza aceasta se lansează invitaţia generală a organelor oficiale ca aceste elemente pericoloase, din datorie patriotică, să fie făcute inofensive, în ori ce împrejurare... Comunicări în privinţa aceasta pot fi adresate, dacă va fi cazul, oficiului de supraveghere în timp de război, care funcţionează pe lângă ministerul de război"*. Timp de două săptămâni, socialiştii din Austria au combătut cu pasiune provocările contelui Berchtold. Azi auziră *„vocea de bronz a istoriei şi perdeaua din faţa neruşinatului joc al politicei ţariste e dată la o parte"*. Ceeace însă conducătorii simţiau în realitate, reiese din fraza ironică dela sfârşit: *„Viaţa pentru Ţar, — întreaga omenire cultă pune în scenă acţiunea de operetă ca acţiune sângeroasă grotescă a lumii întregi!"* Cu toate acestea, ziua în care la Berlin, s'au aprobat creditele, e sărbătorită în ziarul „Wiener Arbeiterzeitung *„ca o zi de cea mai mândră şi cea mai puternică înălţare a spiritului german"*. Şi tot aşa la Budapesta şi Praga, la Lemberg şi Klagenfurt, la toate popoarele Austriei.

*

Motivul? Popoarele au fost înşelate de guvernele Europei! Aceasta se poate dovedi cu acte la trei din cele cinci mari cabinete.

In Anglia, tradiţia opreşte o astfel de înşelăciune şi controlul miniştrilor, prin Camera Comunelor, o face cu neputinţă. Documentele britanice — singurele pe cari un guvern le-a publicat din propria iniţiativă, căci în cele trei împărăţii a avut grijă de această revoluţia — s'au ţinut de acest vechi principiu englez; aproape toate încercările de a prezenta ca falşificări

diferenţele formale dintre cartea albastră din August 1914 şi colecţia de documente din anul 1926, au dat greş. Există nepotriviri, dar ele nu sunt de aşa natură încât să îndreptăţească o bănuială. Natural, există lacune, dar foarte puţin s'a omis ceeace este în favoarea Angliei. Adevărat este însă că legătura slabă a lui Grey cu Franţa şi Rusia, din anii 12 şi 14, s'a făcut fără ştirea Camerii Comunelor, ba chiar a fost ţinută secret de el faţă cu jumătate din cabinet, aşa încât ziarul „Manchester Guardian", din 4 August, a putut să scrie: *„Cuvântarea de aseară a lui Sir Edward Grey a arătat că el a ascuns întregul adevăr de ani de zile"*. Deasemenea, în zilele cele mai hotărîtoare, o parte a presii a înebunit mulţimea paşnică cu cele mai sfruntate minciuni despre invazii, atacuri şi intenţii germane.

Cartea galbenă franceză nu se poate încă examina, totuşi se poate deduce indirect că există şi aci falşificări. Deja, faptul că a fost nevoie de patru luni pentru a o publica, pare suspect. Prietenii francezi ai adevărului au găsit până acum cinci falşificări. Astfel s'a ascuns poporului că guvernul francez a avut cunoştinţă despre mobilizarea generală rusă, accentuându-se în schimb dorinţa de pace a Franţei, demonstrându-se totodată dorinţa de război a Germaniei. Două din aceste numere reprezintă documente, aproape cu totul inventate, pe cari Poincaré, fiind întrebat mai târziu, în zadar a căutat să le explice întemeindu-se pe *„consideraţia secretului cifrelor"*. Alte indicii în contra veracităţii acelei cărţi galbene, găsim în aprecierea jurisconsultului Larnaude, decan al facultăţii juridice din Paris, şi în acea a profesorului de dreptul ginţilor Lapradelle, cari au întemeiat, pentru o comisiune oficială din timpul tratativelor de pace, *„răspunderea penală a lui Wilhelm II'*, între altele, şi pe aşa numita *„scrisoare a*

Hunilor", în care împăratul ar fi scris către Franz Iosef: *„Inima mea sângerează, dar toate trebue să fie pustiite cu foc și sabie, bărbați, femei, copii și bătrâni să fie secerați, nici un pom, nici o casă nu trebue să rămână în picioare. Cu aceste grozăvii cari singure sunt în stare să bată un popor degenerat ca cel francez, s'ar pune sfârșit războiului înainte de a se împlini două luni, pe când dacă m'aș lăsa condus de considerații omenești, el s'ar tărăgâna ani de zile"*. Această pură invenție a acestei scrisori este cu atât mai uimitoare, cu cât se crede despre marele popor al psichologilor că ar fi în stare să dea crezământ unui document iscodit într'un mod atât de nepsichologic. Asemenea a fost în mod evident inventat și celebrul *„memoriu oficial și secret despre întărirea armatei germane"* din cartea galbenă din Aprilie 13, pretinsa lucrare a lui Ludendorff.

Falșificările guvernului rus au fost publicate și date pe față de bolșevici: în loc de 79 numere ce au fost publicate la 7 August 14, se cunosc azi 208. Dintre documentele publicate la izbucnirea războiului, cam un sfert e falșificat, mai cu seamă se poate susține aceasta despre telegramele dintre Sasonov la Petersburg și ambasadorul său Isvolski la Paris. A fost intenția de a prezenta dorința războinică a Germaniei, care stăruia ca războiul să fie localizat, așa dar o dorință condiționată, ca o dorință necondiționată, înăbușind apoi totul ce ar fi putut fi interpretat, ca tendință pronunțată pentru războiu a Franței și Rusiei; dările de seamă cu privire la propriile măsuri luate în vederea războiului sunt atenuate, pe când cele asupra acelorași măsuri luate de Austria, sunt exagerate.

Mai mult decât toți, a mințit contele Berchtold. I-a trebuit o jumătate de an ca să comunice supușilor 69 piese din cartea sa roșie; patru ani mai târziu,

revoluția a publicat ca *„supliment și completare"*, 382. Ele conțin cele mai însemnate isvoare asupra problemei cine poartă vina războiului. Din cele 69 piese ale lui Berchtold, 9 sunt necontrolabile, 12 sunt nefalșificabile, fiind cunoscute și altor puteri, 10 au fost corect redate, 38, așa dar două treimi din 57 piese falșificabile, au fost falșificate.

Să spicuim numai câteva din aceste falșificări:

Dacă în No. 6, ambasadorul din Belgrad scrie, *„că momentul ar fi favorabil (pentru războiu) și atât situația politică externă, cât și cea internă oferă premise și ocazii favorabile — probabil ultimele din epoca noastră,* — această frază, evident provocătoare, lipsește. Ultimatum-ul și comentarul său sunt datate cu două zile mai înainte (compar. Berlin). Când sunt redate observațiile favorabile ale domnului Biemvenu din Paris (No. 11), lipsește fraza complimentară hotărâtoare: *„asupra conducerei politice externe acesta (ministrul de justiție) nu are natural nici o influență„.* In No. 13 lipsește avertismentul cabinetului parizian de a nu se adresa ultimatum-ul Rusiei. Comunicarea mobilizării sârbe este așa fel amestecată cu știrea din mai multe telegrame despre ruperea relațiunilor (No. 23 și No. 24) încât ai putea crede că mobilizarea din Serbia a înrâurit asupra ruperei relațiunilor cu Austria, pe când lucrurile stăteau invers. In No. 28, telegrama de la 26, din Petersburg, încheierea hotărâtoare a fost ștearsă după mărturia atașatului militar german: *„făcea impresia unei mari nervozități și îngrijorări. Crede dorința de pace ca sinceră... Trăsătura fundamentală a dispoziției: speranța în Germania și în mijlocirea Majestății Sale"*.

Mai multe propuneri pașnice ale lui Sasonov, de ex. dela 27, ca să mijlocească regele Italiei, așa dar aliatul adversarului, sunt șterse în No. 31. Când Berchtold, împuternicește pe ambasadorul său din Berlin,

să declare că el *„nu are intenţia să facă cuceriri teritoriale"*, lipseşte (No. 32), fraza complimentară hotărâtoare *„fără a ne lua un angajament care să ne oblige"*. In No. 38 sunt şterse două pasagii cari sunt o mărturie pentru înclinarea spre pace a lui Sir Edward Grey. Intr'o telegramă pentru Berlin, No. 42 a dispărut generalul Conrad von Hötzendorff, ieşit subit la suprafaţă din surghiunul său. Acesta ceruse, prin această telegramă, încă dela 28, aşa dar înaintea mobilizărei ruse, *„că atât Austro—Ungaria, cât şi Germania, conform situaţiei generale, să ia numai decât întinse contra-măsuri"*. Telegrama împovărătoare a contelui Szögyény, dela 28 a fost ştearsă cu desăvârşire, fiindcă în ea Berlinul respinge mijlocirea engleză, trimiţând-o numai ca formă la Viena, iar contele Berchtold răspunde în cartea sa roşie cu contrarul dela ceeace arată documentul găsit mai târziu.

Apoi s'a falşificat avertismentul lui Bethmann, de la 28, cu privire la comunicarea ameninţărei engleze (No. 44). No. 47 conţine 8 falşificări: în această telegramă a ambasadorului austriac din Petersburg, s'a suprimat efectul funest al bombardărei Belgradului asupra lui Sasonov, precum şi comunicarea că mobilizarea rusă (care a fost hotărâtă de această bombardare), nu ar urmări scopuri agresive. In No. 56, sunt şterse declaraţiile lui Sasonov că mobilizarea nu înseamnă încă războiul, ştergându-se de asemenea şi cuvintele că el se simte uşurat prin această conversaţie în aparenţă serioasă.

Guvernul german înaintase parlamentului, la 3 August, un memoriu, compus din 30 documente şi 7 piese intercalate; când la 1919, au fost publicate de către revoluţie adevăratele „documente germane", erau până în această zi peste 700. Dacă lăsăm la o parte cele 7 piese intercalate şi ne mărginim, în privinţa celor 30 documente, numai la cazurile incontestabile, atunci se elimină mai întâi 7 documente nefalşificabile, fiindcă au fost cunoscute adversarului. Din cele 23 documente falşificabile, guvernul a falşificat 18 Intre acestea un întreg şir se referă la acele puncte în care e vorba şi de vina Germaniei cu privire la război; e aşa dar evidentă intenţia de a le ascunde poporului. Dintre aceste falşificări, menţionăm următoarele: Punctul 1, conţinând circulara către Serbia, i s'a schimbat data de la 21 în 23 Iulie, spre a ascunde că guvernul german chiar după ce a luat cunoştinţă de ultimatum-ul vienez, s'a identificat cu el, deşi a pretins că nu l-a ştiut mai de vreme decât vrăjmaşii.

La punctul 18, în telegrama generalului prusac din Petersburg, din 30 Iulie, s'a şters mărturia hotărâtoare: *„Am impresia că aici s'a mobilizat de frica evenimentelor ce ar putea să vie, fără intenţii agresive şi acum toţi se sperie de isprava ce s'a făcut"*.

La punctul 11, s'a omis fraza finală a ataşatului militar din Petersburg: *„Consider dorinţa de pace ca sinceră"*. La punctul 24, în ultimatum-ul german către Rusia, s'a şters importanta frază finală din care rezultă credinţa Rusiei că mobilizarea germană s'a făcut înaintea celei ruseşti. Din punctul 27, răspunsul lui Viviani la ultimat, s'a şters speranţa sa în mijlocirea engleză şi în baterea în retragere a celor doi luptători principali, spre a face să se nască impresia unui refuz brusc şi deci a unei inevitabile declaraţii de război germană.

In primul rând, lipsesc toate actele împovărătoare, atât cele trimise Vienei, cât şi cele expediate din Viena! Cu o dibăcie demnă de laudă, ce şi-au însuşit-o diplomaţii germani după trecerea hotărâtoarei luni Iulie, adică la 1 August, şi numai spre a induce în eroare propriul lor popor, toate greşelile guvernului lor, precum şi aproape toate aver-

tismentele guvernelor străine au fost eliminate. Cititorul sau redactorul german nu puteau să afle nimic despre crimele lui Berchtold, despre slăbiciunea lui Bethmann, despre acceptul în alb al lui Wilhelm sau despre mijlocirile ulterioare ale lui Grey. Infățișându-se supușilor numai călcarea de cuvânt a țarului, răutatea lui Sir Edward și refuzul lui Viviani, omul depe stradă, până și deputatul liberal sau social-democrat trebuia să-și zică: Da, am fost atacați mișelește! Să ne ridicăm și să ne apărăm patria atacată! Dacă guvernul imperial german ar fi publicat la 3 August, numai o parte din documentele hotărîtoare, socialiștii germani strâns uniți, ar fi votat, la 4 August, în contra creditelor de războiu. Prevăzând întocmai acestea, guvernul a falșificat cartea albă.

*

In Rusia, cealaltă putere atăcătoare alături de Austria, rezistența muncitorilor a izbucnit dintr'un fel de presimțire în ajunul crizei: nemulțumirea lor clocotea de zeci de ani. Se zice că s'ar fi pus în grevă 150.000 oameni. Deasemenea, pela mijlocul lui Iulie, alimentele se scumpiseră de trei ori în cele două capitale și în jurul lor, iar tramvaele, navigația și căile ferate erau întrerupte, fabricile de puști închise și sârmele telegrafului rupte. Chiar ministrul de interne, înconjurat de ațâțători la războiu, declară încă la 29: *„Războiul nu poate să devină niciodată popular la noi, în sânul massei poporului"*.

Dar nici un partid nu putea să vorbească sau să facă presiune. Astfel mobilizarea găsește muncitorii adânciți într'o tăcere înăbușitoare, stând muți în acea dimineață, în fața micilor afișe roșii, lipite mai jos și în colori mai vii, cari se asemănau mai mult cu acele afișe ce trec din mână în mână, îndemnând la grevă, decât cu ordine imperiale adresate armatei. Apoi se ivesc oameni însărcinați să le prindă

de șapcă câte-o cocardă ca să se deosibească, restul venind de la sine sau cu forța. In fabrici, ei își dau, unul altuia, sfatul ca să nu murmure, căci din războI va ieși revoluția. Aceasta le spune instinctul.

Alte mii vociferează. In Vilna se văd recruți rostogolindu-se pe pământ, refuzând să se urce în vagonul de vite, iar în Charcov, o zi întreagă, nimeni nu îndrăsnește să îmbrace pe greviști în uniformă. In Abo, recruții îmbrăcați își vând repede încălțămintea și cămășile și o iau la fugă în hainele lor, așa încât pentru 30 copeici se poate cumpăra o pereche de cisme militare.

Totuși există în Rusia o sală mare de adunare, care nu este închisă și, la poarta căreia, cazacii nu lovesc pe muncitorul care se apropie. Ei stau drepți, onorând prin atitudinea lor pe cel care intră. Acolo în Dumă, în fața coloanelor ionice, unde se află recile loji, se înghesue azi aristocrația curței, precum și înalta societate. După cuvântările cari arată credință Țarului și bucurie pentru război, poate să mai ceară să vorbească dela tribună și un om cărunt, cu privirea de oțel:

„Noi n'avem voie să spunem ce voim ca în alte țări. In loc de amnestie, guvernul încarcă poporul numai cu dări grele. Intăriți-vă sufletul, muncitori și țărani, adunați-vă puterile — și după ce veți fi apărat țara voastră, liberați-o!" E Kerenski, care vorbește așa. Și el votează pentru credite, și el crede în conștiința curată defensivă a Rusiei, sau vrea să creadă în ea. Cu toate acestea o îndeamnă pe față la revoluție! De azi peste trei ani el va fi la cârmă; acei însă cari printre coloanele ionice îi aruncă priviri răutăcioase, vor putrezi prin colțuri, sau își vor mușca buzele în țări străine. Dar și mai violent vorbește, după el, Suștov. Vorbește pentru socialiști și pentru cei cinci bolșevici. Refuzând creditele de război, el zice:

„Inimele noastre se unesc, în bătăile lor, cu acelea ale fraţilor noştri din Europa. Nu am putut să împiedicăm acest războl al imperiilor, dar noi îl vom sfârşi. Aceasta este ultima lovitură a barbariei. Noi popoarele vom încheia pacea, iar nu voi, domnilor diplomaţi!"

Suntem în Rusia — şi acest bărbat întunecat care tresare, nu se teme că odată cu tribuna şi sala, ar putea să părăsească şi viaţa? Cine l-ar împiedica pe Marele Duce ca să-l strivească, afară? Mai răsună un astfel de glas dela tribunele ţărilor mai libere?

Cu toate acestea, câteva zile mai târziu, preşedintele Dumei găseşte de cuvinţă să spuie ambasadorului francez aceste minciuni: *„Războiul a pus dintr'odată sfârşit tuturor certurilor lăuntrice. Toate partidele Dumei nu se gândesc la altceva decât la lupta contra Germaniei. Dela 1812, poporul rus n'a mai fost cuprins de o sguduire patriotică ca aceasta".*

*

In Anglia, unde guvernul liberal mai mult a alunecat în războl decât a păşit, socialiştii au avut mai puţin de lucru.

Pe când cinci secte ale lor, cu diferite nuanţări, se vor depărta curând de războiu, întregul partid laburist a votat chiar dela început în contra lui.

Acest partid are gloria de a fi conceput cel mai bun manifest din Europa: nu exclamaţii, ci adevăruri, nu vorbe patetice, ci raţiune: un capo d'operă!

„Muncitori ai Marei Britanii. Voi n'aveţi nici o neînţelegere cu muncitorii Europei. Aceştia n'au nici o neînţelegere cu voi. Clasele dominante sunt în ceartă. Să nu faceţi din cearta lor pe a voastră. Un milion de socialişti din Austria a protestat şi alte milioane au protestat în Germania. Nu-i părăsiţi.

Uniţi-vă cu muncitorii Franţei şi Rusiei şi spuneţi guvernului: Dacă declaraţi război, noi vom declara pace. Steagul Internaţionalei fâlfâe deasupra tuturor steagurilor. Ce aţi avea de câştigat din război? Douăzeci de mii muncitori au fost împuşcaţi în războiul cu Burii. Incă şi azi mai plătiţi, în fiecare an, 12 milioane funţi pentru ajutorarea celor rămaşi în urma lor. Dar muncitorului din Africa de Sud îi merge mai rău decât oricând. Numai bogaţii magnaţi au câştigat... Clasele dominante nu voesc să lupte, şi pe voi voesc să vă cheme la luptă... Nici un guvern nu poate să facă război, când poporul voeşte pacea. Spuneţi aceasta! Treceţi pe străzi şi spuneţi aceasta. Duceţi-vă în pieţe şi spuneţi aceasta, spuneţi aceasta peste tot... Jos războiul!"

Şi ei au spus aceasta peste tot. Zece mii s'au adunat Duminică după prânz în piaţa Trafalgar, venind cu steagurile lor, căci nimeni nu împiedica aci pe omul depe stradă să spuie ce simţia şi nimeni nu împiedica mulţimea să-l asculte. Din întreaga Europă, numai Anglia nu a interzis, în aceste zile, nici o adunare, nici o cuvântare şi nici un ziar. Ploua. Coloana pierzându-se în ceaţă, Nelson pare o stafie. Tocmai această stafie a eroului de război vor ei s'o gonească. Bătrânul Keir Hardic stând pe trepte, vorbeşte. Mulţimea dă din cap şi strigă rămânând liniştită ca Englezii.

Atunci vin câteva sute de tineri, un amestec de oameni din toate păturile societăţii, fiind şi Francezi între ei, cari se deosibeau prin strigătele lor. Acum sunt poate vre-o 600 oameni şi steagurile ţărei ce ei flutură, trosnesc sub picăturile de ploaie. Câţiva voesc să vorbească. Muncitorii îi întrerup, căutând să-i dea jos de pe trepte. In timp ce ei aprobă prin aplauze hotărârea lui Henderson, îndreptată în contra războiului, partizanii războiului strigă în faţa amba-

sadei germane: A bas les Prussiens! Apoi pleacă la palatul Buckingham, unde regele nu se arată la fereastră, căci tocmai acum se cântă Marsilieza.

Cu o săptămână mai târziu, totul s'a schimbat. Majoritatea socialiştilor este acum pentru recrutarea trupelor voluntare, iar curând se asociază cu ei Fabii şi chiar şi Radicalii extremişti, iar Independenţii nu-i mai împiedică pe ai lor să sprijine războiul combătut. Numai puţini rămân incoruptibili: *„Noi nu luptăm"*, scria Macdonald, cu admirabila sa franchetă, *„pentru independenţa Belgiei, ci luptăm fiindcă facem parte din Antantă, fiindcă politica ministerului de externe a fost de un şir de ani, orientată în contra Germaniei şi fiindcă această politică a fost condusă de o diplomaţie secretă, având ca obiectiv de a încheia alianţe pentru menţinerea echilibrului european"*.

Motivul acestei schimbări a fost invazia în Belgia. Acum ei se simţeau din nou poliţiştii Europei.

*

Bruxelul trebui să cedeze.

Incă mai răsunau străzile de trecerea zecilor de mii de oameni şi circul fierbea de praful, strigătele şi respiraţia mulţimii înflăcărate în mijlocul căreia Jaurès propovăduia pacea. Incă de Sâmbătă „Comité Fédéral" chema, pentru Luni, bărbaţii şi femeile la o demonstraţie uriaşă.

Dar Duminică, totul a fost contramandat. In aceste primele trei zile ale lunei, soarta Belgiei se întunecase cu o iuţeală vertiginoasă. Vandervelde, care tocmai condusese desbaterile mulţimii în localul circului, era acum într'o continuă legătură cu ministerul şi pe când, în vederea invaziei ameninţătoare a Germanilor, supuse marele său partid la obligaţii naţionale, trebuind să devie chiar ministru, el compuse în Casa

Poporului, în timpul unei şedinţe, manifestul pentru mâine:

„Noi socialiştii nu avem nici o răspundere! Azi, iată nenorocirea şi în virtutea forţei fatale a evenimentelor ne stăpâneşte numai un singur gând: curând poate ţara noastră va trebui să se apere contra invaziei. Atunci vom lupta cu atât mai înflăcăraţi, cu cât vom avea de apărat existenţa ţării contra barbariei militare.... Dar şi în cea mai grozavă situaţie, voi nu trebue să uitaţi că aparţinem Internaţionalei, rămânând fraţi şi oameni buni întrucât aceasta se împacă cu apărarea pământului".

A doua zi, ziarul partidului îndemna lumea la înrolarea voluntară, *„căci tot e mai bine să mori pentru ideia omenirii decât să te supui legilor Hunilor şi Vandalilor!"*

*

Dela Paris se aştepta să pornească hotărârea decisivă a masselor.

Fracţiunea germano-filă era cea mai mare, dar ea se găsea încă, ca şi acum 40 de ani, în absolută duşmănie cu guvernul şi, îndemnând la grevă generală, ea ar fi avut să aleagă numai între războiu şi războiul civil. In Franţa se perindaseră multe guverne socialiste şi chiar dacă ele au îmbrăcat haina burgheză, totuşi Viviani, premierul, Malvy, tânărul ministru de interne, nu mai mult decât alaltăeri, fuseseră socialişti. Aceştia şi cei dela „Humanité", ce-i drept se combăteau cu pasiunea unor secte cu totul opuse, dar sferele în care lucrau se îmbinau şi între ei nu existau duşmănii personale. Conducătorii radicali având relaţiuni întinse cu societatea, cu armata şi cu nobilimea, iar cărţile lor însufleţind aceste clase, ideile lor se întâlneau şi se completau. Nici unul n'avea pretenţia că este părintele legitim al unei idei, iar altul nu era surghiunit pentru că nu a adop-

tat-o. Urmarea salutară a acestui fel de a privi lucrurile a fost contactul de aproape ce a luat ființă între conducătorii adversari la Paris, în aceste zile. Având în vedere faptul că în orașele mari clasele sociale rămân izolate una de alta tocmai fiindcă locuesc așa de aproape, înțelegerea a fost imposibilă numai între acei bărbați cari conduceau aripele extreme: între Clemenceau și Renaudel, între revanșă și prietenie.

Căpeteniile erau încă departe de Paris. Poincaré care se afla pe mare, se apropia, în sfârșit, de coasta franceză și ajungând la Le Havre, luă un tren special ca să ajungă cât mai repede la Paris. Când sosi acolo Joi la amiază, îl salutară la gară, ca pe un mareșal victorios, ofițeri, amirali, deputați, academicieni și poeți. Dar privirile întrebătoare ale președintelui se pironeau, în mijlocul acestei însuflețiri, în ochii lui Isvolski și ai ambasadorului englez cari îi strânseră mâna în tăcere. Afară o mare mulțime înconjura gara de Nord. Peste tot se vedeau flori și steaguri și se auzeau strigăte și cântece. Un amiral strigă din trăsură, către această mulțime de exaltați, aceste cuvinte fatale: *„Opriți-vă! Există momente în care tăcerea spune mai mult decât vorba! Noi nu putem porunci providenței, dar inima îmi spune că atunci când ora va bate, și Franța va fi gata!"*

In aceiași stare sufletească agitată, sosi a doua zi, la prânz, în aceiași gară. Jaurès, fiind primit de asemenea de sute de persoane. El nu venea de la Țar, ci dela popoarele înfrățite și era tot așa de nerăbdător să ajungă la Paris ca și celălalt. Amândoi conducătorii se consfătuiră cu prietenii și cu adversarii lor. Jaurès, încă beat de entuziasmul mulțimei dela Bruxel, pătruns încă de făgăduința solemnă a camaradului său german, nu mai departe decât eri scrisese într'un manifest: *„Fracțiunea socialistă anunță cu glas tare că numai Franța singură poate să dispună de Franța, că ea nu poate fi încurcată, în nici un caz, într'un groaznic conflict prin exploatarea, mai mult sau mai puțin arbitrară, a unor tratate secrete și a unor obligații necunoscute și că ea trebue să-și păstreze deplina libertate de acțiune ca să poată exercita asupra Europei o influență pacifistă.... In cazul însă, când Rusia nu ar admite aceasta, datoria noastră este să declarăm: noi cunoaștem numai un singur tratat, tratatul care ne leagă de neamul omenesc".*

Astăzi însă el era îngrijorat: ce se va întâmpla oare? Ii vorbiră aici și cei mai credincioși ai lui despre posibilitatea unei invazii germane?

La Paris, în șase adunări uriașe, precum și în multe orașe din provincie, s'a dat mulțimei în seara de 30, parola: Greva generală și pacea! Intr'un ton potolit scrise Jaurès articolul său pentru mâine. Cel apărut azi dimineață fusese conceput încă la Bruxel și era plin de nădejde.

Astă seară, între noile depeși amenințătoare din Berlin, în situația lui sufletească potolită acum la Paris, el scrise pentru prima dată despre atacul Germaniei, deși îl credea neverosimil. Astăzi primejdia nu sălășluește în cabinete, *„ea sălășluește în nervozitatea tuturor și în impulsiunile subite născute din frică... De aceia, liniște, rațiune! Pentru Duminică toată lumea e invitată în sala Wagram, unde vor trebui să se ia hotăriri. Acțiunea persistentă, sinceritatea gândirii, acestea sunt adevăratele sentinele ale rațiunei!"*

Un suflet adumbrit care se temea să nu fie doborît de împrejurări ce l-ar putea constrânge.

Pe când încă ieri nu avea decât hulă pentru toți criminalii oriunde ei s'ar găsi, acum recomanda celorlalți liniștea ce el însuși trebuia să și-o impună, amânând luarea de hotăriri definitive și ascunzând cu dibăcia unui bărbat de stat ceiace nu interesa mulțimea.

Căci a doua zi când apăru articolul, Jaurès trata cu guvernul pentru ai săi, asupra posibilităţilor de a se salva pacea. Convorbirea despre care nu există până azi ştiri controlabile, pare a fi pregătit o înţelegere.

Pentru ce?

Simţia, ca şi camarazii săi germani, că şi muncitorul vrea să se apere pe sine şi pe ai săi contra invaziei.

Gândul lui era însă să examineze, împreună cu miniştrii, situaţia, spre a-i prinde cu minciunele ce începuseră să se pregătească sub forma încălcărilor de graniţă. Această apropiere mai urmărea şi un alt scop: stabilind minciuna, prevenea totodată guvernul şi câştiga dreptul de a putea striga în momentul decisiv: Minţiţi! Germanii nu mişcă nici un picior! Voiţi numai să uşuraţi situaţia blestematului Ţar, atragând jumătate din puterea germană asupra voastră! De aceia provocaţi acum Germania, şi vă gândiţi la Alsacia! Dacă camarazii germani, gândi el, ar încerca cu perspicacitate, cu ameninţare şi şiretenie să afle ceeace o constituţie demodată sustrage privirei lor directe, atunci poate tot am mai putea face ca să nu se întâmple ceeace pare irevocabil!

Sânge rece şi raţiune! El simţia că ziua de azi e ziua hotărâtoare din viaţa sa. Repede se întoarse de la ministerul bolnav de frigurile războiului, la redacţia paşnică a ziarului „Humanité". Ce să spunem masselor mâine dimineaţă? Cum să le explicăm? In momentul acela sbârnăi telefonul din Bruxel: un camarad german e pe drum spre Paris! Mişcare şi noui speranţe!

Târziu părăsesc redacţia spre a se duce la masa de seară. Nu observaseră pe tânărul om care aştepta la poarta ziarului, el însă îi observă şi-i urmă. Rue Montmartre Café du Croissant. La masa lor obişnuită, în încăperea cu sofaua cea veche, ei şedeau lângă ferestre. Era cald şi ferestrele erau deschise, nici o adiere nu gonea năbuşeala, perdeaua cea mică era lăsată. Jaurès era nervos, se gândea la solia de mâine a Germanului.

Atunci o mână pătrunzând prin fereastra deschisă, dădu la o parte perdeaua; nimeni n'avu timp să observe, fiindcă în acelaş moment se auziră două detunături; toţi săriră în sus, numai Jaurès se prăbuşi pe sofa spre fereastră. Puternicul om e întins pe două mese de marmoră. Cu mâinile mai făcu încă un gest mişcător lipsit de viaţă şi din cap îi ţâşni sângele. Timp de un minut se mai putea vedea zvâcnind creerul lui Jean Jaurès. Capul celui lipsit de conştiinţă e legat cu şervete, chemându-se apoi medicii cari nu mai dădură nici o speranţă. După cincisprezece minute muri. Când apoi o trăsură transporta acasă un om palid, lipsit de sânge, mii de oameni se înghesuiau pe străzi. Toţi simţeau în mod inconştient că a fost parter patriae. Mulţi plângeau. Pela miezul nopţii toate străzile Parisului răsunau de această veste.

Villain, asasinul, era cât p'aci să fie linşat. Un tânăr, blond şi liniştit student, care nici după trăsături, nici după maniere, nici după vorbă, nici după felul lui de viaţă, nu făcea deloc impresia că este fanatic. E fiul copistului unui consilier şi declară: *„Am voit să omor pe adversarul serviciului militar de trei ani. Prea rău păgubise Franţa. Voiam să-l împuşc la poarta ziarului său, dar nu s'a putut".* Nu cumva n'a putut înfrunta privirea acestui mare om? O perdea i-a dat curajul căci ascundea pe duşmanul patriei.

„Concetăţeni! Un groaznic asasinat s'a făptuit chiar acum. Jaurès, marele orator, podoaba tribunii Franţei, a fost asasinat mişeleşte. Imi descoper capul la mormântul acestui socialist care s'a luptat pentru

chestiuni aşa de mari şi care în aceste momente grele a sprijinit, în sensul păcii, atitudinea patriotică a guvernului!"

Aşa apăru a doua zi dimineaţa cu litere mari şi se striga la fiecare colţ din Paris. Era acesta strigătul partidului? Era însuşi guvernul, cu Viviani în cap. Se gândea desigur la cuvintele pe care le pronunţase cel mort pentru patrie cu puţin timp mai înainte: *„Naţiunea este casa de păstrare a geniului şi progresului omenesc şi rău i-ar sta proletariatului să distrugă acest vas preţios al culturei omeneşti"*.

Poincaré, răsuflând şi probabil mulţumit că glonţul nu şi-a greşit ţinta, scrise mişcat de durere văduvei. Ziarele adversare scriau: *„Un criminal politic, foarte talentat, aproape întotdeauna a vorbit în contra Franţei. Acum însă, tocmai în timpul acestei crize, părea că se schimbase"*.

Jaurès căzu în ultima seară a lui Iulie. Numai o noapte îl mai despărţea de acel 1 August care hotărî soarta Europei, şi numai o jumătate de zi îl despărţea de sosirea Germanului. Poate că totul ar fi atârnat de această convorbire de mâine în care două minorităţi, pătrunse de aceleaşi sentimente, ar fi voit să se întărească una pe alta, pentru a deveni o majoritate. Acum ori niciodată, totul ar fi atârnat de puterea genială a unei personalităţi care ştia să insufle prietenilor speriaţi, curaj, iar duşmanilor îndrăsneţi, spaimă. Căci acesta a fost bărbatul a cărui moarte o deplângea acum ca şi Antonius altădată, pe forul din Paris, chiar guvernul care întotdeauna i-a fost duşman.

Acest asasinat fu comis după cinci săptămâni dela uciderea Habsburgului de către Sârb. Doi tineri naţionalişti au tras cu puşca, din convingere, în creerul conducătorilor pe cari îi socoteau duşmani ai patriei.

Dar ideia şi iluzia au lucrat în ei tot aşa de diferit precum sunt şi numele lor: Princip şi Villain, acel care lucrează după principii şi cel urât. Princeps şi Villanus: Stăpânul şi servitorul. A libera milioane de slavi asupriţi, din lanţuri vechi de secole: o mare ţintă. Mai problematică pare ţinta celui de al doilea. A căuta să reînoeşti un război cu Germania, pentru Alsacia şi Lorena, o ţară cu populaţie amestecată şi mult disputată, pentruca la urma urmei să ajungi la rezultatul ca, între 40 de milioane şi 60 milioane oameni, o farcţiune oarecare de un milion şi jumătate de suflete să se balanseze când într'o parte când către cealaltă. Intr'adevăr o ţintă foarte discutabilă!

Cea dintâi împuşcătură a deslănţuit soarta, cea de a doua a înlăturat ultima piedică. Dar Princip a devenit erou naţional, pe când victima sa a fost dată uitărei. Villain a fost dat uitărei, pe când tot mai lămurit a eşit în relief puterea vie a victimei sale din al cărei chip milioane de oameni de toate limbile şi-au făurit un simbol al libertăţei.

A doua zi, pe când Germania declara război la Petersburg, pe când patru ţări înaintau una contra alteia, pe viaţă şi pe moarte, camarazii lui Jaurès, rămas încă neînmormântat, şedeau împreună cu un Belgian şi un German în sala partidului din palatul Bourbon ale cărui culoare dogoreau de ura contra Germaniei. Şase prieteni din păturile de jos, din trei ţări duşmane, se sfătuiau să ordone, cu un cuvânt suveran, armatelor compuse din milioane ale împăraţilor şi capetelor de stat, să se oprească în înaintarea lor. Erau destoinici şi cu multă bunăvoinţă, dar îşi pierduseră cumpătul şi erau cu totul desnădăjduiţi. Din sufletele lor nu putu să licărească nici o scânteie. Se dădură la o parte din faţa împrejurărilor pe cari ar fi trebuit să le modeleze, părăsiră greva generală şi tratau acum numai asupra creditelor. Motivul? Minciunile guvernelor lor pe cari sunt nevoiţi să le creadă.

Germanul asigura că la Berlin problema creditelor oscilează numai între refuz și abținere dela vot. Francezii declarară că în fața atacului german nici un Francez n'ar putea să refuze banii ceruți pentru salvarea patriei. Ideia împreună cu declarația făcută în sensul acesta ca atât cei din Berlin, cât și cei din Paris să se abțină de la vot, n'a avut sorți de isbândă *„mai cu seamă din pricina că comunicația telegrafică încetase"*. Ivindu-se această cauză pe cât de adevărată pe atât de tragico-comică, și păstrându-se pentru amândouă părțile deplina libertate, Germanul părăsi Parisul.

In mari adunări, conducătorii își întemeiau atitudinea lor națională pe munca, devotată păcei, a guvernului lor. Strigând cu străbunii lor, dela 1793, ca revoluționari: pace colibelor și război palatelor! ei sfârșeau cuvântările lor ca Francezi cu strigătul: *„Pentru patrie! Pentru republică!"* Toți se vor grăbi să alerge la arme ca să apere Franța contra Germaniei. Dispoziția lor sufletească se asemăna cu aceea a fraților lor germani cari deasemenea credeau că trebue să se apere contra Rusiei. Nu, ei nu sunt înșelători, ei sunt cu toții numai înșelați. Căci precum țăranul rus nu simțea nici o ură contra Germaniei, tot astfel nici un cetățean sau muncitor german nu putea să urască Franța. Aici ca și acolo, o mână de oameni au sugerat națiunei iluzia că la vest ar exista ceva ce trebue urât și cucerit.

*

In aceste zile, a fost un Român, care a formulat acest caz de forță majoră în care se găseau massele, în mod elocvent: Sârbii, Belgienii și Francezii sunt în legitimă apărare, scria el, ei trebue să-și apere țara lor, dar și celorlalți nu le rămâne, după declarația de război, altceva de făcut decât *„să plece la*

luptă cu blestemul pe buze contra războiului și cu jurământul de a-l combate după încheierea păcei, rămânând până atunci soldați cu inima sfâșiată. Încă mai au guvernele puterea de a ne sili în mod tragic să tragem frați contra frați".

CAPITOLUL XIV.

AVALANŞA

Arde. Totuşi nu se ridică nicăieri, din cabinete, o flacără curată; nici în ultimele ore atenţia lor nu mai poate fi îndreptată pe faţă asupra acestui joc, fiindcă le împiedică frica şi ura pe care au deşteptat-o în popoarele lor. Jagow nu era sentimental. Lăsând la oparte toate minciunele, el zise către Goschen, ambasadorul englez, care (la 4), după ultimul refuz al Germaniei, îşi luă paşapoartele:

„Trebue să năvălim în Franţa, pe calea cea mai scurtă şi mai comodă... iuţeala acţiunei este marele atû al Germanilor, pe când acel al Ruşilor este rezerva inepuizabilă de trupe" *).

Cu Jules Cambon, el avu o convorbire platonică asupra grozăviilor războiului pe cari amândoi domnii în persoană nu vor avea ocazie să le cunoască. Francezul zise: *„Când vechea generaţie moare pentru a face loc alteia care nu cunoaşte grozăviile războiului şi e doritoare de luptă, şi aceasta se întâmplă cam întotdeauna din 40 în 40 de ani, atunci omenirea este iar încercată de un război. Acesta este cursul lumei".* Cu acelaşi cinism, în piesele de salon mai vechi, seducătorul obişnuia să spue fetei care plângea: „C'est la vie!"

Cu mai puţină franchetă vorbi, în aceiaşi seară, cancelarul german cu ambasadorul englez. Rare ori s'a minţit, de amândouă părţile mai mult, ca în această

oră istorică. Bethmann care, cu tot dinadinsul, voia să evite războiul și observase acum, când era prea târziu, că slăbiciunea sa îl doborâse, zise cuprins de revoltă morală: *„Aceasta este ca și cum un om ar fi atacat de la spate pe când el luptă, pentru viața sa, încă cu doi vrăjmași".*

Goschen: *„Noi mergem la luptă pe viață și moarte, pentru onoarea noastră, pe care am amanetat-o în mod solemn pentru neutralitatea Belgiei".*

Bethmann: *„Cu ce preț! Numai din cauza unui singur cuvânt: neutralitate care în timp de război a fost de atâtea ori violată și din cauza unui petec de hârtie Anglia va lupta în contra unei națiuni înrudite care n'a cerut nimic altceva decât prietenie! Intreaga mea politică se prăbușește!"*

Acest *„petec de hârtie"* era în cinismul său mai veritabil decât frazele Englezului despre onoarea sa. Spre a nu vorbi pe față despre interesele Angliei în Belgia, Coschen deveni acum estetic: *„Acesta este punctul culminant dramatic al acestei tragedii"*, zise el. *„Națiunile sunt smulse una de lângă alta și aceasta tocmai în momentul când relațiunile lor sunt mai prietenoase și mai cordiale cum n'au mai fost de ani încoace".*

Abia când plecă, după ce simbolizase ruptura dintre cele două națiuni, mai găsi cuvinte să desvălue că totul e numai un războî al cabinetelor: *„Din nenorocire, cu toate străduințele noastre de a păstra pacea între Austria și Rusia, războiul s'a întins, punându-ne într'o situație pe care noi... în nici un chip n'am putut s'o evităm... Aceasta ne silește să ne despărțim dintr'odată de colaboratorii noștri de până acum. Nimeni nu regretă aceasta mai mult ca mine".*

Cu astfel de fraze vagi de regret, în lipsa unor motive reale, Francezul și Englezul au părăsit Berlinul.

*

Contele Berchtold care începuse jocul, nu era de loc dispus să-l ducă acum chiar până la sfârșit. Când văzu că între Berlin și Petersburg totul se sfârșise, i se păru că a sosit ocazia bine venită de a se hotărî pentru unul din aceste două cabinete și discipolul lui Metternich nu întârzià de a se decide, în această alternativă, pentru Ruși. In ultima zi din Iulie, când ruptura germano-rusă, pricinuită de Berchtold, deveni fapt împlinit, la aceiași oră, contele vienez trimise, pentru prima dată, din nou, un zâmbet spre Neva și începu deodată *„conversația"*: aceleași tratative pe cari Grey în timp de o săptămână în zadar a căutat să le impună. Abia acum Berlinul își dădu seama de primejdie. *„Am uitat"*, scrise Tirpitz, *„de a întreba Austria dacă vrea să lupte cu noi contra Rusiei. Moltke mi-a spus, spre consternarea mea, că în cazul când Austriacii ar bate în retragere, noi am fi siliți să încheiem cu orice preț o pace".*

Cu atât mai fericit era acum dușmanul de această întorsătură în tabăra Nibelungilor, sperând să despartă, încă în ultimul moment, Viena de Berlin. In prima zi când Germanii și Rușii începuseră deja să tragă unii asupra altora, Berchtold, având pe neașteptate sentimente pașnice, se întreținu cu ambasadorul rus, asupra Rusiei *„în mod prietenos"*. Acesta se plânse față cu el de avântul războinic al Germaniei și-l părăsi cu cuvintele emoționante: *„Intr'adevăr pe noi nu ne desparte nimic altceva decât o mare neînțelegere"* *). Berchtold nu spusese, după propria sa dare de seamă, nici un cuvânt în favoarea Germaniei, momită de el în război, nici către acest ambasador rus, nici mai târziu, către ambasadorul francez, căruia îi permise chiar să se plângă de împăratul Wilhelm.

Intre acestea la Viena începu o ploaie de depeși

*) Cartea roșie austriacă 1919: III. 99.

din Berlin, cari într'un limbaj energic și cu bună dreptate, cereau acuma războiul pe care ceilalți îl provocaseră. Declarația de război austriacă către Rusia, produsă mai pe urmă, prin stilul ei oficial, încurcat și grotesc, voia într'adevăr să deștepte impresia că Viena ar fi fost împinsă la război de către Berlin.

Dar de ce să rupă cu Franța? De ce cu Anglia, a cărei cultură și afaceri erau, de atâta timp, încetățenite la Viena? Deja zăceau mii de morți germani pe câmpiile de luptă, putrezind în cinstea Habsburgului asasinat; contele Berchtold însă primea înainte, foarte politicos, vizitele zilnice ale dușmanilor aliatului său.

Păcat că Francezii luau atât de mult în serios politica lor, voind cu orice preț să ajungă la o ruptură cu Viena, deși acolo nu se putea găsi niciun motiv pentru aceasta! La o săptămână după începutul războiului cu Germania, Francezul întrebă la Viena dacă Austria a trimis trupe în Alsacia. Berchtold negă indignat. Cum i s'ar putea atribui așa ceva! Germanii însă, cari aveau motive suficiente de a se neliniști, întru cât n'aveau informații dacă aliații lor ar voi să participe în mod definitiv la războiul din apus, răspândiră acum, în țările neutre, svonul că ei aproape peste tot se luptă *„umăr la umăr cu Austria"*. Acum bătrânul domn Dumaine deveni tot mai stăruitor la Viena. Puse iarăși o întrebare și primi din nou un răspuns liniștitor, până ce în sfârșit putu să stabilească că trupe austriace au plecat spre apus. Atunci rugă să i se dea pașapoartele. Adânci regrete la Ballplatz. Numai primarul Vienei gândia: dacă acești Francezi se hotărăsc să tragă în noi, el le va arăta cine sunt Austriacii și încă în aceiași seară el vesti, din balconul primăriei: *„La Paris e revoluție! Președintele a fost asasinat!"*

In timpul acesta și ambasadorul englez ședea

liniștit la Viena, iar cel austriac la Londra. Când prințul Lichnowsky părăsi Londra, ambasadorul aliat îl conduse la gară și îi declară, într'o dispoziție de mulțumire, că el, dinspre partea sa, mai speră să rămâie acolo. Intr'adevăr el mai rămase încă nouă zile. Nu putu să telegrafieze cifrat, dar mai avu convorbiri cu Grey asupra unui fel oarecare de înțelegere separată:

„N'ar fi mai bine să evităm toate dușmăniile dintre noi?" întrebă contele Mensdorff. *„N'ar fi de dorit ca două puteri, una din fiecare grupă, să rămâie în contact între ele?"* Când mai pe urmă, presa îi ceruse să plece odată, Grey, dușmanul, zise: *„Sper că Dv. nu vă simțiți ofensat"* *).

Lordul Roseberry îl vizită la ambasadă și se plânse, față cu Austriac, de aliatul său rus, prezicând că Anglia sprijină în acest joc pe Țar, înlesnindu-i să ajungă stăpânul lumei. In același timp contele Berchtold fu implorat de către Berlin: vapoarele de război germane din Mediterană ar avea nevoe de ajutorul austriac contra flotei engleze. Incă o dată acest distins aliat încearcă să dea înapoi, dar imediat sosi din Berlin un ultimat: *„Războiul contra Angliei trebue să fie declarat în termen de 5 zile, cel mai târziu la 12 August"*.

Ce energie nesuferită mai au și Prusiacii aceștia! gândi Berchtold, tot mai sperând într'o mică portiță de scăpare. Când însă sosi ziua de 12, Englezii, politicoși cum sunt, scăpară pe domnii din Viena din încurcătura lor: ei trimiseră pe contele Mensdorff acasă.

A doua zi dimineața — era 13 August și Germania care intrase în război, ca secundant al Austriei, lupta de două săptămâni cu pierderi enorme, — ambasadorul

*) Cartea roșie austriacă. III. 159.

Angliei intră la Berchtold care *„cu o politeţe ce nu-l părăsea niciodată, se plânse de soarta"*, ce trimitea popoarele prietene în taberele duşmane, pe câmpul de luptă *). Când nu mai au nici o inspiraţie, e o temă plăcută pentru diplomaţi să se gândească la soartă.

Bunsen, *„cu glasul tremurând de emoţie": „Nici noi nu găsim, oricât de departe l-am căuta, un motiv pentru conflict. Daţi-mi voe Excelenţă să exprim Majestăţii Sale gratitudinea adâncă pentru favoarea şi graţia ce mi s'au arătat în ultimile opt luni, asigurându-vă totdeodată de deosebita veneraţie a Majestăţii Sale Regelui care priveşte cu admiraţie la Majestatea Sa Impăratul şi îşi exprimă speranţa ca starea de război, atât de regretabilă, dintre Anglia şi Monarhie, să nu fie de lungă durată".*

Berchtold: *„Eu sunt nespus de trist la gândul că ne găsim în conflict cu Anglia, deoarece amândouă ţările, atât din punct de vedere politic, cât şi moral, prin simpatiile lor tradiţionale şi prin interesele lor comune, se apropie atât de mult una de alta. Ingăduiţi-mi să mă asociez şi eu la speranţa Dv. că această stare de război atât de mult regretabilă nu va dura mult timp şi că relaţiunile fireşti vor putea fi restabilite cât de curând".*

In ziua următoare, mateloţi austriaci şi englezi se împuşcau, unii pe alţi, pe marea Mediterană, sub steagurile domnitorilor lor cari aveau atâta admiraţie personală unul pentru altul. Milioane de oameni fură siliţi de către autorităţile lor să se urască de azi înainte şi majoritatea credea chiar că se urăsc. Incă după zeci de ani această ură inventată de criminali va mai trăi în copii acelor luptători. In timpul celor patru ani va fi închis oricine va trimite fiului,

*) Cartea roşie austriacă. III 176.

sau tătului său, o salutare pe frontul duşman. Dar împăraţii şi regii din graţia lui Dumnezeu se lasă asiguraţi prin slujitorii lor că regretă din inimă incidentul şi-şi doresc deocamdată călătorie fericită.

In timpurile vechi, regii călăreau în fruntea cetelor mercenare şi decideau soarta luptei printr'un duel cavaleresc. Astăzi ei silesc mai întâi pe supuşii lor paşnici la ură, apoi îi bagă în tranşee, declarând că este „cavaleresc" de a nu se bombarda Cartierele lor generale. Dintre milioanele de oameni ei cruţă aşa dar numai pe cei de seama lor şi sunt astfel în stare să spere în restabilirea grabnică a relaţiunilor fireşti pe care ei, din sburdălnicie, le-au distrus.

Cu două săptămâni mai târziu, când Bruxelul se găsia sub administraţie germană, Austriei din nenorocire nu-i mai rămase nimic altceva decât să facă şi acum ultimul pas: ea declară în sfârşit Belgiei, război.

In timpul ultimelor convorbiri, după rapoartele oficiale, s'au vărsat lacrămi de cinci ori: Regele Carol al României a plâns în prezenţa contelui Czernin lacrămile sincere ale unui domnitor nobil şi drept, când a văzut că evenimentele îl surprind. Pasici a plâns lacrămi de bucurie, lesne de înţeles, la Niş, în prezenţa însărcinatului de afaceri rus. Goschen a plâns în faţa lui Bethmann, la plecare. Sasonov şi Pourtalès îşi imputau unul altuia lacrămile lor. Deoarece toate aceste lacrămi sunt unilaterale, căci se găsesc numai în dările de seamă ale vrăjmaşilor, se poate conchide că între diplomaţi nu se consideră ca ceva lăudabil de a plânge de nenorocirea naţiunilor pentru cari au răspundere; e mai nobil să laşi pe cetăţeni să plângă. Numai că despre aceasta nu se scrie în cartea istoriei.

*

Din înălţimea regilor şi miniştrilor, de mâini

nesigure, a fost aruncată o piatră. Ea se rostogolește deja, crescând, în drumul ei la vale, cu iuțeală vertiginoasă: o avalanșă. In timpul acestor prime zile, toate guvernele se încălzeau la lumina unei biruințe ale cărei raze nu vor lovi în plin pe nici unul din ele. Massele erau câștigate. Inșelații se încredeau, strigau și urau în capitalele Europei.

La Viena entuziasmul se răspândea în tact de vals tainic. Massele erau organizate pentru paradă de către pompieri. Coruri exersate făceau să răsune, dealungul Ringului până la primărie, marșul prințului Eugen, iar din balconul primăriei, doamne îmbrăcate în elegante rochii de vară, aclamau. Totul era frumos, senin și bine aranjat. Dar aici lipsea nucleul, căci împăratul, trăind la Schönbrunn, fiind numai un mit, nu era vizibil, iar pe noul moștenitor nu-l cunoștea nimeni. Cei mai mulți miniștri trăiau de zeci de ani ascunși în nori. Astfel poporul trebuia să sărbătorească serbarea cea mare în felul său propriu, caracterizat prin bogăția fanteziei. Incă la 5 August, cei doi împărați aliați au fost reprezentați în acest oraș al teatrelor, pe o scenă, în tablouri vivante. Viena, cu glasul său muzical, serbă isbucnirea răsboiului, în grădinele de vară, cu cântecele sale proprii, făcând impresia că a devenit un oraș de serbări.

La Berlin, presimțirile rele când voiau să se manifeste cu glas tare, erau înăbușite de strigăte generale. Seriozitatea masselor era sfâșiată de proectoarele naționalismului în conuri de lumină surprinzătoare. Spiritul militar în care lumea era crescută, dădea totului un ritm de marș care *„făcea ca fiecare inimă prusacă să bată mai tare"*. Când la 1 August după prânz, camioane grele, cenușii, veneau dealungul bulevardului „Unter den Linden", când oameni tineri în cămașa lor de muncitor, murdară, aruncau pe stradă edițiile speciale ale ziarelor,

nu în foi, ci în pachete mari, lumea îi aclama jubilând ca și cum ar fi fost solii biruinței, iar pachetele de hârtii erau aruncate, încă umede, din mână în mână. Seara înaintau zeci de mii de oameni spre palat, voind să vadă pe împărat. El vorbi din balcon: *„Nu cunosc partide, cunosc numai Germani!"* Minunată idee, parcă născută ca să devie cuvânt înaripat, înzestrată atunci cu o putere care cucerea mulțimea. Palatul era pentru berlinezi acel centru care lipsea vienezilor. Prinții cari mergeau în mașinele lor dealungul străzilor, și Bethmann Hollveg cancelarul care într'o cuvântare îndrăsni să evoce figura lui Bismarck, zâmbeau veșnic. Da, totul părea o serbare de biruință. Numai împăratul trecea serios pe stradă.

Berlinul stătea sub puterea generalilor. Când Szögyény, în ultimul moment încă, încercă să intervină contra intrărei trupelor germane în Belgia, primi, la ministerul de externe, răspunsul clasic prusac: *„Când militarii au cuvântul, nimeni nu se mai poate amesteca"*. Moltke dicta, ministerului de externe, depeșele politice așa cum ele i-au fost sugerate de către proprii săi subalterni. Nu omul de stat conducător avea să hotărască ceva, ci gândurile unui colonel oarecare erau socotite că reprezintă glasul suprem politic al imperiului. Statul major ordonă:

„Nu voim de loc să luăm Belgia, sub un pretext frivol. Germania nu se gândește în acest război numai la întreaga sa existență ca stat, ci și la salvarea și păstrarea culturei și datinei germanice față cu incultura slavă" *). O notă de acest fel trebuia să plece necifrată la Londra, *„fiindcă nu va fi spre paguba noastră dacă această notă, prin forma ei necifrată, va fi cunoscută și în altă parte"* **). Această

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 804.

**) idem.

notă, puțin modificată, redactată în limba engleză, a fost trimisă, ca instrucție, la Londra, spre paguba imperiului, căci prin acest limbaj trufia oficială a fost demascată pentru prima oară în fața unei lumi dușmane și a fost considerată drept sentimentul națiunei care, luată în total, era tot așa de pașnică ca și vecinii săi.

A doua zi, viziunea politică a statului major făcea ocolul pământului: Moltke către Bethmann: *„Revoluția în Polonia a fost pregătită... Trupele noastre sunt salutate aproape ca prietene încă depe acum... America e pentru Germania. Acolo lumea e revoltată de felul cum s'a procedat față cu noi. De cea mai mare importanță ar fi răsvrătirea Egiptului, Indiei, precum și aceea a Caucazului. Prin tratatul cu Turcia, ministerul de externe va fi în stare... să deștepte fanatismul Islamului"* *). Nu, nu este de loc vre-o parodie, toate acestea sunt confirmate prin acte. Secretarul de stat dela externe telegrafiase încă cu două zile mai înainte această *„parolă mahomedană"*, la Constantinopol: *„Răsvrătirea Caucazului dorită"*.

Jagow nu dispăruse numai simbolic printre siluetele militare. In grupe strălucite se adunau în sala albă a palatului, nu în jurul tronului, căci acesta sta în splendoarea lui izolată între ferestrele cele mari, ci la distanța cuvenită. Printre figurile înalte în uniforme de culoarea cenușie, de campanie, secretarul de stat german mergea cu pași timizi din grupă în grupă, și cu umerii săi înguști aduși înainte asculta, da din cap și era vădit că umbla după informații, cu toate că el ar fi trebuit să fie centru către care să se îndrepte toate întrebările. Nu mai exista spiritul lui Bismarck și mult mai târziu abia s'a putut înțelege ceeace formulase înțeleptul Ballin: *„Nu era nevoie de un Bismarck, ca acest război, cel mai stupid dintre toate, să fi fost împiedicat"*. Impăratul aruncă blestemul său asupra lumei păcătoase: *„Lumea a fost martoră cum, în mijlocul impulsiunilor și încurcăturilor din ultimii ani, noi am stat în primele rânduri pentru a cruța popoarele Europei de războiul dintre puterile mari.... In legitima apărare ce ni s'a impus, cu conștiința curată și cu mâna curată apucăm sabia"*. Desigur, uitase de mult că făgăduise Austriacilor ajutor necondiționat la 5 Iulie, pentru aventura lor. Tot așa de sigur este că el se credea exponentul sfintei dreptăți și că era cu totul de bună credință când a lansat proclamația sa către lume. Căci așa era caracterul său.

*) Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch pag. 876.

Cu două ore mai târziu, după prânz, cancelarul explica în parlament originea conflictului, omițând însă toți factorii decisivi. In ce privește afacerea belgiană, el credea că se achită mai bine dacă va fi sincer. Despre acest marș prin Belgia care, de douăzeci de ani, forma baza planurilor germane, Bethmann zise: *„Acum suntem în legitimă apărare și nevoia nu cunoaște poruncă... Franța ar fi putut să aștepte!.., Nedreptatea pe care o facem, vom căuta s'o reparăm îndată ce ținta noastră militară va fi fost atinsă. Cine este așa de amenințat ca noi și luptă pentru ceeace este mai suprem, acela poate să se gândească și la felul cum să-și croiască drumul cu arma"*. Aceasta era muzica adevărată: Parlamentul bubuia de aplauze, întreaga Germanie primi dogma cea nouă, iar profesorii de drept și de teologie o sprijineau. Profesorul Kohler demonstră, ca jurist, pentruce nevoia nu cunoaște porunca și preotul Traub, scrise: *„Cancelarul recunoscând nedreptatea noastră, aceasta a devenit dreptate"*. Numai elementele cele mai radicale din parlament simțiau fiori reci, știind că această idee va despărți lumea, mâine, în două ta-

bere. Cu glasul rece ca un condamnat, Haase, conducătorul german al socialiştilor, votă creditele de război, în numele celor patru milioane de muncitori germani. Fiecare frază din cuvântarea sa condamna războiul pentru care votase banii:

„...în strânsă înţelegere cu fraţii noştri francezi: ne gândim şi la mamele cari au trebuit să-şi dea fiii, la femei şi la copii.... Ne simţim în concordanţă cu Internaţionala care a recunoscut întotdeauna dreptul fiecărui popor la neatârnare naţională şi condamnăm orice război de cuceriri. Cerem ca războiul să fie imediat sfârşit îndată ce scopul nostru de a ne asigura existenţa a fost atins şi îndată ce duşmanii vor fi gata să facă pace" *).

Junkerii din dreapta înjurară de toţi dracii această şleahtă roşie care şi astăzi crede că trebuie să-şi reciteze maşinaliceşte frazele ei. Dar ce se întâmplă? Un bărbat, cu trăsăturile foarte serioase, voia să ajungă la tribună deşi pe ordinea de zi nu mai era prevăzut nici un orator. Era Karl Liebknecht. Ca şi viteazul său tată care timp de zeci de ani luptase în acest loc cu curajul profetului izolat, care urmează numai glasul sufletului său, tot astfel îndrăsni şi el să ceară cuvântul. Unul contra 60 milioane! Dar domnul preşedinte, cu un gest care clătină barba sa lungă şi căruntă, refuză să dea cuvântul acestui om periculos. Fiindcă toate partidele s'au înţeles, nici Liebkneckt nu se opuse şi votă cele cinci miliarde. La votarea creditelor viitoare au votat cu Nu mai întâi 6, apoi 32 de deputaţi.

*

La aceiaşi oră când Bethmann şi împăratul apărau Germania înaintea lui D-zeu şi a istoriei, ca naţie atacată, premierul francez Viviani, citi în palatul Bour-

*) Cartea galbenă franceză pag. 53.

bon, în faţa a 400 deputaţi, acest manifest al preşedintelui: *„Franţa este victima unui atac nemaipomenit... Acest atac pe care nimic nu-l poate scuza, a început fără declaraţie de război, încălcându-se graniţa noastră, în mai mult de cincisprezece locuri. Belgia şi Luxemburgul au fost atacate. Franţa provocată pe nedrept, n'a voit războiul; ea a făcut totul ca să-l evite. Drepturile de libertate ale Europei ai căror apărători sunt Franţa, precum şi aliaţii şi prietenii săi şi cari se simt mândri de aceasta, sunt în primejdie"* *).

Numai unul din această mare adunare a fost prin aceste vorbe mai rău atins decât toţi ceilalţi. Aplauzele îl lăsară rece, căci era prea agitat. Era Rusul, cu capul de paşă. Acesta e omul care a spus zilele acestea: *„Acesta e războiul meu!"* Este Isvolski, ambasadorul rus la Paris. El numea această zi *„cea mai mândră zi din viaţa mea"* şi zise către ambasadorul spaniol: *„Patru ani, în postul meu, mi-au fost suficienţi ca să-mi ajung ţinta mea"*.

Dar numai Ruşii se pricep să reprezinte „demn" astfel de momente. Alaltăieri după prânz, la aceiaşi oră, mergeau echipaje strălucite peste râul Neva, apoi prin porţile cele mari ale palatului de iarnă. 5000 de oameni, cei dintâi ai ţărei, umplură curând galeria Sf. Gheorghe. Totul strălucea ca pentru o mare serbare şi totuşi era tăcere. In toalete, ca pentru curte, apărură doamnele. Pietrele lor scumpe sclipeau. In tăcere Curtea îşi făcu intrarea, îndreptându-se spre altarul care era în mijlocul sălei. Cu buzele tresărinde, cu ochii lăsaţi în jos, dar cu capul mândru ridicat în sus, aşa apăru frumoasa Ţarină. Chiar Ţarul se înfăţişa ca un simbol. Mult timp cântară preoţii leturghia lor pe ton plângător. In tăcere Ţarul se ruga.

Apoi bătrânul Goremykin, citi manifestul, întocmai

*) Cartea galbenă franceză pag. 159.

ca la Berlin și Paris: *„Noi suntem cei atacați".* Din nou D-zeu este chemat ca martor. Acum se ridică Țarul, puse mâna sa pe biblie și începu să vorbească încet: *„Ofițeri ai gărzei mele! In voi salut armata mea și o binecuvântez! Jur, un jurământ sfânt, că nu voi face pace, cât timp un singur dușman va fi pe pământul rus"* *). Așa a vorbit acum o sută de ani și străbunul acestui Romanov. Acum Țarul îmbrățișă pe ambasadorul francez. De afară se auziră aclamațiile mulțimei. Țarul trecu în balcon.

Sute de mii de oameni erau adunați pe amândouă malurile râului. Veniseră cu simboalele lor sfinte, cu steagurile lor și cu portrete cari înfățișau pe Țar. In acest moment când ei îl priveau ca pe o divinitate, o sută de mii de oameni îngenunchiară în același timp. Da, acesta este ultimul împărat din lume, căci oamenii se prosternează încă înaintea lui la pământ, exact ca acum o mie de ani. El singur, așa cum plutea deasupra massei, părea a fi adevăratul stăpân, care prin grația lui D-zeu, putea să dispuie de viața milioanelor de oameni.

Și totuși aceasta a fost aceiași mulțime care, condusă de un preot, acum 9 ani, se apropiase de același loc pentru a cere libertăți dela Tătucul Țar. Dar atunci au năvălit asupra massei Cazacii cu săbiile lor încovoiate și cu puștile lor scurte, călcând lumea sub copitele cailor și împușcând pe aceia cari nu se dedeau la o parte. Acum cântară imnul Țarului, dar simțeau că-l cântă pentru ultima oară. Și în timp ce mai credeau încă pe jumătate în divinitatea sa, în capetele lor se făurea planul răzbunărei. Incă de pe atunci, Lenin scria din exilul său că Germania nu este mai vinovată de acest război decât dușmanii săi!

Dar faptele cele mai uimitoare se petrecură la

*) M. Paléologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges pag. 44.

Londra. Zile întregi nu se vedea pe stradă sau în tramvaie o mutră veselă. Nici mânie, nici ură nu se putea observa în privirile trecătorilor. Cu privirea zăpăcită, lumea se oprea în fața afișelor verzi și roșii cari anunțau că băncile vor mai fi închise încă patru zile: Războil Mii de fețe palide și speriate își făceau apariția în împrejurimele bursei, căci se întâmplase ceva de necrezut; pentru prima dată, de zeci de ani încoace, bursa londoneză rămase închisă. La Londra, omul din popor era mai nepregătit și de aceea se și speriase mai mult decât ori care altul depe continent.

La 4 August, schimbare subită: când s'a declarat războiul, toți păreau cuprinși de un singur gând. Războiul civil din Irlanda se isprăvise dintr'o dată. In zadar grupările socialiste mai îngrămădeau încă și acum manifeste și apeluri. In timp de două zile, un milion de afișe anunță o sută de violențe germane inventate. Repede sufragetele își îndreptară cârma lor după vânt. Germani care încă eri erau prieteni de afaceri bineveniți, acum erau calomniați și bătuți.

Spre un cer albastru de vară se ridică monumentul lui Nelson. Incă acum câteva zile, el fusese centrul de adunare pentru o demonstrație pacifistă a muncitorilor. Dar de ce se înghesuesc azi împrejurul acestei coloane pe care o străjuiesc patru lei, ca și cum ar voi să puie mulțimea pe fugă? Prin noaptea înăbușitoare veneau din mahalale convoiuri de băeți, apoi cetățeni înaintând în cârduri și coloane, plecând pe urmă spre White-Hall și spre parlament. Toții strigau: Jos împăratul! Jos Germanii! Știri nebunești despre evenimente ce nu se întâmplase niciodată și nicăeri, erau răspândite de edițiile ziarelor ce apăreau din oră în oră, trecând din gură în gură. „Rule Britannia", bubuia spre aceleași stele spre cari, la aceiași oră, se ridicau în Germania sunetele cântecului „Deutschland, Deutschland über alles", iar în Franța se auzea: „La

Liberté! La France!", în Rusia: „D-zeu să-l ocrotească pe Ţar", şi în Austria: „Gott erhalte, Gotte beschütze". In capitalele Europei se trimiteau spre cer sunetele cântecelor populare prin cari inimele agitate doreau să se asigure de D-zeu, de dreptate, şi de tunuri.

Intr'un cerc ce devenea tot mai strâmt, mulţimea se învârtea împrejurul coloanei lui Nelson. Steagurile fâlfâiau, dar reprezentau numai două ţări, căci în toată Anglia în momentul acesta nu s'a putut găsi un steag rus, iar ambasada n'a putut să puie la dispoziţie nici unul, având ea însuşi nevoie de ele. Oameni în toată firea călăreau acum pe leii de piatră, ţinând în mână cane cu bere. Nesfârşite strigăte de „să trăiască" răsunau pentru Anglia şi pentru războiul biruitor, acompaniate de armonică şi de chelălăiala plângătoare a cimpoiului scoţian.

Acum trecu o trăsură cu femei. Ea se opri. Bărbaţii de pe monument le scoaseră din trăsură şi le duseră pe scările monumentului. Sunt Franţuzoaice de provenienţă dubioasă. Acum ele dansară, la mijloc, Cancanul în sunetele armonicei. Era dansul de nuntă al Antantei: Vive la France! Trăiască ţara contra căreia s'au luptat secole întregi! Doamne în toalete elegante veniră din cluburi şi teatre, cu însoţitorii lor. Fiecare trăsură, fiecare cab, fiecare maşină şi fiecare echipaj, fură oprite. Doamnele se ridicau în picioare, iar domnii se dedeau jos şi fraternizau cu mulţimea. Din trăsuri luceau gâturile cele albe, încărcate cu giuvaricale, iar braţele goale se mişcau în semn de salut către acele cocote cari ,la picioarele eroului maritim englez, puseseră în scenă un dans războinic. Aşa se înfăţişa în realitate alianţă grotescă a claselor şi păturilor despre care timp de câteva săptămâni s'a vorbit atât de mult în Europa.

*

Aşa era Europa la 4 August. Minciuna şi uşurinţa, patima şi frica a acelor treizeci de diplomaţi, prinţi şi generali au transformat, din raţiune de stat, timp de patru ani, milioane de oameni paşnici în asasini, hoţi şi incendiatori pentru a lăsa la urmă continentul abrutizat, în prada bolilor de tot felul, şi sărăcit. Nici un popor nu s'a ales cu un câştig durabil. Toţi au pierdut ceeace nici în zeci de ani nu se poate recâştiga. Un continent străin a devenit creditorul continentului nostru. Ura şi revolta au pus stăpânire pe popoarele cari mai înainte se întreceau în îndeletnicirile păcii.

Acei cari au pricinuit aceasta, au rămas nepedepsiţi şi liberi. Dintre toţi numai pe Suchomlinov l-a ajuns pedeapsa, închisoarea. De către popor au fost omorâţi cei doi cari la început voiau să evite războiul: Ţarul şi contele Tisza, iar acesta din urmă şi-a pierdut viaţa pentrucă n'a voit să fugă; asemenea şi contele Stürgkh, care nu poate fi pus în rândul marilor aţâţători la război. *Toţi ceilalţi conducători ai Europei răspunzători personali,* şi-au scăpat viaţa din această catastrofă sau prin fugă, sau prin îngăduinţa popoarelor lor, viaţă pe care nici unul din ei, afară de Tisza, n'a expus-o pe câmpul de luptă.

Nici unul din toate numele cari, în mod vizibil sau invizibil, au iscălit declaraţiile de război ale Europei, nu se va putea găsi într'o listă de pierderi. Marele Duce Nicolae şi Isvolski, Berchtold, Bethmann şi împăratul Wilhelm, Ianuşchievici şi Moltke, trăesc sau au trăit nesupăraţi înainte, deşi toţi, afară de Moltke, au supravieţuit războiului. Nici unul dintre cei învinşi n'a fost adus înaintea tribunalului statului. Asasinul arhiducelui a fost chinuit până la moarte, iar asasinul lui Jaurès a fost achitat.

Dar popoarele Europei au plătit socoteala cu nouă milioane de cadavre.

INDICE ALFABETIC

CUPRINSUL